Angelica Pușcaș

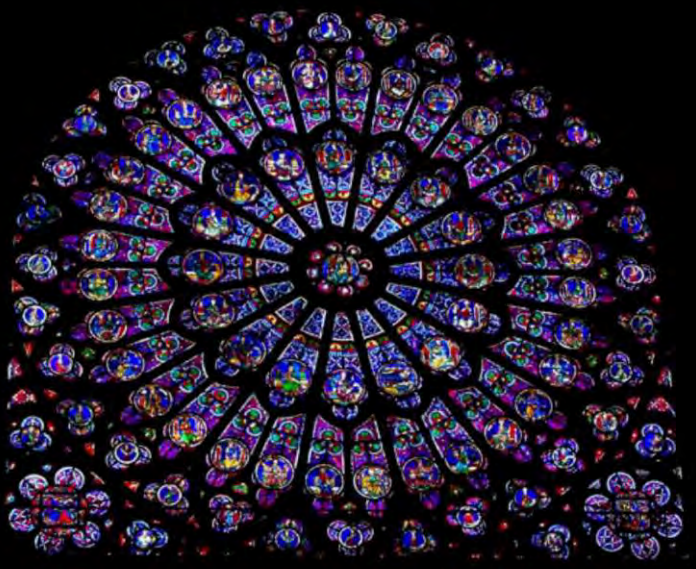

COLOANE ŞI VITRALII

Antichitate şi ev mediu.
Incursiuni în istoria şi cultura turismului urban premodern

Presa Universitară Clujeană

ANGELICA PUȘCAȘ

COLOANE ȘI VITRALII

ANTICHITATE ȘI EV MEDIU. INCURSIUNI ÎN ISTORIA ȘI CULTURA TURISMULUI URBAN PREMODERN

ANGELICA PUȘCAȘ

COLOANE ŞI VITRALII

ANTICHITATE ŞI EV MEDIU

*

INCURSIUNI ÎN ISTORIA ŞI CULTURA TURISMULUI URBAN PREMODERN

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2015

Referenţi ştiinţifici:

Prof. univ. dr. Pavel Pușcaș

Conf. univ. dr. Ștefan Dezsi

ISBN 978-973-595-869-5

© 2015 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parţială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă şi se pedepseşte conform legii.

Coperta: Gheorghe Aştileanu
(e-mail: astileanu_gheorghe@yahoo.com)

Grafica: Silviu Teofil Covaciu

Reprezentări cartografice: Bogdan Beldean

Tehnoredactare: Liliana Tomuleț și Alexandru Cobzaș

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr.51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Cuprins

I. Istoria timpurie a turismului urban. Considerații preliminare 7

I.1. Conceptele de: oraș, urban și turism urban 7

I.2. Etape în evoluția turismului urban 9

I.3. Oportunități de geneză a turismului urban 11

I.4. Culturi și civilizații mediteraneene.
Personalitatea turistică a „orașelor de piatră" 19

I.4.1. Etapa timpurie sau de individualizare a premiselor turismului urban 20

I.4.2. Etapa mijlocie sau de consolidare a turismului urban (1400–500 î.Hr.) 26

I.4.3. Perioada antică clasică sau vârsta de apogeu a turismului urban (anii 500 î.Hr. – sec. III d.Hr.) 32

I.4.4. Temple, sanctuare, necropole, mausolee și locuri istorice 34

I.5. Problema turismului urban în antichitatea orientală (Egipt, India, China) 61

I.6. Concluzii preliminare 67

II. Perioada feudală a turismului urban. Evul mediu. Sincope și creșteri în evoluția fenomenului turistic 69

II.1. Etapa turismului obscur (sec. IV–IX d.Hr.) 69

II.1.1. Evoluția habitatelor pseudourbane în secolul al IX-lea. Fortărețe, cetăți, burguri 75

II.2. Faza de resuscitare a mișcării turistice sau „vârstele eroice" ale turismului feudal (secolele X–XIII d.Hr.) 76

II.2.1. Renașterea economică sau renașterea comercială 78

II.2.2. Cruciade și catedrale 83

II.2.3. Goticul – între seducție și consecințe 89

II.2.4. Universitățile ca vectori fundamentali de reabilitare a Evului Mediu și de geneză a Renașterii 104

II.2.5. Puncte de vedere privind recuperarea turismului religios 109

III. Urbanism și cultură superioară în lumea bizantină 121

Tabel cronologic 128

III.1. Constantinopol la început. Opinii asupra interpretării conceptului de „turism urban” 132
III.1.1. Patrimoniul construit. Arhitectură religioasă. Construcții civile..... 133
III.1.2. Construcții civile 149
III.1.3. Domenii de excelență în artă 156
III.1.4. Imaginea religioasă. Icoane și iconoclasmul 157
III.1.5. Icoanele 161
III.1.6. Sărbătorile, între rânduiala statică și funcțiile dinamice 162
III.1.7. Popularitatea divertismentelor 166

IV. Atmosferă urbană, manifestări umane relaxante. Creația artistică. Elemente de bază ale ecuației turismului urban 171

Bibliografie selectivă 175

I.
Istoria timpurie a turismului urban. Considerații preliminare

I.1. Conceptele de: oraș, urban și turism urban

În majoritatea țărilor, conceptul de *urban* este sinonim cu cel de *oraș*. Probabil că principalele distincții vin pe filieră cronologică, odată și apoi ca rezultantă a gradului intensiv, exploziv de dezvoltare și sistematizare a orașelor, proces declanșat de Marea Revoluție Industrială (mijlocul secolului al XVIII-lea) și accentuat cu deosebire, după al Doilea Război Mondial.

O altă notă distinctivă o introduce modul de organizare a sistemului urban în spațiu, în sensul atașării sau non atașării de oraș a suburbiilor. Păstrându-ne în această dimensiune, adăugăm că și instituțiile oficiale de statistică, operează adesea cu o formulă de organizare urbană ce integrează holarhic: *orașul, aglomerația urbană și zona metropolitană*. În final, expresia de maximă elaborare, complexitate și de extindere spațială pe care o atașează organismul urban, este *megalopolisul.*

În plan sociologic și mental, o condiție importantă ce intervine în definirea urbanului, este *calitatea vieții* sau *modul de viață urban* („gen de viață" – după Paul Vidal de la Blache), acesta din urma fiind asimilat, în primul rând, ca o anumită atitudine, sau model comportamental, jalonat de valori morale: bunăcuviință, politețe,[1] simț civic, responsabilitate etc.

Geografia comportamentală a orașului, developează în același timp și o imagine malefică, constituită din seria fenomenelor de risc social și enviromental: sărăcie, supraaglomerare, „ghetoizare", boli, criminalitate, corupție, vicii extreme (alcoolism, consum de droguri, prostituție, violență), poluare, insalubritate, agresarea estetică și ecologică a peisajului etc.

În acord cu aceste date, dar și cu principalele atribute ale orașului: densitate ridicată a populației, concentrarea fondului construit; eterogenitatea de clasă (sau castă); de religie, de rasă, de instrucție ș.a.m.d., E. Park e îndreptățit să aprecieze orașul drept „o stare a minții", un conglomerat de obiceiuri și tradiții, de atitudini organizate și trăiri emoționale reflectate în complexul de habitudini, transmise prin intermediul tradițiilor, și concret, al generațiilor.

[1] Politețea – norme comportamentale impuse de cetate (polis).

Fenomenul urban, odată cu apariția primelor orașe (mileniul VI–V î.Hr.), a fost unul deosebit de activ, mulând forme multiple de dinamică privind dezvoltarea economică (în evoluție, în involuție) și culturală; extinderea spațială; expresia arhitecturală; prefacerile interioare (de organizare, de structură); mobilitatea populației; intensitatea schimburilor (materiale, informaționale) cu teritoriile rurale de proximitate ori cu alte centre urbane; proliferarea și diversificarea activităților productive; individualizarea funcțiilor, implicit a zonelor funcționale etc. Coroborate, toate acestea determină pentru primii trăitori ai orașelor, câștigarea *libertății individuale*, concept nou, care anihilează servitutea, ce va particulariza încă, pentru multă vreme, ruralul.

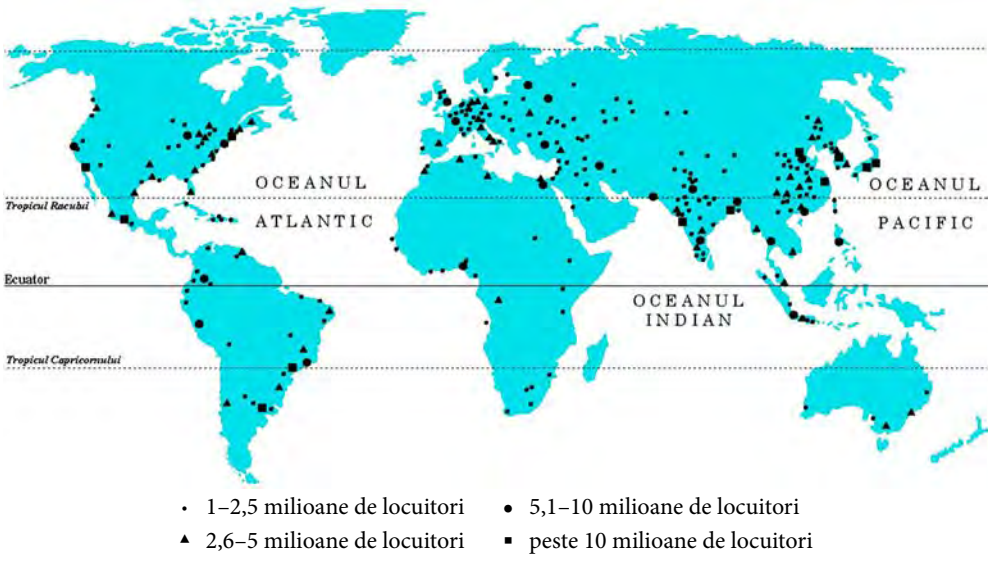

Fig. 1. Densitatea aglomerărilor urbane. Sursa: Hammond Atlas of the World.

Odată cu acest câștig incomensurabil, secondat de marele proces de diviziune a muncii, se mai produce o diferențiere de mentalitate în raport cu ruralul și anume *estomparea spiritului de apartenență organică la comunitatea de neam și clasă*, puternic sudată prin sânge și cutume, în schimbul accentuării „individualității". Cetățenii – adică oamenii Cetății – devin astfel, mai degrabă o „mulțime" non agricolă, animată de interese antagoniste, centrifuge, dialectică care, va înmuguri în primele forme de *cultură și civilizație urbană*.

În plan spiritual, sunt probabil primele mutații de anvergură, care determină apariția și apoi fortificarea unui organism habitual cu totul distinct – *orașul*[2].

[2] Personalitatea, stilul unei civilizații se cristalizează și rafinează, obligatoriu, în orașe. Mai mult, în anume conjuncturi, aceste atribute iradiază dintr-o singură cetate, ce devine temporar un pol universal: Atena – pentru civilizația greacă – clasică; Roma – pentru civilizația imperiului omonim; Constantinopol – pentru cultura și civilizația bizantină (după N. Djuvara, 2006).

De altfel, filtrând informația științifică, consacrată definirii orașului, reținem printre primele și cele mai sintetice definiții, pe aceea care așează în condiția de opoziție, urbanul față de rural. În timp se vor sintetiza și trăsăturile de bază specifice pentru cel dintâi: densitatea ridicată a populației; concentrarea sau intensificarea ritmului construcțiilor; dotări tehnice și edilitare superioare prin calitate și cantitate; ocuparea preponderentă a populației active în sectoarele secundar, respectiv terțiar; potențial demografic viguros; structurarea internă a habitatului, pe zone funcționale; unitate stilistică; un mod de viață specific.

Evaluând aceste particularități din perspectiva genezei turismului, apreciem că fiecare devine o condiție sine qua non. De asemenea, un astfel de complex sistemic, bine articulat, se impune ca o trăsătură exclusivă a mediului urban, fapt ce ne așează clar, într-o condiție de determinism geografic, ce pledează pentru *turism* ca produs al *cetății.* În continuitatea raționamentului ***se demarcă valoarea de trunchi a turismului urban pentru ansamblul genealogic de tipuri, respectiv de forme de turism, dezvoltate în timp.***

I.2. Etape în evoluția turismului urban

Pornim de la prezumția că spațiul de geneză a turismului urban, ca fenomen social-cultural și apoi economic, a fost fără îndoială *cetatea* sau *polis-ul,* formule de habitat materializate în lumea vechilor civilizații[3] (în raport cu modul de organizare sau de conducere) sub forma *orașelor–cetăți* sau *a orașelor–stat.*

În ceea ce privește funcțiile primordiale atașate, acestea s-au impus ca centre politice, economice și religioase[4], profesii care impropiau o sumă de calități suficiente apariției unui comportament social de tip nou, ușor elitist, ușor epatant, non productiv sau semiproductiv și, reconfortant în plan spiritual și fizic, numit la distanță de câteva milenii: *turism.*

Ca atare, evoluția *turismului urban* (***cea mai veche formă de exprimare a fenomenului turistic***) este indisolubil legată de geografia unor locuri înzestrate cu atribute generatoare de performanțe sociale, plenar manifestate în ceea ce azi numim: *marile civilizații, civilizațiile antice* sau *civilizațiile universale.*

Aceste locuri, cu o geografie specială, pornind de la *favorabilitățile poziționării în spațiu (*accesibilitatea în raport cu căile de comunicație) și continuând cu *avantajele cadrului*

---

[3] Neagu Djuvara izolează ca baza a evoluției umanității 11 mari civilizații: Civilizația Egipteană; Civilizația Babiloniană sau a Orientului Mijlociu: Civilizația Cretană sau Minoică; Civilizația Indiană; Civilizația Chineză sau Extrem-Orientală; Civilizația Elenică sau Greco-Romană; Civilizația Bizantină sau Creștin-Ortodoxă; Civilizația Arabă sau Islamică; Civilizația Occidentală; Civilizația Mexicană, Civilizația Peruviană sau Andină.

[4] Eridu, Nippur (Mesopotamia).

natural (relief de câmpie, colinar, litoral sau insular; condiții climatice, hidrografice și de vegetație, optime; soluri fertile[5]) respectiv, de *potențial uman* (concentrări locale de populație, și în special de populații în sensul diversității etnice) s-au constituit în *primele regiuni de sedentarizare a populației.*

Ori, este fapt știut că premisele apariției *civilizațiilor superioare* sinonime în conținut cu *civilizațiile urbane* (urbanitatea fiind condiție obligatorie de geneză a civilizațiilor) a fost asigurată de trecerea de la vânătoare, cules și pescuit, – ca deprinderi ancestrale, instinctive – la agricultura productivă, ca activitate conștientizată.

La scara timpului istoric, această trecere a fost una lentă și de lungă durată, primul salt calitativ fiind marcat de *revoluția neolitică* (cca.10.000 ani î.Hr.) soldată în plan material cu formarea așezărilor primitive organizate sau a *satelor.*

Acumularea vreme de alte cinci milenii a noi experiențe sociale, deprinderi și tehnici de muncă superioare, marchează derularea unei a doua revoluții, absolut radicală prin transformările introduse în societate, în ansamblul dimensiunilor ei fundamentale. Este perioada când, pe un fond constant de surplus de hrană, datorat cultivării selective a plantelor, practicării irigațiilor, apariției păstoritului organizat, a condițiilor favorabile păstrării îndelungate a cerealelor, etc. se produce *prima diviziune socială a muncii.*

Apar premisele ierarhizării societății, proces ce va pune capăt celei mai lungi perioade din istoria umanității, aceea a orânduirii primitive și va deschide, totodată, o nouă etapă de organizare socială, particulară orânduirii sclavagiste, când societatea se va disocia tranșant în *clase supuse* și *clase conducătoare* (fie ele, laice sau religioase).

Spirala progresului economic și social, puternic susținută de dinamica schimburilor, va marca spațial și cantitativ, volute tot mai ample, determinante pentru individualizarea unei *structuri sociale intermediare*, tot mai eclectică prin componență: meșteșugari, negustori, arhitecți, filosofi, personal administrativ, scribi, literați, oameni preocupați de științe, respectiv de artele frumoase etc.

Caracterul acestei pături, care avansa un grad pronunțat de independență și un oarecare „liberalism" a fost definitoriu în apariția populației urbane (a citadinilor) și prin urmare, în dezvoltarea orașelor.

„Când și unde au apărut primele orașe? – A fost sau nu «turismul» sincron acestui proces? – Dacă a existat un ***mod de viață*** *sinonim oarecum, cu accepțiunea actuală a turismului, a fost el un fenomen dezavuat, marginalizat sau asumat, de la început, ca o distincție, ca un stil comportamental?"* Sunt întrebări ce încă suscită interes și controverse.

Legat, bunăoară, de a doua interogație răspunsul ar fi mai degrabă negativ, fenomenul turistic, având nevoie, pentru a se naște, chiar în interiorul unei civilizații urbane, de „o perioadă larvară", destul de întinsă (1500–2000 de ani, cel puțin).

---

[5] Geospațiile in care a fost practicata mai întâi agricultura au devenit *unitățile matcă* a primelor *civilizații superioare.*

Dacă a fost privită pozitiv sau nu această mișcare, credem că în momentul conștientizării ca pe o posibilitate agreabilă de a trăi – spiritul „omului nou" fiind avid de cunoaștere, de măreție, de frumos – ea a fost mai degrabă etichetată ca un *modus vivendi* exclusivist. Raportându-ne la prima întrebare, trebuie acceptată probabilitatea că orice nouă descoperire arheologică de gen, poate modifica harta distribuției orașelor, în timp și spațiu.

Mărturiile existente, însă – izvoare paleontologice, arheologice și istorice ș.a. desemnează ca arii certe de geneză a civilizațiilor urbane, Orientul Apropiat și Mijlociu, Africa de Nord, Asia de Sud, Extremul Orient, respectiv geospațiul aferent Mării Mediterane, probabil cel mai fecund sub raport urban și cel mai dinamic din perspectiva fluxurilor cu substrat turistic, mozaicul civilizațiilor concentrate aici fiind, fără îndoială, cel mai nuanțat (într-o relativă succesiune cronologică cea minoică, micenian㠹 fenician㠹 egipteană, acheeană, troiană, etruscă, greacă-clasică, elenistică, romană, bizantină etc.).

Se desprinde, în concluzie, din geografia fizică a acestor locuri, o coordonată ce comportă două dimensiuni capitale în actul de naștere al orașelor: *calitatea solului* și *prezența resurselor hidrografice*, în multiplele lor forme de manifestare: fluvială (Valea Iordanului, Tigru, Eufrat, Nil, Indus, Gange, Huang He), maritimă (Marea Moartă, Marea Mediterană, Marea Neagră, Marea Caspică, Marea Roșie), lacustră (Tiberiada, Aral, Baikal). Prin urmare se poate spune, la modul sintetic, elementele bazice ale dezvoltării orașelor au fost: agricultura, comerțul, o societate ierarhizată, aspirațiile cultural-științifice, practicile religioase și existența unui ansamblu uman multietnic, respectiv multicultural.

I.3. Oportunități de geneză a turismului urban[6]

Urmărirea turismului urban (deci a acelui model de turism care se grefează în toate dimensiunile lui pe matricea organismului urban) este indisolubil legată și coordonată de evoluția în timp a orașului.

Din această perspectivă, este posibil să fie evidențiate, la scară macro temporală și spațială, patru generații majore de orașe secondate dentritic de una sau mai multe familii, în acord cu segregările consumate în plan social și economic.

Fiecare dintre aceste generații și/sau subgenerații vor detașa cauzal unul sau mai multe tipuri de manifestare a fenomenului turistic:

- ***generația orașelor antice*** – turism inițiatic, de factură dominant culturală;
- ***generația orașelor feudale,*** cu fazele:

[6] Investigația realizată trebuie privită în contextul spațiului geografic european.

- *turismului obscur* (sec. IV–IX), determinată de un proces complex de dezurbanizare;
- *de resuscitare a mișcării turistice* (sec. X–XIII), pe baze economice, îndeosebi comerciale și cultural-religioase;
- *faza turismului renascentist* (sec. XIV–XVII) sau vârsta de apogeu a turismului urban medieval;

- ***generația orașelor moderne*** *(sec. XIX)*, cu un turism de anvergură (*polivalent* prin tipurile și formele practicate, *social* prin caracterul de masă, *intensiv* prin dinamica spațială și cantitativă a circulației turistice);
- ***generația megapolisurilor actuale*** *(sec. XX)*, corespunzătoare *turismului gregar*, (favorizat și de evoluția socială: venituri decente, concedii plătite etc.) specific marilor aglomerări urbane susținut de o rețea de transport tot mai performantă.
- ***contemporaneitatea generalizat urbană*** *(sec. XXI),* generatoarea unui flux turistic permanent, dinamic, generalizat, globalizat, universal; cuprinzând toate aspectele vieții sociale: aspecte politice, strategice, militare, afaceri, cultură, studiu, divertisment, servicii etc.
- ***„turismul virtual"*** – ce există deja, fiind tot mai prezent pe rețelele de comunicare sub formă de softuri interactive de acces în marile muzee sau centre de interes monumental istoric, comunicarea „în timp real" susținută de sisteme de camere interactive active în marile orașe, creerea unor echipamente de racordare la „lumi virtuale" experimentând sinergic și sincretic, constituirea de „grupuri de interese" ce schimbă idei și comentează în timp real, etc.; toate acestea evoluează exploziv, în progresie geometrică și vor genera noi tipuri de turism [!?!] cu „suport tehnologic", din ce în ce mai complexe.

*

Turismul inițiatic sau incipient, primește un oarecare caracter de maturitate, în intervalul de maximă înflorire a orașelor antice, interval suprapus aproximativ mileniilor al III-lea și al II-lea î.Hr., în Orientul Mijlociu, respectiv mileniilor II și I î.Hr., în hinterlandul mediteranean, pe care l-am putea supranumi și hinterlandul ***„orașelor de piatră".***

Premergător acestei perioade, cu aproape 5000 de ani, omenirea ne oferă un model excepțional de habitat urban, cu tramă stradală ordonată, străzi pavate, locuințe cu formă aproape standardizată (rotunde sau ovale). Este vorba de orașul ***Ierihon***, situat într-o luxuriantă oază, la vest de Valea Iordanului și în nordul Mării Moarte, singura așezare de acest tip animată de o locuire neîntreruptă până astăzi. Aproape sincron (6500–5400

î.Hr.), în Anatolia Centrală, în fabulosul areal istoric *Konya*[7]*-Karaman*, măsura unei dezvoltări de excepție o dă ***Çatalhöyük***[8], o comunitate urbană înfloritoare, care asumă preeminența de a fi primul loc din lume cunoscut pentru utilizarea irigațiilor și creșterea sistematică a animalelor domestice (oi, porci).

Fig. 2. Çatalhöyük – reconstituire. Sursa:felsefeekibi.com.

[7] Ulterior capitală a Imperiului Selgiucid (1071–1308 d.Hr.), orașul poartă în memoria-i veche (anii 50 d.Hr.) repetatele demersuri de încreștinare întreprinse de Sfântul Pavel, precum la antipodul confesional, prezentul este persuasiv marcat de *Festivalul Melvana al Dervișilor* – ținut anual în luna decembrie. Fondată prin 1231, de către conducătorul spiritual al ordinului, *Casa Dervișilor* (Mevlana Tekkesi) va rămâne deschisă până în anul 1925, când peste atmosfera mistică a mănăstirii va cădea „cortina" lui Atatürk. Merită însă reținut că mult vestitul Djalal al-Dim Rumi recunoscut drept Mawlana – „învățătorul nostru" predica în favoarea toleranței, a iertării și a iubirii, sentimente ce vibrau și într-o „poezie a sufletului". Un alt personaj, intim, acestui lider spiritual al tuturor musulmanilor și care a nemurit veacul său de haos îl asumă numai puțin celebrul Shamas din Tabriz – un derviș rătăcitor, nonconformist prin definiție și un autentic receptacol și tălmăcitor al învățăturilor de temelie ale Misticilor Rătăcitori ai Islamului (n.a.).

[8] Generații succesive de sedentari citadini avansează longevitatea de o estetică aparte a orașului *Çatalhöyük* la circa 5000 de ani. Lipsit de tramă stradală, bogați și pauperi locuiau într-o excesivă aglomerare în case care dădeau una în alta și în care singura modalitate de acces era prin acoperiș. Locuitorii țeseau covoare – „monedă" sigură în schimburile comerciale – și prelucrau, într-o largă varietate de obiecte, obsidianul: sticlă neagră, oglinzi, topoare, pumnale etc. De departe, însă, repere izbitoare ale civilizației trăite erau cavourile cu picturile și statuetele lor, înfățișând fie tauri, fie ceea ce păreau a fi ritualuri ale fertilității.

Tot în vastul geospațiu al Anatoliei[9], aproximativ pe la anii 5000 î.Hr., la 220 km vest de a doua cea mai veche așezare urbană (după Ierihon), stătea comunitatea din ***Hacilar***, oraș cu străzi, case cu uși și o populație „meșteră" în arta olăritului.

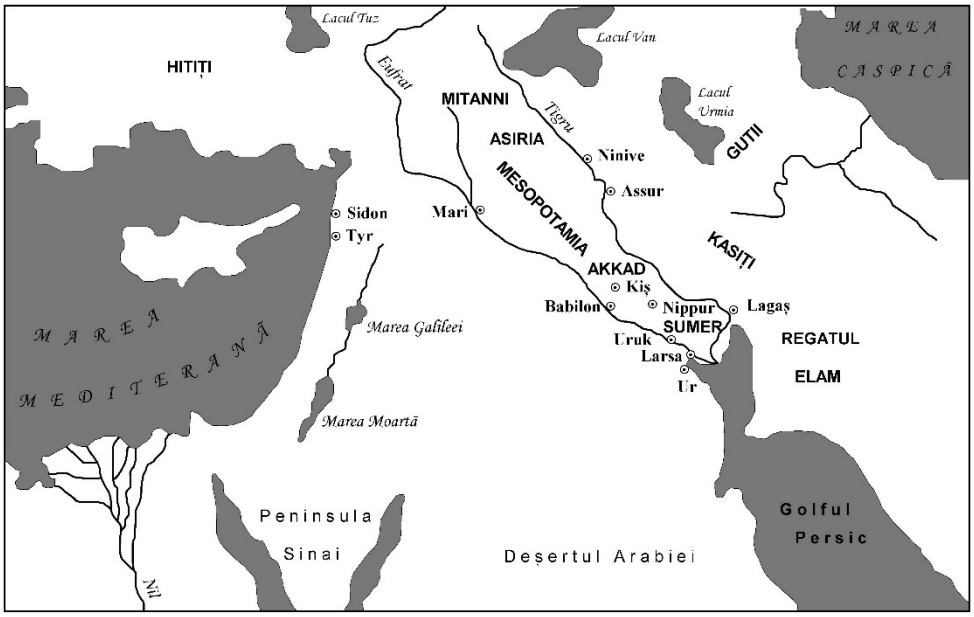

Fig. 3. Mesopotamia antică. Sursa: Magda Stan, Cristian Vornicu, *Istoria lumii pentru toți. Antichitatea,* 2007.

Chiar dacă sensibil mai tardiv (cca. 1200 î.Hr.) contextul în care ne aflăm ne permite să amintim și ***Boğazales*** (la nord de Çatalhöyük), capitală a Imperiului Hitit, ce concura la vârf cu orașele faraonilor din Egipt.

Urmărind criteriul vechimii, se detașează în continuare orașele Mesopotamiei (sumeriene, akadiene, asiriene) într-o proporție covârșitoare, de mileniu IV î.Hr.; apoi fabuloasele orașe ale Egiptului faraonic și ale Persiei.

Parametrii superiori de organizare, chiar de sistematizare, promovează aglomerațiile urbane de pe Indus: ***Harapa*** și ***Mohenjo-Daro***[10], la care se asociază orașele civilizației extrem orientale.

---

[9] Despre vechimea locuirii în Anatolia și bogata-i „stratigrafie" în culturi și civilizații, încă din timpurile biblice, pledează peștera de la Yarimburgaz din proximitatea Istambulului, unde au fost descoperite, până în actual, cele mai vechi rămășițe umane din afara Africii. Date ale unor civilizații bine structurate, cu aproximativ 10.000 de ani în urmă, sunt dezvelite de impresionantele picturi și sculpturi de pe pereții speosurilor Belbași și Beldibi, lângă Antalia (n.a.).

[10] Săpăturile efectuate între anii 1920–1921, au scos la lumină unul dintre primele complexe de tip urban din lume (vezi Haraapa, mileniul III î.Hr.), edificat după cele mai înalte rigori tehnice atinse în materie de artă a construcțiilor. Fizionomic, așezările „Culturii Haraapa" se prezentau înconjurate de

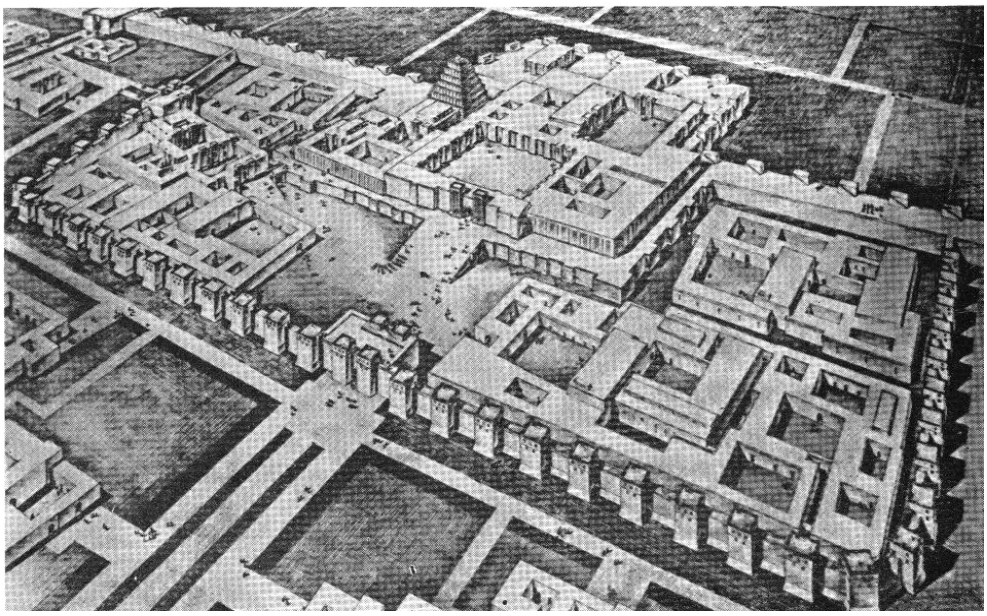

Fig. 4. Model de oraș mesopotamian (reconstituire).
Sursa: http://misterele-terrei.blogspot.ro.

Din aria mediteraneană insulară, impresionează printr-o estetică urbanistică de excepție, constelația orașelor minoice, Homer numind Creta ***„țara cu o sută de orașe"*** (O. Drîmba, 1998). Principii urbanistice riguroase caracterizează și bogatele orașe feniciene, iar mai târziu, în mileniul I î.Hr., rafinarea prin evoluție a acestora vor impune pe scena civilizației urbane orașe identitare ale umanității**: Cnossos,** ***Atena, Crotona, Carthagina, Roma, Alexandria, Ierusalim, Constantinopol, Antiohia, Damasc, Bagdad, Cordoba, Samarkand, Buhara, Smirna, Neapole, Marsilia*** etc.

Nu întotdeauna însă, criteriul vechimii orașelor a fost și cel mai activ factor în declanșarea motivației turistice, înțelegând prin acest fenomen, mai degrabă apetența unui segment restrâns din populație, pentru dimensiunea spirituală, creativă a vieții, pentru călătoriile de cunoaștere a operelor monumentale de arhitectură și sculptură (vezi cele șapte

ziduri groase și acopereau suprafețe de sute de hectare. Străzile erau lungi și drepte, iar locuințele din cărămidă arsă aveau băi, fântâni și instalații de canalizare pentru întregul oraș. De asemenea, descoperirea unui mare număr de obiecte din aramă, bronz, aur, argint, a vaselor de lut – lucrate la roata olarului – și a unor statuete modelate în argilă, fildeș, bronz etc., atestă nivelul superior de rafinament atins de meșteșugari. Performanțe superioare atașează economia agricolă (cultura cerealelor, pomicultura, viticultura, legumicultura, plantele tehnice etc.), iar în direcția culturii profunde aflăm că se cunoștea scrierea, multe obiecte purtând încrustate o serie de hieroglife, apropiate semnelor sumeriene. Sensibil sincron ca timp istoric, dar într-o geografie marcată de alte identități (Baluchistan) respiră aceleași competențe urbane Muhenjo-Daro (2005–1500 î.Hr.), repere identificate și în marile civilizații dezvoltate pe văile Nilului, Tigrului și Eufratului (n.a.).

minuni ale Lumii Antice); pentru împlinirea anumitor ritualuri sacre (la temple, oracole, altare); pentru dobândirea unei instrucții superioare (vezi bibliotecile din Ninive, Alexandria) sau pentru recreere propriu-zisă (Canopes, Pompei, Herculanum, Germisara, Aqua Herculi Sacros, Rodos etc.) Reiese prin urmare, că rol de factor inițiatic sau de provocare a actului „turistic", poartă în principal cultura și formele ei concrete de materializare, asociată cu capacitatea de mișcare.De asemenea, un impact decisiv în apariția și dezvoltarea a ceea ce azi numim activitate turistică, l-a avut *stilul elitist de viață civică*, categoric neproductiv și agreabil în planul trăirilor sau manifestărilor. Nu putem omite însă aportul „periferiei" în consolidarea și expansiunea activităților de plăcere, ori astfel de habitudini, fie ele selective ori de masă (întreceri sportive, jubilee, parade militare, sărbători ritualice – „bacanalele" și „saturnaliile" – la romani, manifestările orgisiace închinate zeului Dionisos – la traci și greci, respectiv zeului Baal în lumea orientală etc.; luptele de arenă, întrunirile publice etc.) se diferențiază mult ca intensitate în profil teritorial.

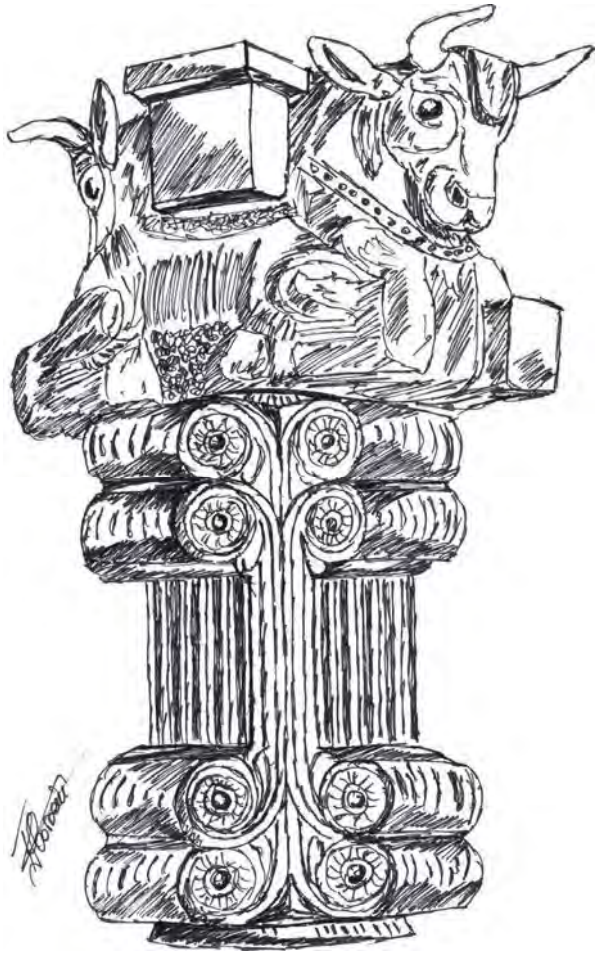

Fig. 5. Suza. Perioada ahmenidă. Apadanaua lui Artaxerxes al II-lea (404–359 î.Hr.).

Dinamica lor era dictată și susținută în funcție de: *flexibilitatea politică și legislativă a orașelor-state sau cetăți; accesibilitatea în raport cu marile rute de comunicație; stadiul evoluției sociale, implicit a rolului femeii în societate; puterea lor economică; caracterul războinic sau pacifist, ca trăsătură genetică; anvergura perioadei de stabilitate istorică; încărcătura patrimoniului natural sau spiritual atașat.*

Investigând această sumă de particularități, se pot individualiza unități teritoriale „turistice", într-o ierarhie adjudecată pe fondul atributelor de *potențial atractiv*, respectiv de *fluență și intensitate a călătoriilor*. După Pompei Cocean (1996 – Geografia turismului) tabloul acestora este dat în ordine de: Regiunea Mării Mediterane; Orientul Mijlociu și regiunile Asiei de Est și de Sud-est.

Tabelul 1. Principalele orașe ale antichității cu rol în progradarea turismului urban prin funcțiile de bază atașate.

Nr. crt.	Oiconime vechi (și actuale)	Spațiul geografic de geneză	Localizarea actuală	Perioada întemeierii	Funcția predominantă
1.	Ierihon	Canaan	Israel	mil. VIII î.Hr.	rezidențială
2.	Çatalhöyük	Anatolia Centrală	Turcia	mil. VII–VI î.Hr.	complexă
3.	Uruk (Warka)	Sumer	Irak	mil. IV î.Hr.	complexă
4.	Ur (Mougheir)	Sumer	Irak	mil. IV î.Hr.	complexă
5.	Eridu (Abu Shotorein)	Sumer	Irak	mil. IV î.Hr.	religioasă
6.	Nippur (Niffer)	Sumer	Irak	mil. IV î.Hr.	religioasă
7.	Lagas (Tello)	Sumer	Irak	mil. IV î.Hr.	complexă
8.	Larsa	Sumer	Irak	mil. IV î.Hr.	comercială
9.	Susa (Suza)	Elam	Iran	mil. IV î.Hr.	politică și comercial-culturală
10.	Anau	Poalele nordice ale Munților Kapet-Day	Turkmenistan	mil. IV î.Hr.	politică
11.	Akkad	Akkadia (Babilon)	Irak	mil. III î.Hr.	Politică
12.	Kiș	Akkadia (Babilon)	Irak	mil. III î.Hr.	complexă
13.	Babilon	Akkadia (Babilon)	Irak	mil. III î.Hr.	complexă
14.	Opis	Akkadia (Babilon)	Irak	mil. III î.Hr.	complexă
15.	Assur	Asiria	Irak	mil. III î.Hr.	politică
16.	Troia	Helespont (NV Asiei Mici)	Turcia	mil. III î.Hr.	politică
17.	Mohenjo Daro	Valea Indusului	Pakistan	mil. III î.Hr.	complexă
18.	Harappa	Valea Indusului		mil. III î.Hr.	complexă
19.	Thinis	Egiptul de Sus	Egipt	mil. III î.Hr.	politică
20.	Memphis	Egiptul de Sus	Egipt	mil. III î.Hr.	politică

Nr. crt.	Oiconime vechi (și actuale)	Spațiul geografic de geneză	Localizarea actuală	Perioada întemeierii	Funcția predominantă
21.	Heliopolis	Egiptul de Jos	Egipt	a II-a jumătate a mil. III î.Hr.	religioasă (capitala religioasă a Egiptului)
22.	Theba	Egiptul de Sus	Egipt	sf. mil. III î.Hr.	administrativă și religioasă
23.	Egina	ins. Egina	Grecia	Sf. mil. III î.Hr.	comercială
24.	Cnossos	Creta	Grecia	mil. III î.Hr.	politică și comercială
25.	Micene	Arcadia	Grecia	mil. II î.Hr.	complexă
26.	Ugarit	Fenicia	Siria	mil. II î.Hr.	comercial-culturală
27.	Byblos (Jubeil)	Fenicia	Liban	mil. II î.Hr.	comercial-culturală
28.	Sidon (Saida)	Fenicia	Liban	mil. II î.Hr.	comercială
29.	Tyr (Sur)	Fenicia	Liban	mil. II î.Hr.	comercială
30.	Corint	Pelopones	Grecia	mil. II î.Hr.	complexă
31.	Megara	Pelopones	Grecia	mil. II î.Hr.	complexă
32.	Argos	Argolis	Grecia	mil. II î.Hr.	complexă
33.	Heracleopolis	Egiptul de Jos	Egipt	mil. II î.Hr.	administrativă, comercială și religioasă
34.	Anian	China	China	mil. II î.Hr.	complexă
35.	Atena	Attica	Grecia	mil. II î.Hr.	complexă
36.	Sparta	sudul Peloponesului	Grecia	mil. I î.Hr.	complexă
37.	Ninive	Asiria	Irak	mil. I î.Hr.	culturală
38.	Ecbatana (Hamadan)	Persia	Iran	mil. I î.Hr.	politică (capitala statului med)
39.	Cartagina	Africa de Nord	Tunisia	mil. I î.Hr. (814 î.Hr.)	comercială
40.	Clazomenes	Asia Mică	Turcia	sec. VIII–VI î.Hr.	complexă
41.	Halicarnas (Bodrum)	Asia Mică	Turcia	sec. VIII–VI î.Hr.	complexă
42.	Colofon	Asia Mică	Turcia	sec. VIII–VI î.Hr.	complexă
43.	Smirna (Izmir)	Asia Mică	Turcia	sec. VIII–VI î.Hr.	complexă
44.	Milet	Asia Mică	Turcia	sec. VIII–VI î.Hr.	complexă
45.	Efes	Asia Mică	Turcia	sec. VIII–VI î.Hr.	complexă
46.	Roma	Latium	Italia	753 î.Hr.	politică
47.	Pompei	Campania	Italia	sec. VIII–VI î.Hr.	turistică
48.	Herculanum	Campania	Italia	a doua jumătate a mil. I î.Hr.	turistică
49.	Stabiae	Campania	Italia	a doua jumătate a mil. I î.Hr.	turistică

Nr. crt.	Oiconime vechi (și actuale)	Spațiul geografic de geneză	Localizarea actuală	Perioada întemeierii	Funcția predominantă
50.	Histria	Pontul Euxin	România	657 î.Hr.	comercială
51.	Tomis	Pontul Euxin	România	sec. VI î.Hr.	comercială
52.	Calatis	Pontul Euxin	România	sec. VI î.Hr.	comercială
53.	Siracuza	Sicilia	Italia	720 î.Hr.	comercială
54.	Crotone	Calabria	Italia	sec. VI î.Hr.	cultural-științifică
55.	Taranto	Puglia	Italia	708 î.Hr.	comercială
56.	Napoli	Golful Neapole	Italia	sec. VI î.Hr.	comercială
57.	Marsillia	Colonie greacă	Franța	sec. VI î.Hr.	comercială
58.	Cerveteri	Colonie greacă	Italia	650 î.Hr.	comercială
59.	Damasc	Asiria	Siria	mil. II î.Hr.	politică (cea mai veche capitală)
60.	Persepolis	Persia	Iran	mil. I î.Hr.	politică
61.	Samarkand	Persia	Uzbekistan	mil. I î.Hr.	comercial-culturală
62.	Buhara	Persia	Uzbekistan	mil. I î.Hr.	complexă
63.	Balbek	Fenicia	Liban	mil. II î.Hr.	religioasă
64.	Pataliputra	Valea râului Gange	India	a doua jumătate a mil. I î.Hr.	complexă
65.	Alexandria	Delta Nilului	Egipt	a doua jumătate a mil. I î.Hr.	comercial-culturală
66.	Palmyra	Deșertul Sirian	Siria	sec. III. d.Hr.	comercială și religioasă
67.	Constantinopol	Bizanț	Turcia	mil. I î.Hr.	complexă

I.4. Culturi și civilizații mediteraneene. Personalitatea turistică a „orașelor de piatră”

Prin filiație cu problema antropogenezei, rămân valabile întrebările lansate în raport cu apariția turismului urban într-o singură regiune, de unde apoi a iradiat; sau în favoarea unui sincronism genetic, legat de coexistența temporală, în spații geografice distincte, a civilizațiilor urbane.

Pornind de la o analiză cât mai apropiată față de definițiile actuale ale conceptului turistic, sincronismul genetic – fără a fi negat – lasă câștig de cauză unei regiuni cu rol central în această direcție, spațiu identificat într-o primă etapă (sfârșitul mileniului al III-lea î.Hr. – prima jumătate a mileniului al II-lea î.Hr.) cu Mediterana Orientală – leagănul *civilizației minoice*[11].

[11] Prima civilizație maritimă din istorie (Neagu Djuvara, 2006).

O perspectivă mai largă, temporală și spațială, asupra fenomenului turistic urban, relevă însă, în raport cu centralitatea și periferia turistică din Mediterana, mutații de anvergură clar punctate de transferul polarității prin intermediul hegemoniei comerciale, politice și culturale, rând pe rând, asupra Peloponesului (Micene), Atenei, Romei, Constantinopolului.[12]

I.4.1. Etapa timpurie sau de individualizare a premiselor turismului urban

Evoluția și rafinarea culturii și civilizației europene este „ombilical" legată de geospațiul Mediteranei Egeene, unde în epoca bronzului (mileniile III – II î.Hr.) înflorește o civilizație insulară și de coastă „multicefală": *minoică* – în Creta; *cicladică* – în arhipelagul omonim; *troiană* – în vestul Asiei Mici; *miceniană* – în Pelopones.

Nu se poate vorbi de antichitatea europeană și nici măcar de Europa Occidentală de mai târziu, în afara infuziei de valori – artistice, științifice și urbanistice – cu o dinamică est-vest.

Primii germeni ai turismului urban se manifestă în spațiul cretan, structurat politic și administrativ în mici „orașe-stat"cu organizare autarhică. Ce impresionează în raport cu suprafața restrânsă a insulei (8287km^2) este densitatea ridicată a orașelor[13], iar mai mult decât atât, *calitatea vieții urbane*, a cărei standard de avangardă, va fi cunoscut mult mai târziu în orașele romane (sec II Î.Hr. – sec IV d.Hr.).

Cauzele care au favorizat și întreținut vreme de peste un mileniu (cca. 2500 î.Hr. – 1400 î.Hr.) dezvoltarea de excepție a Cretei sunt dintre cele mai variate și complexe:

- o sedentarizare timpurie – încă din epoca neolitică (mil. VII î.Hr.);
- un climat cu valențe de o generoasă favorabilitate;
- un optim al poziționării geografice cu dublu impact – *de poziție*, în raport cu o relativă izolare pe fondul calității de spațiu insular și de *accesibilitate* maritimă spre regiuni de mare interes comercial (Fenicia, Egipt, Canaan, Troia, Pelopones);
- un relief aproape exclusiv montan (95% din teritoriu) ce forțează focalizarea interesului spre mare;
- tehnici avansate de prelucrare a metalelor[14];

---

[12] Particularitatea comună ce detașează cele trei orașe ca repere identitare ale universalității este capacitatea lor de a genera și a construi civilizații superioare.

[13] Au fost descoperite până în prezent vestigiile a 93 de orașe, cele mai importante fiind: Cnosos, Phaistos (reședințe de regat), Malia, Yakros, Paleocastros, Gurnia, Haghia, Triada, Milakes, Petsatos, Axosd, Cydonia (O. Drîmba, 1998).

[14] În perioada de maximă înflorire, cultura și civilizația minoică developează prin excelență performanța unei vieți urbane amprentată de valorile bogăției, rafinamentului, culturii, implicit a calității

- un pachet de produse economice specifice, cu certe valențe comerciale (aramă, lemn de chiparos, untdelemn, vin, miere, ceară de albine, țesături, podoabe, arme);
- statutul privilegiat al femeii;
- o clasă socială mijlocie, bine consolidată economic și ca pondere (meșteșugari, negustori, artiști etc.).

Sinteza acestui complex cauzal, detașează la vârf condiția fundamentală a dezvoltării, anume *hegemonia maritimă* și implicit *comercială* în sfera orientală a Mediteranei timp de 12 veacuri, un interval temporal de mare extindere dacă ne raportăm de exemplu la perioada de supremație a Imperiului Roman, de cca. 500 de ani (sec. II î.Hr. – sec IV d.Hr.).

Cu un astfel de orizont al cunoașterii și cu o putere economică consolidată, *efervescența procesului de urbanizare*[15]este firească, precum firească este și rafinarea modului de viață cotidian, prin canalizarea interesului spre *activități de plăcere și confort spiritual: artă, muzică, dans, vânătoare, competiții sportive (pugilat, exerciții de acrobație, concursuri mixte de forță, curaj și îndemânare* etc.*), ceremonii religioase, ritualuri inițiatice* etc. Sunt oportunitățile de conținut ale celei dintâi forme de turism urban. Acestora li se asociază oportunitățile de *mișcare*, de *locație* și de *timp.*

În primul caz, și acceptând pentru flexibilitatea limbajului, categorii turistice actuale, în pofida unui decalaj conceptual semnificativ, *circulația turistică* era una autarhică, internă, de tip local, cel mult regional, iar *fluxurile*, mulau cel mai adesea parametri cantitativi și calitativi (ritmicitate, intensitate, sens) *ai pelerinajelor religioase* (centrele de adorație – sanctuare, temple, altare – fiind frecvent situate în spațiul montan), *a activităților organizate de vânătoare,* ori *a deplasărilor spre centre de atracție sportivă*[16]. În toate situațiile, zona emitentă se suprapunea orașului, iar accesibilitatea era asigurată de existența unei rețele de drumuri pavate, ce conexa așezările urbane într-o structură funcțională similară.

---

vieții. De pildă, un număr important al orașelor cretane răspund unor specializări precise, realitate, bunăoară, pe care civilizația succesoare (miceniană) nu o va cunoaște. Un exemplu relevant asumă Gourania, clar definit ca centru industrial, descoperirile arheologice dezvelind o mare bogăție de artefacte (o potcovărie, o forjă, ateliere de dulgherit, trepiede, cuptoare, cuțite, piulițe, cârlige, ace, sigilii minuțios incizate, pumnale și săbii încrustate cu aur și fildeș, pocale de argint, ibrice și lighene de bronz bătut, lămpi, vase de lut, țesături, încălțăminte etc.).

[15] Numai pe coasta nordică numărul orașelor-port se ridica la 22 (O. Drîmba, 1998).

[16] Deosebit de estompate erau, prin comparație, deplasările spre resursele de atracție artistică (sculpturi monumentale, complexe arhitectonice etc.). Faptul poate fi explicat printr-o atitudine relaxată – de mariaj cotidian cu actul artistic – provenită atât pe fondul unei accesibilități sociale extrem de largi cât și din caracterul ei, în general minimalist – cu precădere în sculptură. Ca atare arta este așezată într-o situație de firesc și nu de valoare exponențială.

*

Nu putem eluda însă o formă deosebit de vivace de pseudo-mobilitate turistică externă, sau altfel spus, de transfer cultural (moravuri, credințe, influențe artistice – inclusiv vestimentare) promovată de negustorii cretani în spații geografice și în societăți dintre cele mai diferite. Efectul acestui „export" va fi unul catalizator pentru turismul propriu-zis, dezvoltat în ultima jumătate a mileniului I î.Hr. – anii 400 d.Hr. în lumea greacă și romană.

În ceea ce privește *locațiile*, ca puncte de polarizare a părtașilor unor astfel de demersuri, ele se decelau în funcție de proprietar, în *publice* (piețe, sanctuare, temple, teatre, stadioane etc.), respectiv *private* (palate și vile regale[17]; reședințe particulare).

Fig. 6. Cnossos, Creta – civilizația minoică. Dispoziția specifică a palatelor cretane pe terenuri denivelate conferă un caracter de mobilitate compoziției ansamblului, accentuat de prezența curților, teraselor și a porticelor, de interpenetrația clădirilor cu natura. (Gh. Curinschi Vorona – 1976).

[17] Astfel, la aproximativ 3 km nord-vest, în raport cu Phaestos, vila regală *Hagia Triada* funcționa drept *reședință de agrement și relaxare*, istoria indicând-o, cel mai probabil, ca cea mai veche stațiune turistică. Semnele activităților de agrement sunt încă abundent vizibile. Bunăoară, „lira cu șapte coarde", a cărei „inventare" grecii i-o atribuie lui Terpandru este reprezentată aici pe un sarcofag cu 1000 de ani înainte de nașterea acestuia. Pe același monument apare și aulos-ul dublu, cu două mușt iuce, cu opt găuri și 14 note, pe care îl vom regăsi abia în Grecia Clasică. De asemenea, rod al creației de har și frumos, probează la fel valurile de versuri incizate pe zidurile somptuoasei vile, bogat ornamentate prin fresce, desemnând importanța poeziei în ritmul cotidian al vieții.

Existența la un moment dat (anii 2000 î.Hr.) a două centre de polarizare principale, generate de palatele regale din Cnosos și Phaistos, conduce la construirea aproape simultană a două teatre (apreciate drept cele mai vechi din istorie) cu o capacitate de cca. 500 de locuri, fiecare. Acestea constituiau punctele predilecte de organizare a spectacolelor de muzică și coregrafie; a competițiilor de lupte și a pugilatului, ori a mult apreciatelor jocuri acrobatice cu tauri – unde curajul și aptitudinile fizice – dincolo de valențele sportivității și ale unui cod moral, aveau conotații ritualice și inițiatice – legate de *cultul taurului*, simbol al forței, fertilității și fecundității.

În al doilea caz, spațiile de întâlnire private, probează – aspect deosebit de important – viabilitatea unui concept pe care turismul actual îl onorează prea puțin – *ospitalitatea*. De aici, printr-un ușor glisaj am putea introduce ca substitut pentru termenul de turist, apelativul *oaspete*[18], mult mai adecvat, în context istoric.

Palatele și vilele regale, dar și bogatele reședințe ale negustorilor aveau destinate camere și pavilioane pentru oaspeți, pledoarie convingătoare că mobilitatea și activitatea turistică, indiferent de formele în care se manifestau erau o prezență statuată. Mai mult, elaboratul palat din Cnosos[19], supranumit și „labirintul", nu era redus la un simplu obiectiv al curiozității în masă, ci reprezenta prin funcțiile și destinațiile cumulate un adevărat „*complex turistic de primire*" deosebit de agreabil și confortabil prin structura amenajărilor (curți interioare, terase, verande, bazine cu apă, săli de baie, cu instalații de încălzire a apei și căzi de teracotă, basoreliefuri, fresce, într-o cromatică vie și-n linii fluide, statuete decorative lucrate în fildeș, jad și ceramică etc.).

Din optica arhitecturii urbane și a ceea ce am numit „*Orașele de piatră ale Mediteranei*", așezările impuneau printr-o estetică plăcută, echilibrată, în armonie vie cu peisajul. Construcțiile, preponderent din piatră, cu acoperișul plat, se ridicau pe verticala a unu-două nivele, iar în cazul palatelor, numărul lor creștea la trei sau chiar patru. Capacitatea de locuire era, de asemenea, una impresionantă, nu în puține cazuri numărul încăperilor/imobil, pendulând între 20 și 50.[20]

Un element definitoriu pentru arhitectura urbană mediteraneană îl reprezintă *curtea interioară* pavată, la fel ca străduțele înguste, cu lespezi de piatră. Importanța ei în economia și estetica locuinței, era una decisivă. Lipsite de ferestre spre stradă, unde peretele etala o structură compactă, cu accente inexpugnabile (în orașele minoice fortificațiile lipseau), curtea reprezenta singura sursă de iluminat intern.

---

[18] Spațiul oriental ne oferă din aceeași perspectivă un termen aproape sinonim, acela de *musafir.*

[19] Aidoma și la Phaestos, palatul desfășura un edificiu opulent, omniprezent marcat de accentele eleganței. Accesul era deschis de o scară ale cărei trepte măsurau 14 m lățime, iar sălile și curțile interioare descriau spații extrem de generoase, precum marea curte centrală de aproximativ 900 m^2, ori megaronul, care desfășurat pe o suprafață de 78 m^2 surclasa Marea Sală a *Securii cu Dublu Tăiș*, a capitalei din nord.

[20] Respectiva stare are la origine organizarea societății cretane după sistemul clanului sau al grupului de familie.

Tot spre curte se deschideau largi terase și verande, o zonă agreabilă, de tranziență, ce punea în comuniune zona de „cuib" de protecție a locuinței, cu peisajul natural, degajat. Este un detaliu ce decurge probabil dintr-o dublă natură: climatică, pe de o parte și de credință (animistă)[21], pe de altă parte. Tot pe fundalul climatului curtea preia funcțiile „vetrei fixe", componentă esențială a locuinței din zona temperată.

Lemnul, în ciuda ponderii reduse, se impune în ansamblul compozit al „*orașelor de piatră*", ca material esențial, rolul său fiind deopotrivă *de rezistență* și *de imagine.* Astfel, ancadramentul ușilor și geamurilor, executat într-o tâmplărie pronunțată, decupează o gamă de forme plăcute, în tușe calde, în raport cu textura dură a pietrei. În situațiile când acoperișul era susținut pe coloane de chiparos, de formă tronconică alungită, pictate într-o policromie veselă și o fluiditate de excepție a liniilor, rafinamentul era surprinzător.

Unitatea stilistică a locuințelor era închegată de omniprezența încăperii principale – de o spațialitate absolut generoasă – numită *megaron* element care în civilizația greacă clasică și în cea elenistică, va da planul de bază al *templului.*

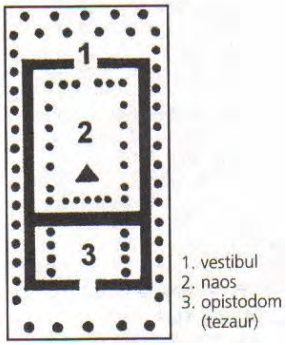

Fig. 7. Planul unui templu grec.

Insistența pe aceste note legate de locuire – importante pentru confortul cotidian – ne permite construcția unei imagini cât mai apropiate în raport cu premisele de favorabilitate ale actului turistic. Mai mult, liniile directoare din arhitectura urbană antică, păstrate

[21] Religia cretanilor era pe cât de suavă, în simplitatea ei, pe atât de frumos și bogat înzestrată în principii, etică, morală, ritualuri, ori într-un complex semiotic de mare forță (vezi *scutul, crucea, svastica, securea cu dublu tăiș, crinul, porumbelul, șarpele, taurul* etc.). Superstițioși și ingenui, adorau într-o vădită armonie plenitudinea lumii lor: munți, grote, stânci, iarbă, copaci, cifra 3, soarele și luna, țapii… etc. Pentru ei, văzduhul era stăpânit de spirite binevoitoare și / sau malefice, încărcătură care va pătrunde în cultura Greciei clasice drept o diafană populație silvestră de *driade* și *nimfe*. Apoi, ca motiv al fertilității – atât de mult prețuită – venerau forța reproducătoare a taurului, respectiv a șarpelui, iar evolutiv, când în imaginarul lor se vor cristaliza zeii antropomorfi, divinitatea supremă va îmbrăca valențele *zeității mame*, figură feminină reprezentată cu piept bogat, șolduri puternice, cu sâni și brațele încărcate de șerpi încolăciți, ce alunecau, prelins, din păr. Uneori, *Zeița Creației* (Reha), apare reprezentată purtând în brațe pe copilul divin Velchanos – sinonim, am putea accepta, cu Zeus al Greciei de mai târziu.

nealterate în peisajul urban actual, sau adaptate la principiile urbanistice contemporane – fac din orașele mediteraneene obiective propriu-zise de atracție turistică.

Fig. 8. Artă minoică. Vas ceramic. Sursa: autorul.

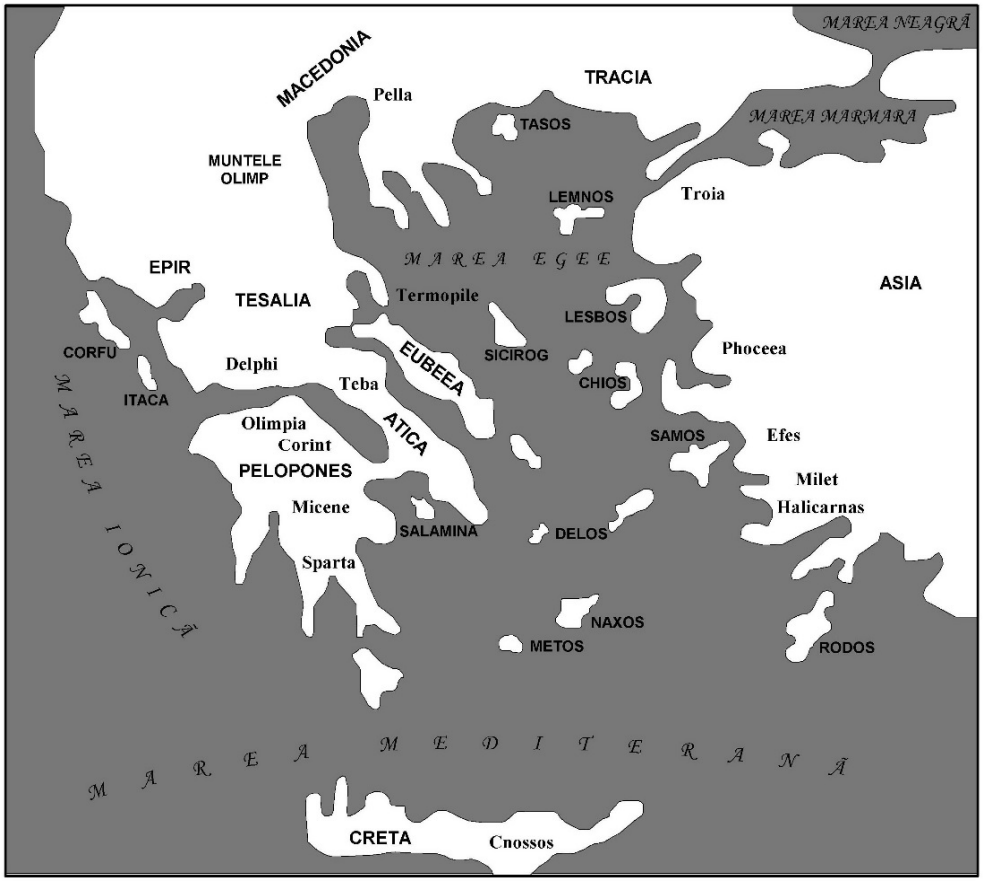

Fig. 9. Grecia antică. Sursa: Magda Stan, Cristian Vornicu, *Istoria lumii pentru toți. Antichitatea,* 2007.

I.4.2. Etapa mijlocie sau de consolidare a turismului urban (1400–500 î.Hr.)

Evoluția acestei perioade extinsă pe aproape 1000 de ani va sta sub semnul a două mari invazii de cucerire, soldate cu mutații majore (de făgaș) în istoria civilizației europene. Prima, *invazia aheilor în Creta* (cca. 1400 î.Hr.) sincronă, temporal cu invazia arienilor în nord-vestul continentului indian, va provoca extincția abruptă a civilizației minoice, proces urmat de consolidarea în Peloponesul a unui nou pol central, *Micene,* anturat de puternice orașe-cetăți: *Argos, Tirint, Pylos, Atena* (fondată de ionieni)*, Teba.*

Caracterul – tot războinic – al celui de-al doilea eveniment – *invazia dinspre nord a dorienilor* (cca.1200 î.Hr.) în Tesalia și cu deosebire în Peloponesul, va fi surmontat favorabil de progresele introduse: *instalarea Epocii Fierului* și declanșarea *marii colonizări grecești* (sec. VIII – VI î.Hr.), mișcare ce va situa la cote superioare *expansiunea urbanismului în Mediterana* respectiv *pe litoralul apusean al Mării Negre.*

În primul caz, *aheii* – inițiatorii civilizației miceniene – se suprapun (cel mai probabil pe la 1600 î.Hr.), prin cucerire, unei populații mai vechi (cca. 2000 î.Hr.), *ionienii,* fondatorii *cetăților fortificate* (vezi Atena) și a *sanctuarelor.* Tot ionienii sunt promotorii, în lumea greacă veche, a primelor forme de *„roire" demografică* (vezi coasta Asiei Mici și insulele egeene), amplificate ulterior la proporțiile exodului în masă și la mare distanță.

Din perspectiva evoluției turismului urban, rolul lor va fi unul de *continuitate* – prin preluarea tradițiilor cretane și de *ferment*, a unor noi posibilități de manifestare. Aceste direcții vor prinde relief cu deosebire în: *arhitectură* – prin apariția construcțiilor ciclopice, de un magnetism atractiv absolut; a *palatului fortificat* – oază de lux, plăceri și creativitate pentru aristocrația vremii și a *mormântului boltit*[22]*; religie* – prin cristalizarea unui panteon ce va propulsa *importanța zeilor* și drept urmare a *templelor,* ca centre de pelerinaj; *literatură*, unde în ambianța aristocratică a palatelor se vor naște *epopeea* și *mitologia.*

Ambele vor suscita, în primul rând prin Homer, un interes turistic propriu-zis, ceva mai târziu. Civilizația „orașelor de piatră" evoluează la rându-i constant și sensibil, în aceleași tipare fizionomice și tehnice, generate de cretani (absența fortificațiilor, locuințe de piatră, drumuri de piatră sau pietruite, poduri de piatră cu parapete, făgașe de drenare a apei, apeducte etc.).

Cu totul particular pentru aceste populații, este apoi, asumarea pietrei nu numai ca materie folosită, ci transcenderea ei într-o materie trăită. Piatra se lasă locuită.

Astfel, majoritatea cetăților și a templelor sunt edificate pe înălțimi solitare de piatră – aspect ce devine o pregnanță în spațiul insular; drumurile, străzile sunt tăiate în roca

[22] În Micene, o grandoare de excepție caracterizează mormântul cu falsă cupolă, numit „Tezaurul lui Atreu", respectiv „Mormântul Clitemnestrei" aflat în proximitatea Porții Leilor (O. Drîmba, 1998) (n.a.).

nedislocată (in situ), mormintele și chiar locuințele sunt scobite în stâncă și, nu în ultimul rând, piatra se lasă însuflețită de harul artiștilor care o modelează.

Într-un alt plan, fragmentarea pronunțată a societății, în state mici, independente, întreține proliferarea *orașelor mici*[23] și în măsură direct proporțională, a *palatelor cetate* (Micene, Tirint, Atena ș.a.), cei mai activi pioni ai mișcării turistice – în sfera elitistă a societății – prin potențialul real atașat.

În al doilea caz, impactul războinicilor dorieni, purtători ai unui comportament geografic auster, militarizat, va fi unul agresiv pentru societatea autohtonă, deja structurată după anumite norme și valori.

De altfel, cel mai important oraș fondat de ei – *Sparta* – va rămâne asociat în câmpul percepției sociologice cu un mod de viață dur, frustant, inert emoțional și cu totul arid din punct de vedere turistic. Sub dominația dictatorială dorianã, copleșitoare ca presiune fizică și spirituală, civilizația din Meditrerana Orientală va fi marcată între secolele al XII-lea și al VIII-lea Î. Hr., de un puternic regres. Orașele cetăți, cu excepția Atenei (care rezistă grație citadelei de pe Acropole[24]) sunt distruse. Dispare scrierea pentru aproape patru secole, iar administrația și economia sunt paralizate.

Fig. 10. Canalul Corint. Sursa: autorul.

[23] Numai în Atica au fost deshumate vestigiile a 30 de mici așezări (n.a.).

[24] Inițial apelativul „polis" desemna o așezare cu caracter strategic, militar, de tip fortăreață sau citadelă. Cum majoritatea acestora erau localizate pe înălțimi, apare toponimul „acropolis", adică „orașul de sus" (n.a).

Fig. 11. Cetatea Corint. În imediata vecinătate a Canalului Corint se lasă pentru a fi descifrate urmele milenare a cetății omonime. Senzația este stranie și emoționantă. Calci pe istorie, vezi istorie, pipăi istorie… ești în istorie. Sursa: autorul.

Fig. 12. Cetatea Corint. Detaliu. Sursa: autorul.

Fig. 13. Cetatea Corint. Sisteme de drenaj a apei. Sursa: autorul.

Fig. 14. Ruinele amfiteatrului din Cartagina.

Fig. 15. Ruinele amfiteatrului din Cartagina (detaliu).

Într-un astfel de context cauzal, amplificat de intensitatea conflictelor politice, de creșterea numerică a populației și de insuficiența acută a resurselor naturale, se declanșează un exod de amploare, desigur în mai multe etape, finalizat sub raport urbanistic universal, prin geneza într-un timp relativ scurt (secolele VIII–VI î.Hr.) a unui lanț impresionant de *polisuri, orașe-stat* cu structură politico socială specifică[25].

Grupate la început în insulele din nordul Egeei și pe coasta Asiei Mici, constelația lor va iradia, prin noi procese de colonizare, susținute și de ***„metropolele"*** vremii: ***Corint, Megara și Milet***[26]– din vestul Mediteranei până pe țărmurile Mării Negre și pe Coasta de Nord a Africii.

---

[25] Inițial apelativul „polis" desemna o așezare cu caracter strategic, militar, de tip fortăreață sau citadelă. Cum majoritatea acestora erau localizate pe înălțimi, apare toponimul „acropolis", adică „orașul de sus" (n.a).

or se apropia sau chiar depășea 20.000; particularitatea fundamentală pentru definirea polisului, dincolo de unitatea teritorială și politică, este unitatea de „neam" sinonimă „comunității intime" de origine, de interese, de tradiții, de moravuri, de simboluri, de credințe religioase, respectiv de sistem antropogeografic cultural (n.a.).

[26] Miletul este fondatorul a peste 80 de orașe-colonii (n.a.).

Puternice sub raport economic, datorită exclusiv comerțului[27], polisurile se individualizează ca entități politice și cultural-religioase de mică extindere teritorială și cu număr restrâns al populației, cu o dinamică deosebit de activă, dar de tip autarhic.

Această dezvoltare izolată, „pe cont propriu" fără angajamente strategice comune, atașează în pofida bogăției lor de excepție, o vulnerabilitate ce le va scurta existența.

În perioada de maximă dezvoltare, însă, aceste polisuri sunt fără îndoială, cele mai strălucite centre de civilizație, iar contactele stabilite cu marile civilizații orientale vor rezona într-o emulație culturală și științifică fără precedent.

Din rândul acestor puternice orașe menționăm: *Clazomenes, Halicarnas, Colofon, Smirna, Foceea, Samos, Efes* și cu deosebire *Milet*, pe coasta Asiei Mici, apoi *Siracuza* și *Messina* în Sicilia, *Catania, Sibaris* – în Calabria, *Taranto* – în Puglia, *Neapole* și *Marssilia*, în Mediterana Occidentală; *Cyrene* și *Naukratis* pe coasta nord africană; *Histria, Tomis, Dyonisopopolis* (Balcic), *Callatis* – pe litoralul vestic al Mării Negre etc.

Important este că în aceste polisuri, centre erudite ale științelor și filosofiei, spiritul uman atinge apogeul evoluției, adică acel prag al descătușării intelectuale propice găsirii libertății prin cultură – element evolutiv și totodată catalizator pentru următoarea perioadă (greacă clasică, elenistică și romană) a turismului urban din antichitate.

În afara *lumii grecești*, în Mediterana Estică, Fenicia se impune ca un alt redutabil artizan de civilizații urbane. Prin forța comerțului, se ridică pe Coasta Levantului, orașe puternice, unde luxul, rafinamentul și morala au aproape caracter instituțional.

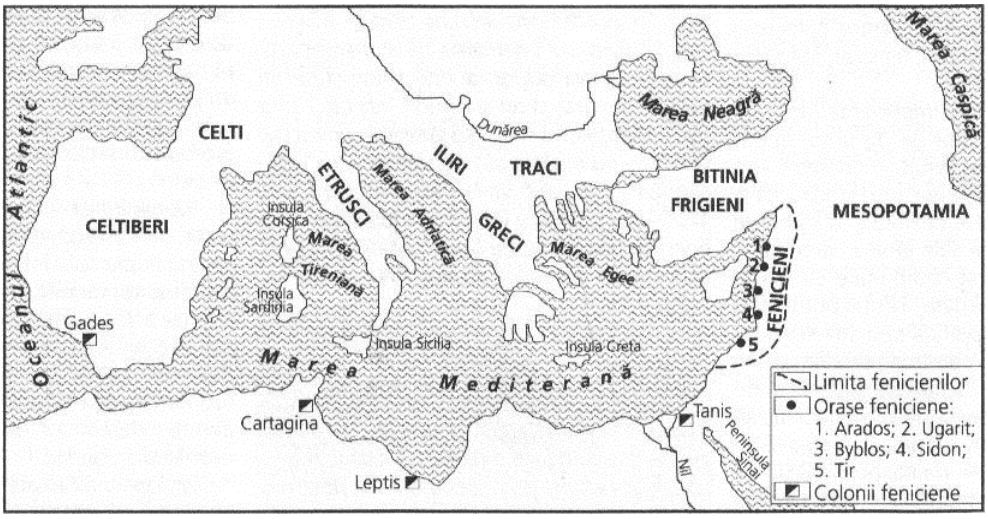

Fig. 16. Orașe și colonii feniciene. Sursa: Magda Stan, Cristian Vornicu, *Istoria lumii pentru toți. Antichitatea,* 2007.

[27] În context geo-istoric polisurile impropiau ca statut funcțional de bază pe acela de *centru negustoresc* sau altfel spus, de *agenție comercială* (n.a.).

Relevante sunt exemplele orașelor: ***Ugarit*** – care a lăsat omenirii cel mai prețios testament, „alfabetul Ugarit"; ***Sidon*** (Saida), ***Tyr*** (Sur), ***Byblos*** (Jubeil); ***Berytos*** (Beirut) sau a celebrului, încă din antichitate, prin capacitatea atracției religioase – ***Baalbek***.

Parametrii superiori de civilizație imprimă fenicienii și „orașelor colonii" – precum excepționala ***Cartagina*** – fondată în anul 814 î.Hr., de „metropola" Tyr.

I.4.3. Perioada antică clasică sau vârsta de apogeu a turismului urban (anii 500 î.Hr. – sec. III d.Hr.)

Debutul acestei etape coincide cu intrarea „Greciei Homeriene" într-o nouă perioadă de progres rapid, suprapusă temporal epocilor: greacă clasică și elenistică. În secolul al II-lea î.Hr. *supremația continentală și maritimă a Imperiului Roman* mută centrul puterii politice, economice și culturale la *Roma*, oraș care pentru cca. 500 de ani va fi punctul de referință și „cancelaria decizională" a statelor aflate la intersecția vechilor continente: Europa, Asia și Africa, organizate administrativ (sec. IV) în patru prefecturi[28].

Sub *raport urbanistic general*[29] și al turismului urban, în special, tot acest parcurs este unul de excepție. Tempoul dezvoltării, rapid și de substanță, își are ascendența în secolul al VII-lea, secolul polisurilor, când evoluția spiritului uman în artă, religie, muzică, literatură, filozofie, sport, științe, morală, arhitectură ș.a. va conlucra la materializarea unor standarde, idei și principii valabile până în zilele noastre.

Scindarea politico-administrativă a „monolitului roman" (sec IV d.Hr.), in *Imperiul Roman de Apus,* respectiv *Imperiul Roman de Răsărit,* va marca pentru Civilizația Europei Occidentale și pentru „Turismul" dezvoltat din ea, intrarea într-o zonă de crepuscul, extinsă cu aproximație până în secolele IX–X. În schimb, temă mai puțin valorificată în istoria turismului, dezvoltarea Imperiul Bizantin sau mai concret spus a culturii și civilizației bizantine și odată cu ea a orânduirii feudale, va deplasa polaritatea culturii spirituale a evului mediu european spre răsărit, unde prin *Constantinopol*, mișcarea turistică nu numai că nu va fi frânată, ci va primi noi coordonate de evoluție și o exprimare de sorginte orientală.

Respectivele mutații prefigurează, în ordine, geneza orașelor feudale (Veneția, Genova…), implicit a modelelor turistice atașate acestora, iar ulterior *Renașterea.* Tot acestei etape îi este specific și un profund și larg proces de aculturație cu impact fecund în dinamica fluxurilor de valori, implicit în dinamica curenților umani ca principali receptori, purtători și distribuitori ai cunoașterii.

---

[28] Prefectura Africii și Italiei, Prefectura Iliriei, Prefectura Orientală și Prefectura Galiei (n.a.).

[29] Revoluționar pentru Grecia Clasică și Elenistică este procesul de sistematizare introdus de Hippodomos, inițiatorul tramei stradale rectangulare ori a complexelor urbanistice polifuncționale ce integrau stadioane, teatre de mare capacitate, clădiri publice, gimnazii, piețe comerciale, locuri de întruniri și dezbateri (agora), terenuri de sport, platforme pentru exerciții de gimnastică ș.a. (n.a.).

Revenind însă în antichitatea clasică, ceea ce atribuie respectivei perioade caracterul de apogeu în turism, ține de intensivizarea resurselor atractive, fie ele *obiective materializate*[30] sau *manifestări umane polarizatoare*. Interesul provocat de acestea amplifică deplasările cu caracter turistic (în scop de cunoaștere), factor ce contribuie la propulsarea *hinterlandului mediteranean ca primă piață turistică a lumii*, cu spații conturate funcțional în arii preponderent emitente și preponderent receptoare.

Fondul atractiv este aproape exclusiv de origine antropică (cu „darurile" naturii te nășteai), iar valoarea și gradul de rafinament al resurselor va polariza turismul în raport cu nivelul percepției intelectuale și cu numărul de participanți, într-un fenomen cu tipologie dual: *exclusivist* – specific elitelor și oligarhiei aristocratice, cu flexibilitate largă de mișcare, pe de-o parte și *popular*, „de masă" – cu manifestare dominant, locală.

În ceea ce privește ierarhizarea obiectivelor în funcție de atuurile potențialului atractiv, respectiv a potențialului uman focalizat, primul loc îl ocupă, de departe, *edificiile și manifestările religioase*: sanctuare, temple, mausolee, ritualuri inițiatice, sacrificii, culte, pelerinaje, sărbători fastuoase (adesea puțin igienice ca morală – ex „serbările dionisiace"), ceremonii complexe – numite *„jocuri"* etc. Fenomenul se amplifică prin dominarea gândirii – la nivelul maselor – de credințe primitive și superstiții.

Acestora li se subordonau întru progradarea valorii: arhitectura, sculptura, literatura, teatrul, muzica, sportul – ca artă a frumuseții și performanțelor fizice, filosofia și, nu în ultimul rând, științele (medicina, astronomia, matematica etc.). Complementar religiei, competențe turistice exercitau și funcțiile: culturală și științifică propriu-zisă, comercială, politică și curativă.

De pildă (aleatoriu exemplificate), sub strălucitul om de stat, Pericle (480–431 î.Hr.), în Grecia „epocii de aur" se naște *democrația*; operele lui Eschil, Sofocle și Euripide, vor dărui omenirii *teatrul;* Homer, prin Iliada și Odiseea (valori ale patrimoniului universal) introduce în literatură *epopeea*; Herodot pune bazele *istoriei*; Hipocrat din Cos ale *medicinei*; Thales a *geometriei,* Pythagoras a *aritmeticii*, Socrate, Platon și Aristotel vor da profunzime *filosofiei*; în *sculptură* Polychete, Myron, Praxiteles și cu deosebire Phidias stabilesc „*regulile frumuseții clasice*": în politică, geniul lui Alexandru Macedon va surmonta în favoarea cunoașterii, a unității și a lejerității de mișcare, bariere geografice, etnice și culturale – fiind, prin excelență, un antemergător al globalizării actuale.

Prin portul Pireu, Atena va deveni pentru mai bine de o jumătate de secol (până la războiul peloponesiac – 431–404 î.Hr.), un redutabil nucleu comercial, fapt ce-i va asigura și în plan politic o supremație absolută. Mai mult, pe fondul patrimoniului arhitectural se va impune ca „centru cultural al lumii", receptor a tot ce era nou în știință, filozofie și artă. Existența apoi, încă din secolul al V-lea î.Hr. a unor „instituții" de manipulare a

[30] Bunăoară, cinci dintre cele „șapte minuni ale lumii antice" aparțin geografic spațiului antic mediteranean: statuia lui Zeus din Olympia, templul zeiței Diana din Efes; mausoleul din Halikarnas, colosul din Rodos, farul din Alexandria (n.a.).

„capitalului financiar" similare oarecum băncilor din zilele noastre, va dinamiza orice tip de activitate, inclusiv „circulația turistică", iar formarea „ligilor" (Liga de la Delos, Liga peloponesiacă), pe o matrice ce va dezvolta *sisteme urbane*, va fi determinantă în geneza unității de interese.

Într-un atare context nu lipsit însă de tensiuni și perioade de criză (invazii, epidemii, conflicte politice interne) apare nevoia individului, a societății de a se raporta la repere investite cu atribute ale stabilității și siguranței, ale stării de bine, ale plăcerii și confortului etc. – fapt ce va produce și o ierarhizare a valorilor laice și religioase.

Din această competiție, simbolurile religioase de tipul templelor, sanctuarelor, misteriilor – dedicate divinităților vor exercita cea mai puternică agregare socială. Li se asociază susținut, locurile cu aură de legendă și istorie, centre de instrucție științifică și filosofică și nu în ultimul rând, acele spații centrale, cu un magnetism de anvergură, consacrate ***jocurilor*** (manifestări polivalente de expresie: religioasă, sportivă, muzicală, coregrafică, teatrală, oratorică ș.a.m.d.). De o notorietate exacerbată se bucurau în acest sens: ***Jocurile Olimpice; Jocurile Panathenee, Jocurile Panelenice din Delfi; Jocurile din Nemeea;*** respectiv ***Jocurile Istmice,*** din istmul Corint. Am putea spune, așadar, că ***geografia acestei epoci era o geografie sacră, marcată la nivelul reliefului cultural de proeminența unor focare de atracție invincibile***.

Următoarele exemple, pledează prin excelență în favoarea unor atari situații.

I.4.4. Temple, sanctuare, necropole, mausolee și locuri istorice

a) Peloponez

Dacă am mai simți nevoia unei pledoarii în favoarea anticului Peloponez, pământ peninsular, deopotrivă sacru, mitologic și urban, am fi obligați la o irepetabilitate a faptelor – fapte ce poartă în leagănul unei geografii exuberante, nume de *cetăți*, născute sub semnul universalității (*Micene, Tiryns, Epidavros, Nafplio, Argos, Nemea, Olimpia, Messene, Iklaina, Pilos, Sparta, Areopolis* etc.); de *zei*; de *legende*, dar și de *realități istorice*, piloni structurali a „*lumilor ce vor sta să vină*", cu alte rânduieli, cu alte religii, cu alte apartenențe geopolitice.

Ω Complexul sacru din Olympia

Închinat lui Zeus, părinte al zeilor și stăpân al lumii pământene, ansamblul detașa ca punct central, celebra statuie în aur și fildeș a lui Zeus Olympianul, zămislită de nu mai puțin celebrul sculptor Phidias. Într-un plan de susținere complementar, monumentala operă era anturată de temple și altare, terenuri de sport, săli de banchete, un stadion etc.

Ω Templul lui Posseidon din Pylos (51 km sud-vest de Kalamata)

Originar din Creta, zeul apelor și al mărilor ocupa la Pylos (cunoscut și sub numele de Navarino) și în întregul Pelopones, primul loc între divinități. Un plus de valoare se

adaugă locului și prin situarea în proximitatea nordică a orașului a vestigiilor miceniene ale Palatului lui Nestor.

Tot la Pylos, era adorată ca zeiță a fecundității și naturii, divinitate a Pământului Mamă, faimoasa *Demeter*, figură centrală a religiilor populare sinonime *Misteriilor*.

Fig. 17. Peloponez. Sursa: Mike Gerrard, *National Geographic Traveler. Grecia,* 2010.

Ω *Sanctuarele din Epidaur* (circa 30 km nord-est de Nofplion)

Faima lor sacră, generată de zeul *Asclepios* polariza din întreaga lume greacă, mulțimi nebănuite de pelerini. Magia de cură și cult a Epidaurului, sfida granițele politico-administrative ale orașelor-stat, conferindu-i în spațiul și timpul antic atributul universalității.

Fig. 18. Epidaur. Amfiteatrul. Sursa: autorul.

Sărbătorile ce aveau loc la fiecare 4 ani în onoarea zeului medicinei, integrau pe lângă ceremoniile religioase consacrate şi reprezentaţii muzicale ori teatrale desfăşurate în arena marelui teatru (14000 locuri) a lui Polyclete cel Tânăr (sec. I î.Hr.) rămas celebru până în actual prin fantastica-i acustică.

Fig. 19. Epidaur. Amfiteatrul. Sursa: autorul.

Ω Sparta

A spune celebru și a spune Sparta, este aproape o tautologie. Capitală a Provinciei Laconia, orașul fondat de dorieni, in sec. IV î.Hr., propune lumii antice cel mai eficient model urban, fundamentat pe principii riguros severe. Pagina de glorie o întoarce însă *Marele Război Peloponesiac* (431–404 î.Hr.) unde prin Sparta și Atena se confruntă mai degrabă două tipare antropologice antagoniste, unul belicos, auster asumat de Sparta, altul filosofic, lasciv promovat de Atena.

Ω Sanctuarul Herei din Loutraki

Asumată la Argos, ca divinitate locală, zeița era adulată ca protectoare a căsătoriei, familiei și căminului.

Ω Necropola regală din Micene

După destrămarea *Civilizației Minoice* – ajunsă la un nivel superior de distilare social-culturală și o eleganță a vieții cotidiene unică în antichitatea timpurie – *Micene*[31] – puternică cetate a Peloponezului – va cunoaște pentru circa 200 de ani o perioadă de efervescență ce va pune în loc, prin bogata „*Dinastie a mormintelor îngropate*", somptuoasele palate din *Tirint*[32] și *Micene*. Că în acest demers, infuzia valorilor cretane, îndeosebi în *pictură, arta prelucrării metalelor, arhitectură, religie* etc. este fundamentală, stă în afara oricărei îndoieli.

Revenind însă la punctul nostru de interes, anume necropolele regale, și luând pentru Micene drept reper „*Poarta Leilor*", descoperim pe stânga drumului, încă în ascensiune ușoară, *Tezaurul lui Atreu*[33] – un mormânt regal aidoma unei stupe, datat de secol XIV

---

[31] Asumând ca veridice informațiile lui Pausanius (călător prin Grecia anului 160 d.Hr. – *pelerinaj* descris în lucrarea lui Periegesis – Tunelul) aflăm că Perseu ridică (luând în seamă probabilitățile cronologiei istorice – în secolul XIV Micene – apreciată drept cea mai mare capitală a Greciei Preistorice, n.a.).

[32] Aflată în proximitatea Argosului și în imediata apropiere a coastei maritime (1,5 km) orașul-cetate Tirint, sincron temporar citadelei Micene, a impresionat prin zidurile ciclopice, înălțate între 7,5 și 15 m, și o grosime atât de generoasă, încât închideau în interior galerii extrem de spațioase. Palatul regal urmărește organizarea avansată de Cnosos, dar important aici pentru geografia comportamentală – cu reminiscențe până în actual – este decelarea, pentru prima oară, a spațiilor destinate femeilor (gineceul) în raport cu spațiul consacrat bărbaților. Apar, așadar, cele două universuri, sfere ce vor crea anumite habitudini și o societate polarizată în jurul bărbatului. Este un „pas" înspre involuție, în raport cu miraculoasa cultură minoică ce-și venera femeia (n.a.).

[33] Drumul spre monumentul funerar, jalonat de ziduri masive din piatră, se oprește dinaintea unui portal ce încastrează la partea superioară o grindă masivă de piatră, lungă de circa 8–10 km, și cu o greutate de aproximativ 120 t. În actual, lipsesc din ansamblul intrării, coloanele laterale din marmură verde, elegante prin profilul lor suplu. La interior, *domul* descrie un volum de 15 m înălțime/15 m lățime. Zidurile sunt din blocuri cioplite, legate cu rozete decorative din bronz, iar „inelele" de piatră – pentru a desăvârși forma de stup – ies cu fiecare rând spre interior, până ce ajung să se unească la vârf (n.a.).

î.Hr. Masivitatea lui impresionează și odată ce te-ai *prelungit* în *nelumina* din lăuntru, te simți captiv într-o istorie ce-ți oferă clipa și conștiința de sine. Alt fenomen, ce ține de estetica arhitectonică, este o uimitoare acustică. Odată trecut prin Poarta Leilor și înainte de a urma panglicile albe ale cărărilor de piatră ce se cațără spre înălțimile Acropolei – vezi în dreapta rămășițele circulare ale mormintelor regale unde au fost deshumate 19 schelete (în șase morminte), însoțite de un nestemat tezaur (14 kg aur), a cărui inedită podoabă o constituie masca funerară de aur atribuită regelui Agamemnom.

Fig. 20. Micene. Poarta cu Lei. Sursa: autorul.

Alte nouă morminte, cu totul diferite de cele anterior descrise, au fost descoperite pe versanții opuși înălțimilor pe care se desfășoară orașul fortificat.

*

Până în acest punct, chiar dacă extrem de succint, ne-am apropiat de o *minicivilizație funerară*, locurile pomenite aparținând cu asupra de măsură și unei geografii spirituale și aceasta nu doar în virtutea conotațiilor religioase, dar și a personajelor, fie ele legendare ori istorice pe care *Citadela* și le-a făcut parte.

Am făcut deja trimitere la *Pausinias*, între el și *Schliemann*, cel ce aduce la zi necropolele regale, istoria făurind un arc în timp. O întoarcere, însă, în antichitatea Greciei clasice ni-l propune pe *Eschil*, dramaturg și erou deopotrivă, care prin *Trilogia Orestia* (458

d.Hr.), țese „tapiseria" unor vremuri dominate de figuri tragice dincolo de omenesc, descinse din *Tantal* (*Pelops, Tieste, Eropa, Atreu… Agamemnom, Menelau, Clitemnestra, Ifigenia, Electra, Oreste…*).

Fig. 21. Micene. Tezaurul lui Atreu. Sursa: autorul.

În ceea ce privește ținta noastră, anume de a identifica prezența unor formule „preturistice", se poate accepta, în virtutea unor informații documentate, prezența manifestărilor de *voie bună*, preluate de micenieni pe filieră minoică, chiar dacă, posibil, de o manieră mai puțin subtilă. Plăcerea de a vâna, ori lupta cu taurii, sunt manifestări pregnant active, imaginea unor astfel de scene fiind pictate în frescă, gravate pe plăcuțe metalice ori incizate, cu o atentă minuțiozitate pentru detaliu, pe diferite obiecte de preț – sigilii,

inele, pumnale, cupe.[34] Veneraţia zeităţilor prin pelerinaje este o altă formă de continuitate,[35] pe aceleaşi făgaşe înscriindu-se relaxarea prin muzică, dans şi poezie.

Ω *Sanctuarele din Patras şi Dodona*

Ω *Templul lui Apolon din Corint*

Datat ca vârstă arheologică de sec. VI î.Hr. Sanctuarul impropia, pe lângă valenţele definitorii ale sacralităţii şi o magnifică arhitectură prin insolitele-i coloane monolitice.

Fig. 22. Templul din Corint. Schiţă.

[34] Autentice blazoane de artă micenianã impropriază două cupe din foi de aur, descoperite într-unul din mormintele de la Vaphio – în proximitatea Spartei. O adevărată broderie miniaturală – dar de o mare prospeţime şi forţă dinamică, desenează în limpezimile metalului, ceea ce era deja un obicei: prinderea şi dresarea unui taur.

[35] „În secolul VI î.Hr., cretanul Thaletas preda muzica corală în Sparta, iar sculptorii cretani Dipoenas şi Scyllis, au fost mentorii artiştilor din Sicyon şi Argos. Prin sute de canale, valorile vechii civilizaţii se revarsă în matca noii culturi" (Will Durant – Viaţa în Grecia Antică – 2002, p. 45).

b) Atica și Arhipelagul Saronikului

Fig. 23. Aria de influență a Atenei. Sursa: Mike Gerrard, National Geographic Traveler Grecia, 2010.

Ω Sanctuarele, templele și complexele sacre din Atena

✓ Ansamblul arhitectonic religios de pe Acropole[36]

Structurarea pe verticală a orașelor-cetăți, în două (orașul de sus – Acropoles și orașul de jos – Astoi) sau trei părți (situație când intervine ca ansamblu intermediar orașul înalt – Politai) reprezenta pentru o Grecie subordonată existențial pietrei și morfologiilor înalte, un tipar urbanistic frecvent întâlnit.

[36] La inițiativa ministrului culturii, Melina Mercuri, Complexul de pe Acropole este supus, în prezent unui amplu proiect de restructurare, estimat a se finaliza în anul 2022 (n.a., 2006).

În cazul Acropolei Ateniene, vechea citadelă cu funcție strict militară (strategică), suspendată la peste 150 m deasupra orașului pe un masiv calcaros va primi încărcătura de loc sacru într-un timp istoric, când solitar rezistă invaziei doriene.

Splendida monumentalitate și estetica arhitectonică rafinată (un concentrat artistic de echilibru și claritate) primită în sec. V î.Hr., a fost rezultatul colaborării superioare, la nivelul elitei conducătoare (Pericle), respectiv conduse (o pleiadă de străluciți arhitecți coordonați de Phidias).

Cele patru edificii principale: *Propileele, Parthenonul, Templul Atenei Nike și Erechteionul*, atât de diferite ca dimensiuni, funcție de detaliu și stil (ionic și doric) integrează prin știința folosirii „accidentelor de teren", prin dimensiuni, elevație, grad de înclinare, calitatea marmurei, exploatarea luminii și organizarea incintelor, un complex savant definit prin unitate armonică și emoțională.

Ca și la Olympia, și aici, zeița protectoare a orașului, *Athena*, este omagiată prin serbari somptuoase (Panatheneele), iar la nivelul simbolisticii religioase se demarcau:

- Monumentala statuie din bronz a Athenei Promachos din din interiorul incintei sacre, creată de Phidias;

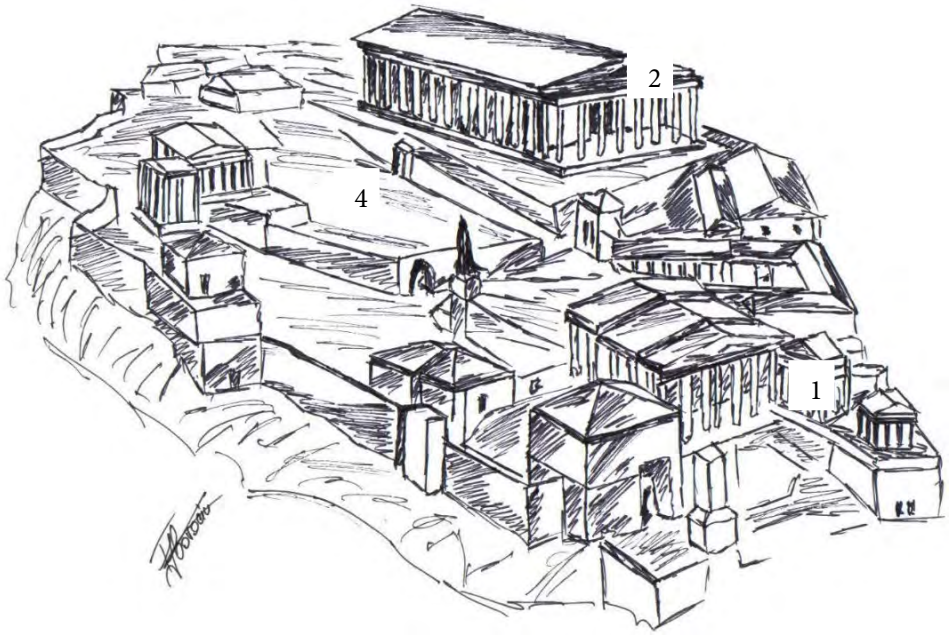

Fig. 24. Acropole. Ansamblul arhitectonic religios – schiță.
1. Propileele; 2. Parthenonul; 3. Templul Athenei Nike; 4. Erechteionul.

- Sanctuarul din Erechteion cu o veche statuie a zeiței;
- Copleșitoarea imagine a zeiței din Parthenon („Casa Fecioarei"), un corp gigantic de 15 m înălțime, înobilat cu fildeș, aur și pietre prețioase și/sau semiprețioase. Autorul

capodoperei – Phidias. Este genul cel mai înalt al scupturii grecești: cea *criso-elefantină* (din krysis = aur, elephans = fildeș)

Tot pe Acropole sau în proximitate erau concentrate alte numeroase temple și sanctuare[37] ce glorificau zeitățile olimpiene, pricini suficiente pentru a coagula o societate de excepție, răsfățată de la limpezimile climatului mediteranean, până la distincțiile unui mental ce miza pe estetică și rațiune.

Ω Misteriile de la Eleusis

În geografia sacră a antichității, Eleusina, localitate aflată la 22 km vest de Atena, dobândește valoarea unui loc religios central prin declinarea sa *zeiței Demeter* – divinitate de cea mai pregnantă popularitate a phanteonului grec și a geospațiului aflat sub semnul spiritualității elene. Este impropiată, deasemenea, ca forță exponentă a religiilor populare a *„Misteriilor"*, și cum acest preaplin de sacralitate mai avea parcă nevoie de impactul picăturii pentru o neostoită revărsare, i se asociază *Cultul Persefonei* – fiică a zeității mamă – Demeter.

În prezent, situl arheologic de la Elefsina, este apreciat ca unul dintre cele mai bogate vestigii preclasice, clasice, elenistice și romane din Grecia. Celebrarea zeiței Demeter, strâns legată după calendarul popular cu reînnoirea, cu renașterea, cu *anul nou de primăvară*, ori cu ciclul vieții, săvârșit la o anume dată, și integra la nivelul unui fast de proporții ceremonii complexe (dansuri ritualice, sacrificii[38], cântece religioase, numeroase și variate ritualuri agrare etc).

Ω Megara

Oraș cetate, puternic și independent, cu rang de metropolă în civilizația urbană greacă a mileniului I î.Hr., s-a instituit, pe lângă funcțiile religioase existente și ca un important centru de erudiție și instrucție, prin funcționarea aici, *a Școlii de Filosofie Megariană* (440–380 î.Hr.), înființată de unul dintre discipolii lui Socrate, Efklidias.

---

[37] Sanctuarul Zeiței Artemis; Sanctuarul lui Posseidon; Teatrul lui Dyonisos (situat la poalele versantului sudic al Acropolei), Templul lui Zeus Olzmpianul, ce-și înalță viguros coloanele la est de Acropole; Templul lui Hefaistos sau Theseionul – ce domină prin ținuta magnifică și încă bine conservată priveliștea agreabilă a Agorei (n.a.).

[38] Era obișnuit sacrificiul *porcului*, animal care întruchipa „spiritul grâului", al vegetației. Motivul *„Jertfei"* era unul universal. Conotații similare întâlnim, de exemplu în Egiptul Faraonic, unde porcul reprezenta prinosul adus lui Ossiris, ori în cultura geto-dacă, când se sacrifica obligatoriu în luna solstițiului de iarnă. Mai subliniem că forța simbolistică a respectivului ritual a reușit să penetreze actualitatea, sacrificiul porcului rămânând, bunăoară, în cultura și civilizația rurală românească un element ce aparține încă Antropologiei Sacre (n.a.).

Ω Insulele Saronicului

Din anticitatea timpurie și până în actual, insulele au continuat să rămână semne mari de exclamare pe harta mișcării turistice, rezonanța lor istorică, cultural-urbană și legendară fiind una de mare amplitudine, așa cum o punctează:

- *Salamina*-intrată în istoria universală prin izbânda în lupta cu perșii din anii 480 î.Hr.;
- *Egina*[39] arhaic sit urban, înnobilat în secolul V î.Hr. cu insolitul templu al Apheei;
- *Poros* – cu vestigiile *Templului lui Poseidon* sau stâncoasa și Legendara *Hidra.*

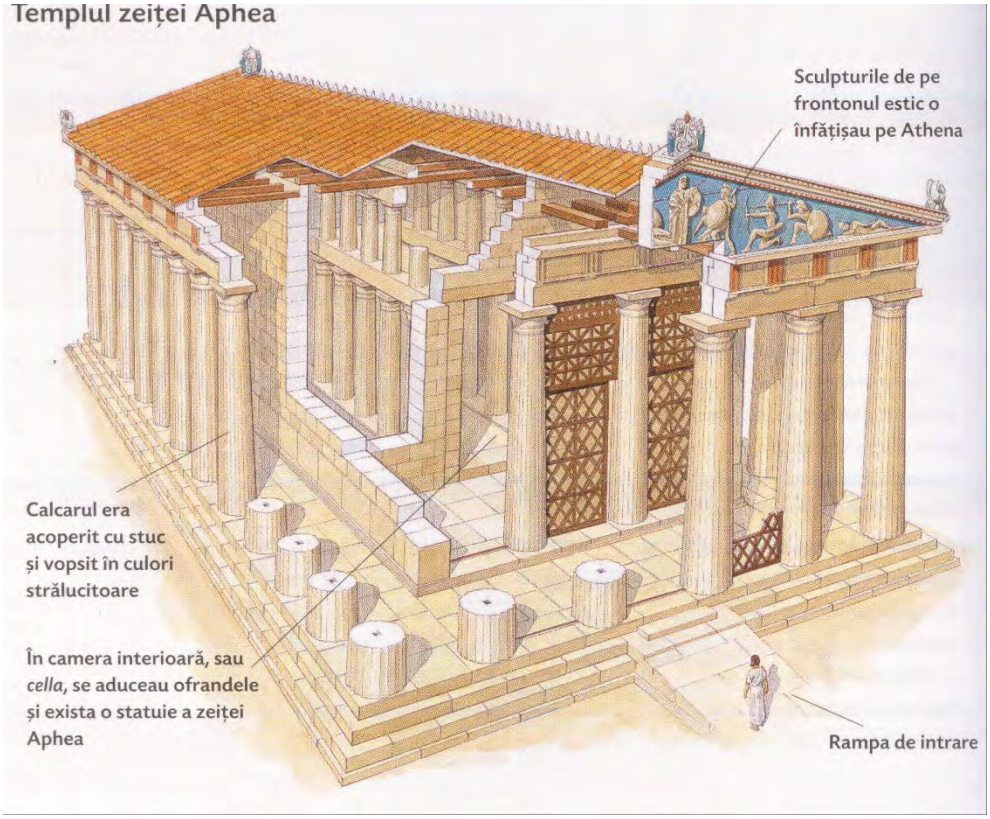
Templul zeiței Aphea
Sculpturile de pe frontonul estic o înfățișau pe Athena
Calcarul era acoperit cu stuc și vopsit în culori strălucitoare
În camera interioară, sau *cella*, se aduceau ofrandele și exista o statuie a zeiței Aphea
Rampa de intrare

Fig. 25. Egina. Templul zeiței Aphea. Schiță. După Mike Gerrard, *National Geographic Traveller, Grecia,* 2010.

[39] Principiile urbanistice și organizatorice avansate, ale anticei capitale insulare, au fost recunoscute și apreciate ca atare prin investirea Eginei, după Revoluția Greacă de la 1821, cu statutul de capitală a Greciei (n.a.).

c) Grecia Centrală

Larga spațialitate a peisajului montan auster, incitant, protector și misterios, împrumută geografiei locale valențe mistice și de stabilitate, fapt ce argumentează marea concentrare de locuri cu aură istorică (*Teba, Cheronia*[40]*, Termopile*[41]*, Orchomenos*[42]*),* religioasă (*Delfi)* sau curativă (*Kamena Vorula, Karpensis* etc.).

Fig. 26. Delfi. Detaliu. Sursa: autorul.

Pentru „construcția" atributului din urmă, decisive au fost fără îndoială procesele post vulcanice (emanații de gaze uscate, iviri de ape bogat mineralizate etc.), interpretate în mentalitatea vremii, drept semne sacre.

De departe, fascinantul ***Delfi*** – aflat la 164km de Atena și la o altitudine ușor accesibilă, de cca. 700m – constituia punctul de maximă polarizare, a unei lumi dominate de superstiții și spirite – precum acele voci divine, premonitorii.

Dedicat, inițial Geei, Zeiță a Pământului, sanctuarul ajunge grație marinarilor cretani, simbolul de vârf al *cultului lui Appolon Delfinos.* Așa se face, că misterioasele și temutele

---

[40] Patrie a lui Plutarh și locul bătăliei, unde Filip de Macedonia învinge în secolul IV î.d.Hr. pe atenieni și cucerește puternicul oraș-stat Teba.

[41] Istoricul loc al înfruntării dintre spartanii conduși de Leonida și armata persană a regelui Xerxes (480 î.d.Hr.).

[42] În proximitatea Cheroniei, vechiul oraș micenian fortificat, înfruntă uitarea prin seducătoarele sale ruine și prin nu mai puțin celebrul mormânt-cupolă –„*Tezeurul lui Minyas*" – faimosul său fondator.

profeții ale *Oracolului* – „sentințe" rostite prin intermediul *Marii preotese Pythia*, înrâuresc printr-o excitantă forță, întreaga societate din Mediterana Orientală.

Fig. 27, 28. Delfi. Detalii. Sursa: autorul.

d) Thesalia

Vastă întindere de câmpie, încadrată de munți (Pind, Olymp, Ossa, Pelion, Orthnis…), Thesalia păstrează urmele a peste 100 de așezări preistorice (300–100 î.Hr.), locuite de Eolieni, Minyeni, Beoțieni, Ahei. Eleni ș.a.m.d. Ancestrala-i notorietate, ne este semnalată pentru unele dintre ele, de orașe „tinere" precum: *Trikala* – ridicat pe locul anticului *Trikiki,* faimos alături de *Epidaur și Cos, prin sanctuare închinate lui Asclepios; Kalambaka – construit pe vatra vechii cetăți Eginion – astăzi un consacrat centru al picturii bizantine; sau Larisa ce impropiază în viscerele sale preistoricul oraș fondat de pelasgieni.*

Pe de altă parte, popularitatea unor locuri este sinonimă aici legendei, iar dacă legendele mai pot cumula și atributele supremației și nemuririi, atunci acestea revin sigur: *Muntelui Olymp; Văii Tempii* – îngustă despicătură între masivele Olimp și Ossa – exultând de vegetație și de acea atmosferă divină, de locuire, ori *Munților Pilion* – spațiu predilect de refugiu și înfruntare pentru *zeii, eroii și titanii* Greciei Antice.

e) Epir

Fie ele medievale sau contemporane, cele mai importante orașe ale Epirului – *Ioannina, Arta, Parga* sau *Egoumenista,* reprezintă repere logistice în căutarea anticelor polisuri de la *Dodoni* – cu misticele-i ruine ale *Oracolului, Acropolei* ori ale *Teatrului* (de secol III Î.Hr.) – actuală gazdă a Festivalului Tragediei Antice, respectiv de la *Nicopolis,* care nu departe de *Preveza,* dezvăluie în lumina clară a Mediteranei, ruinele astfel însuflețite ale templelor lui Poseidon și Ares.

f) Macedonia

Pământ nordic al Greciei actuale (cea mai mare dintre cele nouă provincii) și reminiscență a unui vast și plin de glorie imperiu, istoria antică a Macedoniei, veche de peste 3000 de ani, se face remarcată atât prin omniprezența și importanța vestigiilor (vezi urmele de la Thessaloniki, Dion, Vergina sau Filippi), cât îndeosebi prin extraordinara rezonanță a unor nume prec*um: Alexandru cel Mare, Filip al II-lea de Macedonia, Aristotel…*

Ω *Salonicul* sau ***Thessaloniki*** – metropolă ce poartă, cu respect, numele soției[43] regelui Casandru, ce-l fondează la anul 315 î.Hr., interersează nu numai prin valorile-i de patrimoniu consacrate, ci și printr-un destin, care se păstrează privilegiat în oricare din conjuncturile în care istoria–l așează: *capitală favorită* a regilor Macedoniei*; al doilea centru polarizator* (după Constantinopol) al Imperiului Bizantin*; important centru strategic și comercial* al Imperiului Otoman*; al doilea centru urban* ca importanță demo-economică și culturală a Statului Elen.

Ω ***Dionul****, cu adevărat celebru în lumea universală a arheologiei, reprezenta pentru Antica Macedonie,* locul de maximă încărcătură religioasă, similar ca impact cu „așezămintele" de la Delfi și Olympia.

Aflat la mică distanță (cca.20km) de actualul oraș Katerini, Dionul a sintetizat, la modul unic, valențele sacre proprii deopotrivă mării *și misticului Munte Olymp.*

Ω *Vergina antică* – situată la 11 km sud vest de Veria, era induvidualizată, în epocile clasică și elenistică, ca loc predilect de pelerinaj, grație numărului exponențial de sanctuare concentrate. Descoperirile arheologice recente adaugă geospațiului o plusvaloare de marcă developată de atributul de *„necropolă regală*", prin identificarea aici, a mormântului lui Filip al II-lea de Macedonia.

[43] Soră a lui Alexandru cel Mare (n.a.).

Ω *Pella* – capitală a vechiului regat al Macedoniei, răsfoiește în contemporaneitate, paginile unui urbanism milenar cu competențe verificate de organizare.

Ω *Fillipi* – este o altă așezare de rezonanță, ce-și leagă geneza (358 Î.Hr.) de forța îmbatabilă a religiei[44], secondată îndeaproape de cultură și istorie[45].

Fig. 29. Filipi. Grota Sfântului Pavel. Sursă: autorul.

Fig. 30. Filipi. Ecouri în piatră. Sursă: autorul.

[44] Vezi numeroasele sanctuare consacrate divinităților egiptene (n.a.).

[45] Spațiul unde s-a consumat conflictul între Brutus și Cassius pe de o parte și Antonius Lepidus și Octavianus, pe de altă parte, ultimii adjudecându-și victoria, au și autoritatea înființării unei colonii romane (n.a.).

„Macedonia a fost evanghelizată de Apostolul Pavel cu ocazia primelor sale acțiuni misionare. Cu prilejul primei călătorii (circa 51–53 d.Hr.), el a debarcat la Neapolis, a trecut în Philippi și a sosit apoi la Thessaloniki și Berroea (Veria). Pa Philippi, oraș roman, a înființat prima comunitate creștină din Europa" (Cicerone Poghirc – Aromânii – 2012 – volum coordonat de Neagu Djuvara).

g) Arhipelagul Ionian

Răspândite în lungul coastei occidentale a Greciei, insulele ioniene fascinează de veacuri prin renume ca: *Itaca* – patrie atribuită de Homer legendarului Ulise; *Cefalonia* – cu *necropola de la Mazarakata* (83 de morminte miceniene); *Lefcada* – cu vestigiile preistorice de la Nydri, Kythira[46] ipotetică insulă a Afroditei, dar sigur colonie minoică și apoi feniciană, ori *Zante* – sau după Homer, *Zakynthos* („cea îndepărtată").

h) Insulele Egeei de Nord-Est

Redutabile rădăcini ale turismului urban au fost identificate la: *Voroscopos* (Limnos) – unde au fost deshumate urmele a patru situri urbane suprapuse; *Lesbos* – purtătoare a unei uimitoare culturi antice[47]; *Samos* – ținut de origine al hiperboreanului filosof și matematician Pythagoras; *Hios* – cu vestigii (fortificații, kastro, teatre etc.), rând pe rând pelasgiene, cretane, ioniene, respectiv persane.

i) Dodecanez

Întregul arhipelag pare a fi o „uimire" a pământului în fața mării și a apei în fața unui uscat „spart" în bucăți.

O seducție irezistibilă a manifestat-o în toate vremurile, hermafroditul uscat euroasiatic al *Rhodosului*: „Insulă a Soarelui", patronată de cretani și transformată de ei în mileniul al II-lea Î.Hr., într-un pol comercial de prim rang, ajunge în Epoca Clasică o puternică și bogată *cetate,* a cărei influențe radiază până departe, apropiind cultural Orientul de Occident.

Orașul Rhodos, poseda apoi, toate recomandările unui *centru artistic* prin excelență (vezi cele peste 3000 de statui – între care faimosul Colos din Rhodos, una din anticele minuni ale lumii), *științific* (asumat de elitismul școlilor sale tehnice); *comercial* și de *agrement.* Din perspectiva ultimului argument, subliniem că în proximitatea orașului, nu puține erau ivirile de ape termale (de unde și renumele de „Pompeiul Rhodosului"), lacuri, văi mici înguste și exotice, ori nenumăratele temple, precum cel al Athenei de pe Muntele Filerimos etc.

---

[46] În Evul Mediu este ocupată de venețieni.

[47] Vezi marii poeți autohtoni Alkeos, Arion și Terpandos.

Aproape la fel de renumită era și insula *Cos* – legată în câmpul spiritual al mentalului de numele a două mari personalități: *Hippocrate* – părinte al medicinei, respectiv, *Asclepion din Cos* – zeu al medicinei. Prezența, în aceste circumstanțe, a apelor termale în partea de sud a orașului, fortifică – prin fluxurile semnificative de pelerini caracterul de mediu sacru, al spațiului insular. Minunatul *Cos* se revendică, apoi, și ca patrie a lui Apelle, un pictor de notorietate al secolului IV î.Hr.

Situată între Patmos și Kalymnos, o altă insulă, *Leros,* se identifică în memoria comunităților mediteraneene cu populara zeiță Artemis (Diana).

j) Asia Mică, „Grecia Magna" și Imperiul Roman. Disponibilități cauzale de cristalizare a fenomenului turistic

Asia Mică

Puternică arie de colonizare elenă, țărmul egeean, adevărat focar de atracție comercială, rămâne în memoria antichității drept o zonă de ridicat progres economic, urban, cultural (găzduiește două din cele șapte minuni ale lumii – *Mausoleul din Halicarnas,* respectiv *Templul zeiței Artemis* din Efes) și științific.

Orașele–cetăți, de pe coasta apuseană (*Troia, Assos, Pergam*[48], *Phocaea, Smirna*[49]*, Sart, Efes, Priene, Milet, Didyma, Klaros, Halicarnas*[50]*, Kaunos* etc.) erau puternice, bogate, cu o civilizație în plin apogeu.

Ω Troia

Numele „*cetății"* reverberează în fascinantele povestiri ale *eroilor greci și troieni*; *a nefericitei iubiri dintre Elena și Paris; a calului troian…* și, peste toate a *orbului Homer* – ce a imortalizat o istorie adevărată sau doar fabuloasă în epopeile – în versuri fără de pereche – „*Iliada*" și „*Odiseea*".

La doar câțiva „pași prin istorie", în anul 333 î.Hr., Alexandru cel Mare poposește la Troia, unde aduce un sacrificiu spiritual lui Priam. Se mai spune, că tot atunci și-a uns întreg trupul cu ulei și-n nuditatea-i tinerească a pășit pe locul unde a fost îngropat Ahile,

---

[48] Bergama (Pergam). Etimologia oiconimului ne face cunoscut că aici apare și se folosește *pergamentul* (probabil cel mai obișnuit material folosit pentru scris, confecționat din piele de oaie). Pe de altă parte, complexul arheologic, absolut fabulos, mărturie a ceea ce a fost înfloritorul centru cultural antic, emoționează astăzi prin vestigiile unor prețioase realizări artistice, exponente ale *Școlii din Pergam* (Sanctuarul Athenei, Templul lui Dionyssos, Altarul lui Zeus, Templul Herei etc.) Mai subliniem că respectiva școală de arte rafinează, între altele, până la rangul de capodoperă – *basorelieful* (n.a.).

[49] Supranumit „cel mai frumos oraș de sub Soare", Smirna (actualul Ismir) se detașa ca o cetate de o excepțională bogăție și totodată ca un puternic pol comercial, într-o lume așezată sub semnul vital al schimburilor.

[50] *Capitală a Regatului Cariei și patrie a lui Herodot, Halicarnasul* rămâne în memoria colectivă prin somptuosul său monument funerar (o construcție înălțată la cca. 50 m) dedicat regelui Mausolos.

în timp ce iubita lui, Hefaestion, face, aidoma, gestul la mormântul tovarășului lui Ahile, Patrocle.

Mai aproape de era credinței (82 î.Hr.), Troia a fost distrusă în timpul războiului mithridatic și reconstruită apoi, de către Iulius Cezar.

Aura locului a fost cinstită prin onoruri speciale de alți câțiva împărați, aici fiind socotită nașterea lui Eneas, legendarul întemeietor al stirpei latine.

Când Împăratul Iulian Apostatul (361–363 d.Hr.)[51] a vizitat *Ilium Novum*, Troia de atunci a fost felicitat de episcopul Pegasios, care s-a oferit să-i arate vechiul oraș. Iulian a fost uimit să găsească foc într-un altar la mormântul lui Hector și statuia eroului îmbălsămată cu ulei. Episcopul a exclamat:„Nu-i așa că este ciudat că oamenii Troiei își arată respectul… așa cum ni-l arătăm noi martirilor noștri?".

În pofida a orice, inexorabila trecere a timpului nu atenuează magnetismul Troiei, continuând să atragă personalități dintre cele mai inedite: Mahomed al II-lea, Lord Byron și pe cel în a cărui destin se pare că a stat scrisă redescoperirea Troiei, germanul Heinrich Schliemann[52].

Azi, un cal de lemn, modern, captivează imaginația copiilor din Troia. În fiecare august ei eliberează un porumbel alb de pe cal, strigând la unison „Pace! Pace! Pace!"

Ω Assos

La aproximativ 80km sud de Troia sau 100km față de Çanakkale, urmărind fie mai sinuosul drum de coastă, fie șoseaua principală (Çanakkale–Ayvacik–Edremit) se pătrunde în vechiul oraș Assos – strategic poziționat în capătul de nord vest al țătmului Golfului Edremit.

Peste „drum de ape" (cca. 10km) stă insula Lesbos în azuriul ca de *Iznik*[53] al Egeei.

---

[51] Iulian (362) restaurează păgânismul (n.a.).

[52] „Spre sfârșitul secolului al XIX-lea (1871) Heinrich Schliemann, un afacerist neamț bogat și arheolog amator, a început să facă săpături la Troia, având drept ghid *Iliada lui Homer.* Însoțit de cea de a doua soție a lui, o frumoasă grecoaică pe nume Sofia, aleasă pentru el de Arhiepiscopul Atenei, el a săpat un șanț adânc în colina de la Hisarlīk. Timp de peste patru luni și-a condus echipa de 150 de muncitori, în timp ce academicienii îl ironizau pe germanul nebun pentru înflăcărata pasiune cu care-și risipea averea. Dar Schliemann a găsit aur. Mai întâi un lănțișor, apoi cupe de aur, pumnale, capete de lănci, vase de argint și două centuri de aur purtate, probabil și de capete încoronate. În fapt, însă, el nu a găsit Troia lui Homer, ci rămășițele unei civilizații din epoca bronzului, cu vreo 1200 de ani înainte de Troia" (Turcia, după *Ghid complet* – 1993).

[53] „*Iznic* (fosta Niceea) se află la 80 km nord est de Bursa. Acum e doar un mic oraș lângă un lac; trecutul său glorios e doar o amintire îndepărtata. A fost fondat în 316 î.Hr. de către Antigonus I (Cel cu un singur ochi) și numit *Antigonia* la insistența sa. Prin 301 î.Hr. a fost redenumit *Niceea* de către Lisimach, după soția sa moartă. Orașul a prosperat sub romani. Plinius cel Tânăr, guvernator al Bithinie (111–113 d.Hr.), a trăit aici și a reconstituit teatrul și gimnaziul. Orașul a jucat un rol important în istoria creștinătății. În 325 d.Hr. s-a ținut aici *Primul Sinod Ecumenic*, care a condamnat erezia ariană

Citadela înălțată pe o frunte montană de granit mai păstrează între pereții ei rămășițe din Templul Atenei[54], construit prin 530 î.Hr. Câteva coloane dorice, austere, adaugă locului de o neastâmpărată frumusețe șoapte dintr-o istorie familiară. Aflăm astfel, că eunucul Hermenia, numit Tiranul din Atarneus, conducea Troadul, zona din proximitatea Troiei și a Lesbosului. Fost student al lui Platon, în Atena, Hermeia a ascultat sfatul maestrului său în transformarea acestui teritoriu în orașul-stat, descris de Platon în celebra sa lucrara politică *Republica.* Aristotel, cel mai cunoscut dintre disciopolii lui Platon a fost invitat la Assos unde a trăit și a muncit mai bine de trei ani. S-a căsătorit cu nepoata lui Hermeina, a pus bazele unei școli de filozofie (la Naussa, în Macedonia, într-un loc de mare tihnă, va înființa o școală similară) și, s-a interesat de explorări în domeniul zoologiei și botanicii. O plimbare liniștită printre coloane evocă atmosfera în care a trăit și a muncit marele filozof.

Ω Pergamon (Bergama)

Continuând a meandra înspre sudul coastei Egeei de Nord, drumul între Edremit și Pergamon se va sumeți în dreptul Ayvalikului – o așezare în tiparul clasic al orășelelor grecești – îndrăzneț alungit, înspre liliputana insuliță *Alibey Adasi* sau *Cunda*.

Aici, pe lângă semnele clare ale unor civilizații suprapuse (elenă, romană, bizantină), peisajul, oricum de o estetică sublimă, își adaugă nimbul locuirii lui de personalități precum: Ptolemeu, Plinius cel Bătrân, Plinius cel Tânăr ori geograful german Phillipson.

Până la actualul oraș Bergama (aproape 60.000 locuitori) șoseaua – o panglică multicoloră – se derulează între tușele de verde ale câmpiilor și mării.

Vechiul Pergamon, pe care cu adevărat îl putem numi *Orașul de Sus*, se află așezat la circa 300m deasupra vetrei urbane de acum. Văzute din orice punct, ruinele sale impresionează și conștientizezi instinctiv rolul de putere centrală jucat în contextul geopolitic al antichității elene, când rivalizau pentru preeminență economică și culturală, bogatele cetăți: *Efes, Alexandria, Antiohia, Milet, Atena* etc.

Prin excelență un pol al comerțului, artelor și științelor (medicină[55], gramatică, arhitectură…), Pergama își atașează și ca valoare unică iscusința de a fi inventat *pergamentul*, resursă extrem de prețioasă, într-o lume sinonimă celor mai avansate civilizații.

Cârmuit de oameni puternici, orașul-stat va atinge apogeul sub dinastia *Attalizilor* (sec. II î.Hr.), când va primi statutul de capitală a Imperiului Roman din Asia Mică.

și a formulat *Crezul* (Mărturisirea de Credință) *de la Niceea* utilizat încă de majoritatea creștinilor" (Turcia. *Ghid complet* – 1993).

[54] Conform mitologiei locale Atena le-a învățat pe femei meșteșugul țesutului; zona Behramkale este încă renumită pentru covoarele și carpetele sale.

[55] Cu deosebire s-a detașat *Galenius* (129–199 d.Hr.), care a studiat medicina și filozofia la Pergamon, devenind cea mai puternică autoritate medicală a timpurilor antice. A început să practice medicina într-o clinică de gladiatori, și-a concentrate apoi interesul asupra scolii medicale din cetate și a influențat decisiv dezvoltările medicale atât în vest cât și în est (n.a.).

Organizarea sa urbanistică individualizează inclusiv sub raport topografic două areale de maxim interes *Acropolis* și *Aesclepion*.

Acropolis

Lăsând la baza citadelei *Agora de Jos* și *Sanctuarul lui Demeter* se ascensionează ușor spre *Poarta Regală* ce-ți permite intrarea într-un fabulos centru de patrimoniu.

La stânga *Porții* străjuiesc urme abia schițate din *Templul lui Zeus*[56], lipsă dureroasă compensată cu plenitudine de *Templul Atenei Polias Nikephoros* (sec IV î.Hr.); *Biblioteca din Pergamon*[57]; *Templul lui Traian* și *Marele Teatru.* Amplasat pe versantul abrupt al râului Caicus (Bakīr Çayī), arhitectura acestuia din urmă este absolut impresionantă. Organizat pe 80 de rânduri, împărțite în trei șiruri, teatrul avea o capacitate de 10.000 de locuri și o acustică perfectă.

Dintre toate obiectivele pomenite, starea cea mai bună de conservare o are *Gymnasium*-ul, o școală superioară pentru tinerii Pergamonului. Conceput inițial ca instituție militară, cu durata studiului de doi ani, va evolua treptat într-un complex elitist de instruire, destinat în special filozofiei și medicinei.

O amprentă particulară calității vieții romane o dezvăluie, apoi, rămășițele termelor.

Părăsind cetatea, nu poți să nu observi, cu bucurie, atenția posterității – chiar dacă vorbim de o altă civilizație – pentru zestrea antică moștenită. Astfel, în timpul perioadei otomane, pereții de închidere ai vechiului oraș au fost restaurați prin înlocuirea golurilor lăsate de lespezile de granit cu o zidărie din piatră și cărămidă.

Aesclepion

Situl, situat în partea de apus a orașului și dedicat lui *Aesclepios*[58] (zeul vindecării) semnalează existența celei dintâi stațiuni balneare din istorie.

Serviciile medicale și de relaxare atingeau standarde greu de închipuit, iar modul în care erau conexate, proba competențe valorice ce și-n actual reprezintă modele dificil de atins. Bunăoară un pachet curativ integra: *tratament psiho-terapeutic* (sau altfel spus, o analiză a viselor, ce precede cu peste 2000 de ani experimentele lui Freud); *ore de lectură în bibliotecă;băi în bazine cu ape minerale;spectacole de teatru* și *întâlniri de socializare* în

---

[56] În secolul al XIX-lea, Altarul a fost mutat la Muzeul Pergamonului din Berlin, unde a fost reconstituit în întreaga sa măreție. Are o înălțime de 12 m, iar reliefurile sale înfățișează o bătălie mitică între giganți și zei (n.a.).

[57] Socotită drept una dintre cele mai renumite biblioteci ale timpului –conținea 200.000 de volume scrise pe pergament adunate de regale *Attalus I*. A fost oferită mai târziu de Antonius ca dar de nuntă, Cleopatrei, patrimoniu său întrând în cel al Bibliotecii din Alexandria. A dispărut apoi odată cu întreaga colecție alexandrine (n.a.).

[58] „Potrivit legendei, *Aesclepois*, fiul lui Apollo, a fost medic în armata lui Agamemnon, la Troia și folosea sângele pentru a readuce la viață oamenii uciși.".

agora. Un atare program putea fi „consumat" în câteva ore, dar de regulă durata lui se desfășura pe parcursul câtorva zile și chiar a unor intervale temporale mai generoase.

Ω Phocaea (Foça)

Despre Phocaea ne rezumăm la cuvintele pline de substanță ale lui Herodot, din Cartea I a *Istoriilor* sale: „Phocaenii erau pionierii navigatori ai grecilor; ei le-au arătat compatrioților lor calea spre Adriatică, Tyrrhenia și peninsula spaniolă până la Tartessus."Mai adăugăm că ei au fondat multe din coloniile de la Marea Marmara, Marea Neagră și Mediterana, inclusiv orașul Marsilia.

Ω Smirna (Izmir). Privilegiat de poziționarea sa geografică în „cupa" adâncă a unui golf, Smirna – fondată de ionieni în secolul al IX-lea î.Hr. – egala în prosperitate și ca pol cultural științific fabuloasele orașe-cetăți ale Troiei și Pergamonului

Pe parcursul a mai multor veacuri – noi oprindu-ne în zorii Bizanțului – orașul acceptă, mai întâi, autoritatea lui Alexandru Macedon, care ordonă construirea unei citadele în vârful muntelui Pagus, iar cu secolul I î.Hr. „îmbrățișează" și pe romani, care în buna lor tradiție ridică edificii impunătoare și adaugă o infrastructură ce atrage imediat o vădită dezvoltare.

Din acele faste vremuri au rămas puține semne (vezi maiestuoasa fortăreață Kadifekale, de pe Muntele Pagus; agora alexandrină ori esplanada lui Marcus Aurelius), dar orașul continău să seducă, prin frumusețea-i proverbială.

Ω Sardis (Sart)

Aflat sensibil spre interiorul Asiei Mici, la aproximativ 100km de coasta propriu-zisă, Sardisul a impropiat vreme de 5000 de ani repere identitare de mare forță. Capitală a „pofticiosului" de bani, Imperiu Lidian[59] – orașul de pe malurile unui modest lac (Marmara Gölü) va fi succesiv, un pol important pentru alte două imperii: Roman și Bizantin.

Fascinația pe care o provoacă în actual este intim legată de conservarea unora dintre cele mai spectaculoase structuri arhitectonice ale Antichității. Vorbim, ca atare, de *Templul lui Artemis*, a cărui scară opulentă (cca. 45x100m), concurează cu cele trei mari temple ioniene de la Efes, Samos și Didyma. Construit prin anii 200–100 î.Hr., după cucerirea lui Alexandru cel Mare, estetica sa expune un concentrat de rafinament al stilului ionic.

[59] Banii erau de o importanță majoră pentru lidieni. După Herodot, Cresus – ultimul rege lidian – a renunțat la ultimele 10 tone de aur și a fondat clădirea cu generoase decorațiuni a Templului lui Artemis de la Efes. Expresia „bogat precum Cresus" încă se aplică acelora care-și etalează bogățiile. De asemenea, lidienii au pretins că ei au inventat toate jocurile comune lor și grecilor, inclusive jocul cu zarurile. O invenție mai importantă atribuită regelui Alyattes, tatăl lui Cresus, a fost cea a coifurilor, făcut mai întâi din „electrum", un aliaj de aur și argint. Acestea erau de obicei fără inscripții și purtau doar capul leului – emblem regală a sardisului. Cresus a introdus moneda de aur pur și argint. (Turcia. Ghid complet – 1993).

Curtea de Marmură, reconstituită în toată splendoarea sa, propune un complex uluitor de clădiri. Mărturie este *Sala Romană de Sporturi* (sec II d.Hr.), ale cărei coloane bogat decorate cu capete de zei și satiri, inclusiv cu celebrul „*faun râzând*" te transpun în contextul clasicului statuar grecesc. Apoi, o altă spațioasă încăpere păstrează urmele celei mai vechi *sinagogi* descoperite. Aici, atât mozaicurile de o geometrie perfectă ale pardoselei, cât și arabescurile elaborate de pe pereți sunt „țesute" din mici bucăți de marmură policoloră. În partea de sud a complexului, *terme-sală de sport,* se află *Casa Bronzurilor* ce-și datorează numele artefactelor găsite în ea, unele dintre ele împodobite cu simbolul crucii ori cu cel al delfinului.

De veghe peste întregul oraș tronează de pe Muntele Tmolus – *Acropolele*. Considerată multă vreme drept o citadelă inexpugnabilă, ea va capitula sub asaltul perșilor, care aduc odată cu ei sfârșitul Imperiului lui Cresus (aprox. 547 î.Hr.)

Ω Efesus (Efes)

Efesul este, de departe, în prim-planul de interes al lumii arheologice, în istoria sa amestecându-se *carienii*[60]*;* legendarele *amazoane; întemeietorii atenieni;* respectiv *cuceritorii lidieni* ai lui Cresus – implicați, după cum am pomenit anterior, în durarea Templului lui Artemis (564–546 î.Hr.) – una dintre *Cele Șapte Minuni ale Lumii.*

În epoca de aur, Efesul intră în timpul stăpânirii romane, când Augustus – unul dintre cei mai longevivi împărați (4 decenii) – îl proclamă capitală a provinciei *Asia Minor*, în defavoarea Pergamonului. Că „augusta" opțiune a fost una chibziută o verifică o inscripție locală, a vremii, unde Efesul era numit „prima și cea mai mare metropolă a Asiei", realitate argumentată și de polivalența funcțiilor centrale cumulate: comercială, financiară, culturală, implicit demografică (250.000 locuitori). Dincolo, însă, de bogățiile sale; de arhitectura sa semeață; de rafinamentul cotidian al vieții, bătrâna cetate se distinge și ca un geospațiu sacru al creștinătății, atât prin locuirea lui reală de personaje biblice (Sfântul Pavel, Sfântul Ioan, Fecioara Maria), cât și prin cele dintâi edificii creștine construite, precum *Biserica Fecioarei Maria,* (sec.II d.Hr.)primul lăcaș de cult din istoria religiilor, dedicat Sfintei Fecioare.

Din perspectiva a ceea ce Efesul oferă astăzi sub raport material oaspeților săi subliniem predominanța mărturiilor romane, între care o distincție specifică particularizează *Strada Portului*[61] *(Arcadiana)*; *Baia Portuară; Sala de Gimnastică Portuară; Biblioteca lui Celsus; Templil lui Serapis; Templul lui Hadrian…*

---

[60] După Herodot, carienii se considerau cei mai vechi locuitori ai Anatoliei; capital lor era Halicarnas (Bodrum).

[61] Cel mai impresionant drum al orașului, Strada Portului, a fost numită după Arcadius, care a „refațe-tat-o" în 395–408 d.Hr. Se desfășoară între port și teatru, pe o lungime de cca. 500 m și o lățime de 11 m. Ambele laturi ale străzii erau acoperite cu porticuri placate cu mozaicuri, având în spate lanțuri de depozite. O informație arheologică târzie dezvăluie că strada era luminată noaptea, lux de care se bucurau doar Roma și Antiohia, la acea vreme.

Cât privește puținele excepții, absolut notabile sunt: *Teatrul* – construit în timpul domniei lui Lisimah și sculptat în versantul Muntelui Pion; *Peretele de Circuit* – din aceeași perioadă și vestigiile unor fortificații elene.

Ceea ce trebuie să reținem noi, ca premise de favorabilitate pentru debutul și evoluția turismului urban, este că întregul complex de repere spirituale și/sau de civilizație, succint menționate s-au constituit atât la vremea funcționalității lor cât și-n actual, drept cauze de declanșare și de susținere a respectivului fenomen. Și cu siguranță, un alt aspect la care trebuie să fim extrem de atenți este tiparul geografiei mentale și comportamentale – unul productiv, elitist, relaxant, deschis spre valorile fundamentale ale trăirii.

Ω Miletus (Milet)

Chiar dacă faima Efesului era una de mai mare ecou, trebuie acceptat în acord cu jaloanele obiectivității istorice, că Miletul de atunci era, prin excelență, cel mai important oraș și port al *Ligii Ioniene*. Favorabilitatea poziționării geografice – în Golful Latmos – și dinamica efervescentă a populației sale, l-au propulsat nu doar la rangul de cel mai bogat *emporium* (port comercial în teritorii străine) din timpul său, ci și într-un căutat centru intelectual.

Reconstruit, după ce orașul de început a fost distrus de perși în 494 î.Hr., adoptă ca structură de organizare urbană principiile lui Hippodromos, devenind cu adevărat o metropolă cu o sistematizare avansată.

Din această „a doua vârstă", vizitatorul de astăzi poate admira edificii superbe prin eleganța arhitecturii lor, precum:

- *Teatrul* (sec. I d.Hr.), amplasat în coasta unui deal dispune de o capacitate de 5000 de locuri. Pe câteva rânduri din față se găsesc inscripții ce indică: „loc pentru evrei, numiți și cu evlavie față de Dumnezeu" sau „loc pentru bijutierii conservatorilor";
- *Sanctuarul lui Apollo Delphinus* (sec. VI î.Hr.). Edificiul elen a cărui marmură iriza în armonii cromatice de roz, a fost reconstituit în vremea romanilor. Cele aproape 200 de inscripții găsite s-au dovedit a fi cruciale în descifrarea istoriei de pionierat a orașului, când potrivit lui Herodot, regiunea era locuită de cretani și carieni;
- *Bouleuterion* (Camera Consiliului). Construită aproximativ în secolul al II-lea î.Hr. – în timpul regelui seleucid Antioh al IV-lea Epifanes, clădirea, aflată în stare bună de conservare, adăpostește și un altar dedicat lui Jupiter;
- *Nympheum*. Monumentu, suplu înălțat pe verticala a trei etaje, surprinde plăcut ochiul prin reliefurile sale cu nimfe;
- *Băile Faustinei.* Construite în anul 150 d.Hr., complexul de relaxare a fost darul lui Marcus Aurelius pentru extravaganta sa soție;

- *Stadionul elen*. Pe lângă capacitatea sa de 15.000 de locuri își adaugă monumentalitatea a două porți imperiale.

k) Mediterana Central–Apuseană (Greacă) – secolele V–IV î.Hr.

Spiritul artei grecești, echilibrat, armonios, cartacterizează și arhitectura religioasă din sudul Peninsulei Italice – „*Magna Grecia*" – unde ca martori elocvenți au rămas:

- Templul Olimpeion și Templul Doric al concordiei, din *Agrigento*;
- Templul Olimpeion, din *Selinute*;
- Templul Herei și al lui Poseidon din *Paestum*;
- Templul doric din *Segesta*;
- Templul Athenei din *Siracuza* ș.a.m.d.

l) Imperiul Roman

Cu secolul al III-lea î.Hr., realitățile politice și economice din Mediterana (fărâmițarea Imperiului lui Alexandru cel Mare și corelat cu acest proces, involuția Macedoniei, Greciei, Egiptului și a Orientului Apropiat) prefigurează o nouă geografie a spațiului „turistic" central, respectiv periferic – și unde ***Roma*** se așează într-o stare de ascensiune. Focusată secole la rând pe realizarea condiției de unitate a teritoriilor italice, interesele Romei au rămas cantonate în bazinul apusean al Mediteranei. Abia în secolul al II-lea î.Hr. – după al treilea război punic, distrugerea Cartagenei, supunerea Greciei (146 î.Hr. – 138 d.Hr.), iar apoi a Asiei Mici, Siriei, Palestinei, Egiptului ș.a. – hegemonia romană se impune ca autoritatea supremă în întreaga lume mediterană[62].

Odată cu această supremație, se individualizează și trăsătura fundamentală a imperiului – *Talasocrația* sau caracterul prin excelență medireranean, indus de calarea centralității *vastului organism*[63] peste spațiul maritim mediteranean, singurul capabil să asigure, deopotrivă, prin intermediul schimburilor (comerciale, informaționale etc.), unitatea economică, implicit politică.

Periferia se suprapunea în acest caz, uscatului, organizat în inele concentrice, a căror capacitate de susținere își pierdea organicitatea spre exterior, margine care va exercita în timp și cele mai aprige mișcări de revoltă. Ori această structurare, face dintr-o Romă cuceritoare, în plan politic și economic, o Romă „cucerită", din perspectivă culturală de cea mai aristocratică civilizație mediteraneană a timpului – *cea elenistică*. Se importă astfel,

[62] N. Djuvara, situează Instaurarea Imperiului Universal al Romei undeva între 168 î.Hr. și anii 60 î.Hr.. iar longevitatea sa o apreciază la cca. cinci secole (anii 100 î.Hr. – anii 400 d.Hr.).

[63] În secolul al II-lea d.Hr., Imperiul Roman avea o suprafață de 3.300.000 Km^2 și o populație ce depășea 50 milioane de locuitori.

artă greacă, habitudini, principii urbanistice[64], valori științifice, credințe, modele vestimentare, gastronomie etc. – coordonate care dezvoltă în rândurile elitei un nedisimulat filoelenism.

Important este că odată cu acest transfer cultural, orientat social, se inițiază și la Roma, pe fondul dorinței de rafinament a patricienilor, dar mai cu seamă din *considerente strategice*[65], un complex, purternic segregat, de *habitudini relaxante.*

Aceasta nu presupune neapărat o nouă polarizare a *„fenomenului turistic"* ci mai degrabă apariția de noi centre și noi formule de consumare a „timpului disponibil"[66], lumea greco-elenistică păstrându-și preeminența în domeniile artei, științelor și filosofiei – cele mai eficiente promotoare ale modelului comportamental de tip *„turism"*.

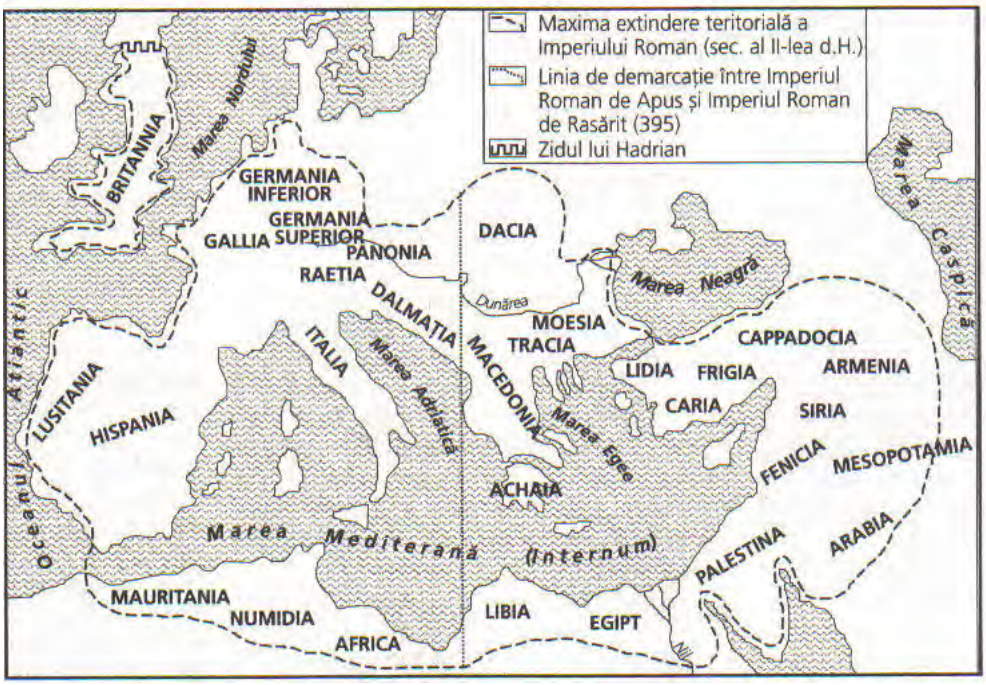

Fig. 31. Imperiul Roman. Sursa: Magda Stan, Cristian Vornicu, Istoria lumii pentru toți. Antichitatea, 2007.

Imperiul Roman va interveni în dinamica acestui fenomen de o manieră pragmatică, riguroasă, cel puțin prin trei aspecte fundamentale: ***spiritul juridic***, crearea unui nou model uman – ***cetățeanul*** și printr-o ***novatoare și eficientă tradiție a drumurilor***. Efectele

[64] Orașul Pompei are la bază modelul conceptual al orașelor elenistice.

[65] Roma secolului al IV-lea d.Hr., cu populație ei impresionantă, de peste un milion de locuitori, reprezenta un sistem demo-urban extrem de vulnerabil.

[66] Conceptul suportă un grad ridicat de relativitate.

vor fi: sporirea stării de siguranță; o societate cu un nivel al așteptărilor ridicat; o infrastructură competitivă[67] și o mobilitate tot mai performantă.

Dacă ar fi să sintetizăm o sumă de echivalențe, respectiv distincții cu efect în evoluția turismului urban, între lumea elenistică – cu o civilizație matură și fertilă și un imperiu care-și va clădi civilizația pe matricea și sub influența unui singur oraș – *Roma*, tabloul acestora ar putea arăta astfel:

Distincții – similitudini → efecte.

Imperiul Roman	**Cultura și civilizația greco-elenistică**
• caracter militar-pragmatic, supune prin rigoare și disciplină armată; • supradimensionare spațială, cu efect dezintegrator, pe termen lung; • grad ridicat de diversitate etnică, lingvistică, mentală și de credință; • estomparea, prin cucerire, a identității orașelor alohtone; • o puternică concentrare a resurselor de interes atractiv în capitala imperiului, rezultanta fiind un relief al cânpului turistic urban, clar structurat, în centralitate (Roma, Pompei, Herculanum) respectiv în periferie turistică;	• caracter pacifist, cucerește și se impune prin cultură: • aria de acoperire elenă este mult restrânsă, cu excepția perioadei de extindere a Imperiului Macedonean; • unitate religioasă și omogenitate etnică; • autonomia polisurilor și puternica lor personalitate; • o repartiție teritorială omogenă a valorilor atractive, de impact
Consecințe	**Consecințe**
• o capacitate atenuată a Romei de a se impune cultural în teritoriile cucerite: • caracterul aproape exclusiv relaxant, de divertisment a actului turistic.	• forță deosebită a fenomenului de aculturație; • prevalența încărcăturii religioase a resurselor cu impact polarizator.

[67] Sistemul terestru de comunicații însuma cca 90.000 km de drumuri puternic consolidate, cu o lărgime obișnuită de 4–5 m, dar și cu artere ce aveau dublat acest parametru. Prezența a numeroase poduri (vezi podul lui Apolodor din Damasc de la Drobete, particularizat printr-un record de lungime – peste 1100 m) și viaducte, ridicau fluența traficului prin surmontarea accidentelor de teren, iar gradul de confort și securitate era susținut prin asistența cu servicii specializate: stații de poștă; hanuri; poliție stradală; ateliere de reparații ale vehiculelor; asistență veterinară etc. (după O. Drimba, 1998).

Ω Roma și turismul urban de divertisment

Oricum le-am numi, activități de relaxare, de agrement, de refulare, activități-spectacol etc. este clar că antica Romă a fost promotoarea celui mai consumat și digerat tip de turism urban – *divertismentul:*

Probabil, este prima formulă bine conturată și bine calculată de ofertă, pe o piață, unde cererea o reclama un conglomerat uman în derivă, lumpenproletariatul. Particularitățile inflamabile ale acestui segment social substituie din conținutul acestor activități – numite în continuare, precum la greci – *„jocuri"* – motivația religioasă.

Fig. 32. Saturnalia (tablou de Antoin-Francois-Calet)
Sursa: ferrebeekeeper/wordpress.com.

Numărul exponențial al populației urbane din capitala imperiului în raport cu cel al orașelor din provincii, fac din Roma un centru puternic polarizat turistic, atât prin *infrastructura de gen*[68] concentrată, cât și prin natura, considerabil mai captivantă – pe fondul

[68] Patru circuri (vezi Circus Maximus cu o capacitate de 400.000 de locuri = trei teatre, două amfiteatre (între care Coloseul sau Amfiteatrul lui Flavius cu peste 80.000 de locuri); putem asocia aici și cele aproape 200 de mari depozite pentru grâne, altele pentru vin și untdelemn… sau cele 245 de mori, întrucât Roma era obligată să hrănească gratuit (în anul 46 î.Hr.) o populație pauperă de peste 300.000 de locuitori.

ferocității „jocurilor" – a demersului relaxant (lupte de gladiatori[69]; vânătoare de fiare în circuri[70]; curse de care; simulacre de lupte navale etc.)

Intervalul temporal consacrat respectivelor activități, ocupa în perioada imperială aproape jumătate din durata anului calendaristic.

Caracter polarizator de masă aveau apoi *Saturnaliile* sau așa numitul *Carnaval al Romanilor.* Manifestarea, desfășurată pe durata mai multor zile (12) era închinată zeului Saturn și era complet eliberată de orice formă de inhibiție social-morală. Imensa lor popularitate va fi folosită în creștinism drept grefă pentru ciclul importantelor sărbători de iarnă.

Cotidiene erau, de asemenea, jocurile de calcul sau abilitate, ori cele de hazard (noroc). În ultimul caz, relevant este exemplul „*jocului cu zaruri*" intens asumat de întreaga societate romană.

Ω Consolidarea tipurilor de turism cultural și curativ

Segregarea pe pături ierarhice a societății, favorizează evoluția unor activități de plăcere elitiste, de tipul celor culturale, balneare sau de agrement rafinat[71] (sportive, gastronomice, oratorice și de socializare).

Remarcabilă prin complexitatea organizării și a activităților bine integrată era *instituția termelor,* precursoare oarecum a mult mai târziilor și exclusivistelor cluburi victoriene, de exemplu.

Nu mai puțin apreciată era vilegiatura pentru cură a aristocrației romane. Deplasările în acest scop erau fie unele de proximitate (*Pompei, Herculanum, Stabiae*) fie de mare distanță: *Rhodos, Galileea, Canopes, Germisara, Aqua Herculi Sacros* etc.

I.5. Problema turismului urban în antichitatea orientală (Egipt, India, China)

Putem, sau nu putem vorbi, despre turismul urban în geospațiul profund al antichității orientale? Este una din marile provocări, lansată de o lume ce a generat cele mai vechi și cele mai sofisticate, sub raport evolutiv, culturi și civilizații ale universalității. Acest spațiu

[69] După tipologia armelor folosite, luptele de gladiatori se decelau în trei categorii: lupte cu săbii; lupte cu pumnale și lupte cu tridente. (luptătorii fiind desemnați generic: *gladiatori, mirmiloni* și *retiari*).

[70] Numărul animalelor sacrificate, în special a celor exotice (lei, pantere, tigri elefanți, hipopotami ș.a.) însumează cifre de ordinul miilor, pe sezon.

[71] Patrimoniul urban al Romei inventaria, între altele: 11terme (vezi faimoasele terme ale lui Caracalla, cu o capacitate de 1600 de persoane), aproape 900 de băi private, peste 1000 de fântâni, 11 foruri, 11 bazilici, 36 arcuri de triumf, 28 de biblioteci publice, numeroase temple, sanctuare, monumente de arhitectură funerară, gimnazii, grădini publice, piscine, stadioane, bufete etc. (n.a.).

a incubat, a dezvoltat, a conservat și apoi a redat[72] omenirii valorile fundamentale ale culturii și științei. Aici, au apărut cele dintâi așezări de tip urban, tot aici se nasc cele patru religii universale, apare și evoluează scrierea, se organizează administrația și justiția, apar valorile primordiale ale tehnicii și științei etc.

Fig. 33. Egiptul antic. Sursa: Magda Stan, Cristian Vornicu, *Istoria lumii pentru toți. Antichitatea,* 2007.

Calitatea trăirii și locuirii, atinge aici pentru prima oară standarde superioare de rafinament și lux. Schimburile comerciale sunt active. Diversitatea etnică este una extrem de nuanțată, fapt ce va stimula, mai mult ca oriunde, competiția la orice nivel și în orice domeniu al societății. Toate acestea sunt, categoric, premise de favorabilitate pentru geneza unor habitudini de expresie urbană, lipsite în plan utilitar de conținut economic imediat, dar cu consecințe tonifiante la nivelul individului, respectiv al societății.

[72] Fără aportul lumii orientale, nu am avea bunăoară Renașterea și Iluminismul Occidental (n.a.).

Pe de altă parte, geografia acestui spațiu, comportă o organizare în tipare fundamental distincte, în raport cu geospațiul mediteranean. Nici timpii de evoluție, pe niveluri de dezvoltare al civilizațiilor, nu coincid. În cazul hinterlandului mediteranean, de exemplu, câmpul geografic maritim se constituie într-un concentrat de forțe generatoare. ***Marea este mediul optim pentru o dezvoltare fluidă și dinamică a schimburilor***. Efervescența activităților comerciale va asigura acele standarde economice capabile să genereze și să susțină un complex al activităților de plăcere. Societatea, în ansamblul ei, este una pragmatică, de câștig. Cea mai probatorie pledoarie în acest sens, o fac chiar orașele Mediteranei, al căror numitor comun este funcția comercială – profesie – care va prolifera într-o serie de activități satelit: artistice, științifice, implicit turistice.

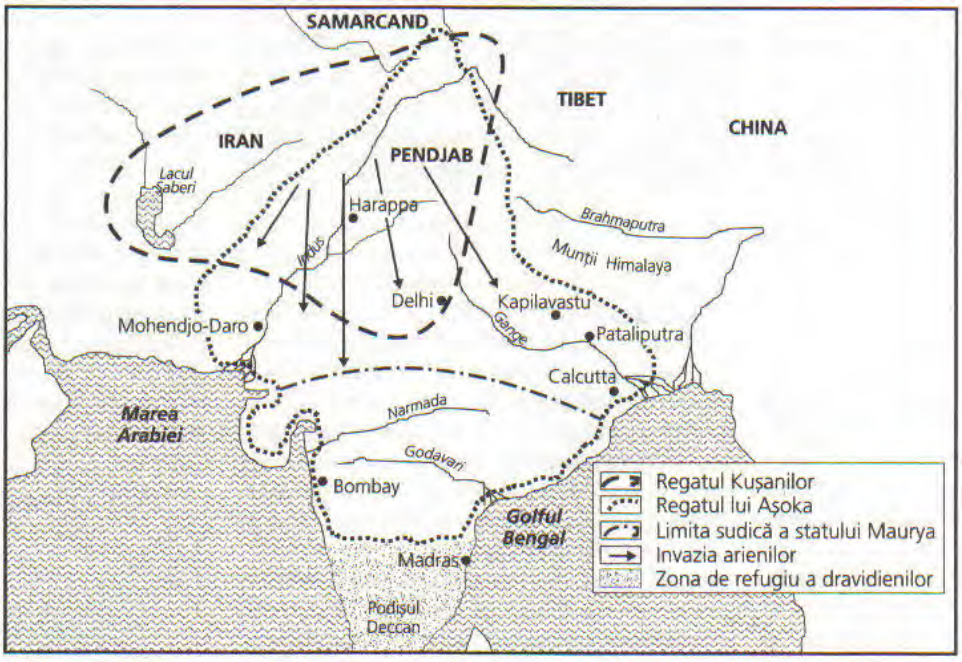

Fig. 34. India antică. Sursa: Magda Stan, Cristian Vornicu, *Istoria lumii pentru toți. Antichitatea,* 2007.

În Orientul Central și Extrem, particulară este prin opoziție, starea geografică continentală. Aici, spațiile prin excelență vaste, fără a se comprima în jurul unui nucleu acvatic, creează, prin incidența orografiei și a câmpurilor deșertice, fie unități izolate geografic (Egipt, Decan…), fie unități pe deplin expuse dinamicii migratorii de cucerire (Persia, nord-vestul Indiei, nordul Chinei…). Climatul apoi, tropical sau continental excesiv, determină individualizarea unor tipologii mentale, fie meditative (contemplative), ce-și ignoră aproape complet gena combativă, fie, dimpotrivă, dinamice, autoritare, belicoase. Ambele profile sunt, însă, complet lucrative; primul în planul creației spirituale, în pofida unei stări dominante de letargie fizică, iar al doilea din rațiuni și instincte de dominație,

în planul acțiunii propriu-zise. În nici unul dintre cazuri nu există, însă, conștiința timpului liber și, ca atare, nici mentalul nu comandă nevoia unor activități organizate de relaxare. Regimul politic autocrat, supremația mult mai radicală a religiei, lipsa conceptului de libertate individuală, absența democrației și dimensiunea covârșitoare la nivelul societății a maselor cu un mental supus, resemnat, reprezintă tot atâția factori de inhibiție a ceea ce ar putea fi definit ca activitate turistică.

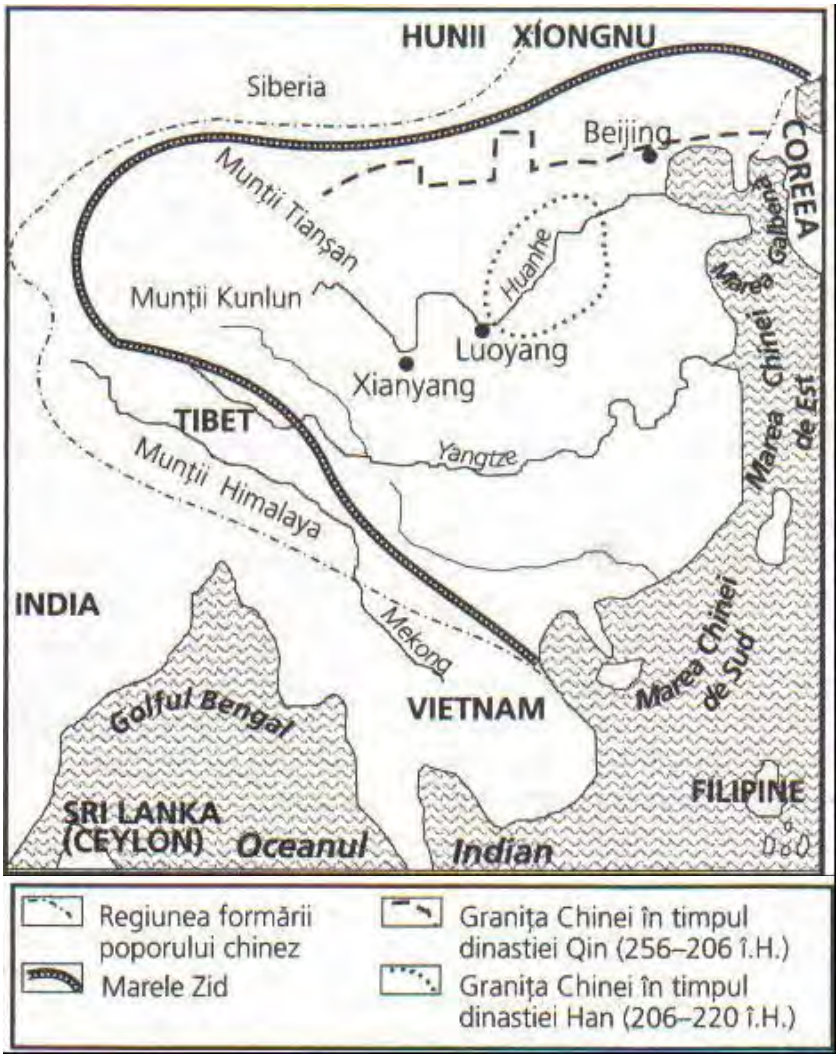

Fig. 35. China Antică. Sursa: Magda Stan, Cristian Vornicu, *Istoria lumii pentru toți. Antichitatea,* 2007.

Prin urmare, dacă ar fi să avansăm o concluzie relativ abruptă în legătură cu prezența sau absența fenomenului turistic urban în antichitatea orientală, exact în același interval

temporal pe care l-am consacrat civilizațiilor mediteraneene, răspunsul ar fi unul negativ. Trebuie însă admisă și o corecție la adresa acestei negații, bazată pe existența certă a cel puțin două componente turistice importante, anume: un patrimoniu turistic absolut fabulos, chiar dacă predominante sunt resursele religios-funerare (vezi Egiptul Faraonic) și o predispoziție a maselor spre actul de servire. Particularitatea din urmă va impune, după cum vom vedea mai târziu, cel mai performant aparat de servicii turistice. Opinăm astfel, mai degrabă, pentru o antichitate orientală aflată într-o fază de germinare a categoriilor turistice, care se vor contura și vor deveni funcționale câteva secole mai târziu, timp în care Occidentul se va înscrie pe o curbă în involuție (secolele al IV-lea și al IX-lea d.Hr.).

Tabelul 2. Repere ale urbanității Egiptului Faraonic
în structurarea patrimoniului turistic cultural-funerar.

Nr. crt.	Oiconimul în greacă	Oiconimul în egipteană	Observații
1.	Buto	Per-Uadjet (Locuința lui Uadjet)	• capitală a celei de-a XIX-a nome[73] • locul legendar al luptelor dintre Seth și Osiris
2.	Busiris (Bus-Osiris)	Djadu (Stâlpul lui Osiris)	• capitală a celei de-a IX-a nome • cel mai vechi sanctuar închinat Zeului Osiris
3.	Heliopolis	Jun (sau On)	• capitală a celei de-a XIII-a nome • asumă drept patron spiritual – Zeul Soare (RA – în Egipt; HELIOS – în Grecia Clasică • se naște prima ENEADĂ sacră: „Congregația" celor nouă zei primordiali • considerat întâiul centru religios al Egiptului • apariția la Gizeh (vezi faraonii dinastiei a IV-a, 2613–2589 î.Hr.) a celebrelor monumente funerare: piramidele lui Keops (Kufu); Kefren (Kafa) și Mikerinos (Menkaura)
4.	Sais	Orașul Zeiței Neith	• capitală a celei de-a V-a nome a Egiptului de Jos • capitală a Egiptului Unit, în vremea Dinastiei a XXVI-a • centru spiritual al Zeiței Neith *„Fecioara Cosmică"* a cărui cuvânt de ascultare declama: „Eu sunt ceea ce este, ceea ce va fi, ceea ce a fost. Nimeni nu a ridicat vălul ce mă acoperă. Rodul pe care l-am plăsmuit Soarele"
5	Tanis	Djanet	• capitală a celei de a XIV-a nome • oraș consacrat Zeului Seth și locul de origine a Faraonului Ramses al II-lea
6	Abydos	Abdu	• capitala celei de-a VIII-a nome • necropolă a regilor egipteni de la începutul mileniului al III-lea î.Hr.

[73] În cea de a treia fază de evoluție a Egiptului preistoric (vezi Faza Nagadiană și/sau Gerzană) – ulterioară anilor 3600 în. Hr.) teritoriul său geografic este sistematizat în 42 de nome – provincii semiindependente (unități administrativ-teritoriale și politico-economice), conduse în numele regelui de nomarhi (n.a.).

Nr. crt.	Oiconimul în greacă	Oiconimul în egipteană	Observații
			• loc sacru al „Zeului Funerar Khentamentiu” • Dinastia a XI-a a închinat orașul Zeului Osiris și-l „deschide” celebrărilor „Marilor Mistere ale Patimilor lui Osiris” – ținute anual la sfârșitul lunii decembrie
7	Thinis	Teni	• prima capitală a Egiptului unificat[74]
8.	Assuan	Sunu	• oraș jalonat de vecinătatea a două semne de rezonanță: prima cataractă, respectiv orașul Abu (Elefantina)
9.	Heracleopolis	Kenem-Nesut (Orașul copilului rege)	• capitală a celei de-a XX-a nome și poartă deschisă spre oaza Fayum • capitală a Egiptului Unit în timpul dinastiilor a XIX-a, respectiv a X-a • închinat divinității tutelare Heri-Chefet • patronii spirituali se revendică deopotrivă din Heracles – eroul grec și Konsu – Divinitate Egipteană a Lumii
10.	Hierakonpolis (Oraș al Șoimului)	Nekhon	• capitală federativă a Egiptului în perioada predinastică • zeitatea supremă se identifică în Horus
11.	Memfis	Men Nefer („statornică este frumusețea”)	• nod urban de mare impact strategic – atribut adjudecat pe filieră geografică drept („…locul în care cele două țări intră în concordanță”) • capitală spirituală de înaltă amplitudine – reper probat de Marele Templu din Memfis – Ha-Ka-Ptah, la care se atașează consacrarea lui, Zeului Ptah – Creator al Eneadei
12.	Teba	Haut – Amon (Orașul Zeului Amon)	• „Orașul cu o sută de porți” a fost cetatea de cea mai largă notorietate și integra la circa 700 km sud de actualul Cairo un complex de târguri precum: Opet-Suet (Karnak); Opet-Isud (Luxor); Uaset, respectiv Uaset de Vest – aflat pe malul apusean al Nilului • Amon, venerat ca zeu suprem • capitală a Egiptului în intervalul temporal marcat de Dinastia a XI-a, implicit a XXII-a • proximitatea cu Valea Regilor îi atașează funcția de mare necropolă – atribut ce va difuza în structurarea „civilizației funerare” • longevitatea milenară este „decapitată” de necruțătorul seism din anul XXVII d.Hr.

[74] Debutul Epocii Istorice este marcat în anul 3100 î.Hr. de unirea celor două state (Egiptul de Jos și Egiptul de Sus), act politic realizat de regele Egiptului de Jos. Menes, fondatorul primei Dinastii Thinite, numărul total al dinastiilor succedate ajungând la 31 (n.a.).

Tabelul 3. Primele mari orașe ale Antichității.

Nr. crt.	Oiconime antice	Nr. de locuitori	Timpul istoric	Poziționarea în spațiul geografic antic	Situarea geografică actuală
1.	Roma	1.100.000	sec. II î.Hr.	Imperiul Roman	Italia
2.	Alexandria	700.000	sec. I î.Hr.	Delta Nilului (Egiptul faraonic)	Egipt
3.	Seleucia	600.000	sec. III î.Hr.	Mesopotamia (Regatul Seleucid)	Irak
4,	Pataliputra	500.000.	sec. IV î.Hr.	Bazinul inferior al Gangelui (Regatul lui Așoka)	India
5.	Babylon	350.000	sec. VI î.Hr.	Mesopotamia (Akkadia)	Irak
6.	Antiohia	350.000	sec. III d.Hr.	Asia Mică (Imperiul Roman)	Turcia
7.	Cartagina	300.000	sec. III î.Hr.	Colonie feniciană (Nordul Africii)	Tunisia
8.	Kattak	300.000	sec. II î.Hr.	Valea Gangelui	India
9.	Agrigent	200.000	sec. V î.Hr.	Mediterana Central-Apuseană Greacă	Italia
10	Efes	200.000	sec. III î.Hr.	Asia Mică (colonie greacă)	Turcia
11.	Cezareea	200.000	sec. II d.Hr.	Cappadocia (Imperiul Roman)	Turcia

I.6. Concluzii preliminare

- „*Turismul urban*”, impropiază, fără echivoc, valoarea de „*trunchi*” pentru geneza și evoluția fenomenului turistic.
- Se remarcă existența unui accentuat *proces de aculturare*, stare fundamentală pentru dinamica fluxurilor de valori pe spații extrem de largi (vezi, spre exemplu, geneza și evoluția civilizației greco-bactriene, implicit a Imperiului Kușan).
- Este evidentă predominarea la nivelul resurselor turistice a *fondului atractiv* de interes *antropic*.
- Se detașează, ca primă formă de turism bine conturată, *turismul religios*, pe fondul preeminenței culturii și civilizației religios-funerare.
- Observăm *segregarea turismului* din perspectiva percepției și a implicării active în două categorii distincte: *elitist* – particular segmentului social conducător, respectiv *de masă* – caracteristic societății populare – conduse.
- *Rolul de prim factor* al negustorimii, implicit al *economicului*, este, fără echivoc, important în promovarea și distribuirea valorilor culturale, inclusiv a celor turistice.
- Identificăm drept numitor comun, pentru orașele din Mediterana, *funcția comercială*.
- Remarcăm capacitatea fundamentală a *orașului* în geneza *civilizațiilor superioare*.
- Încă din antichitatea medie, apoi târzie, se individualizează *bazele conceptuale ale europenismului*: *lumea greco-romană*, *idealul politic social de libertate și democrație*, respectiv *asumarea creștinismului ca religie a unității*.

II.
Perioada feudală a turismului urban. Evul mediu. Sincope și creșteri în evoluția fenomenului turistic

II.1. Etapa turismului obscur (sec. IV–IX d.Hr.)

Debutul acestei etape se suprapune peste ultima fază a civilizației greco-romane, căreia îi succedă și se prelungește mult, până în vremea secolului al IX-lea, când Occidentul atinge limita extremă a involuției.

Premisele atât de favorabile avansate de civilizațiile urbane mediteraneene înspre conceptul de „*cultură a timpului liber*" se estompează începând cu sec. al III-lea d.Hr., pe fondul presiunilor exercitate asupra Imperiului Roman de primele invazii germanice.

Moartea împăratului Theodosius I – în anul 395 – urmată de împărțirea imperiului între *fiii acestuia*[75] produce o ruptură de echilibru, cu bascularea forțelor economice, culturale și demografice – în favoarea ramurii orientale polarizate de *Constantinopol*.[76] De altfel, cu secolul al IV-lea, orașele mari rămân prin excelență atributul Orientului – unde se și concentrează marile industrii de export (Siria, Asia Mică), dinamizate aproape în continuitate organică de individualizarea clară (sec. al V-lea, al VI-lea d.Hr.) a *Civilizației Bizantine*.[77]

O dezvoltare viguroasă caracterizează apoi Orientul Mijlociu și Extremul Orient, unde orașe ca *Damasc, Bagdad, Basra, Ispahan, Buhara, Samarkand, Taşkent*, *Pekin* etc. se deschid, prin intermediul economiei schimburilor (în principal al comerțului cu caravane) unei culturi extrem de rafinate. De asemenea, în angrenajul ce articulează această activitate, cu avansat grad de specializare, intuim și primele elemente ale infrastructurii turistice: căi de comunicații, mijloace și tehnici de transport, hale și depozite pentru mărfuri, conducători (ghizi) inițiați de caravane, caravanseraiuri (locuri de popas, odihnă și relaxare), sukuri (piețe de desfacere, dar și de aprovizionare ori transfer de produse), agenții de credit aparat administrativ-juridic, medrese (școli) etc.

---

[75] Flavius Arcadius – împărat al Imperiului Roman de Răsărit (capitala – Constantinopol); Flavius Honorius – împărat al Imperiului Roman de Apus (capitala – Ravenna) (n.a.).

[76] Între secolele al X-lea și al XV-lea d.Hr., Constantinopole (Țarigrad, port „ancorat la două mări"), se înfățișează nu doar ca un mare oraș sub raport demografic, dar continuă să rămână și cel mai important și cosmopolit centru comercial și maritim al lumii (n.a.).

[77] Civilizația Bizantină este unul dintre cele mai explicite procese de aculturație, geneza ei fiind rezultanta unui contact profund și prelungit între două civilizații rivale, cea elenică, respectiv cea babiloniană (H. Djuvara, 2006).

Prin contrast, în Europa Occidentală se desfășura un proces accelerat de *dezurbanizare*, provocat de dezorganizarea comerțului, respectiv a populației burgheze (bürgeri = orășeni).

Începând cu Dinastia Merovingiană (481–751) d.Hr., economia se destructurează din perspectiva polifuncționalității, și devine preponderent primară de tip autarhic. Faptul determină (exceptând coastele litorale și câteva nuclee de polarizare centrale – ca poziție geometrică) o decădere a așezărilor urbane, la rangul de simple *târguri locale*, menite a aproviziona săptămânal cu produse, în special alimentare, comunitățile rurale din spațiile limitrofe (pe o rază de cca. 10 km).

Râvna dinastiei merovingiene de a se impune – folosindu-se de vechile structuri imperiale – ca o putere mediteraneană, îi canalizează energiile nu numai spre o menținere oarecare a rosturilor comerciale, cât mai ales pe stimularea în zonele litorale (asumate în continuare ca spații centrale ale Europei) a dinamicii activităților de negoț.

Tabelul 4. Principalele orașe ale Imperiului Roman

Nr.crt.	Oiconime romane	Denumirea actuală	Apartenența națională actuală
1.	Adrianopolis	Edirna	Turcia
2.	Agrigentum	Agrigento	Italia
3.	Alauna	Valognes	Franța
4.	Alexandria	Alecandria	Egipt
5.	Ancyra	Ankara	Turcia
6.	Ancona	Ancona	Italia
7.	Antiohia	Antiohia	Turcia
8.	Apulum	Alba Iulia	România
9.	Aqua Calidae	Vichy	Franța
10.	Aquae Sulis	Bath	Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord
11.	Aquincum	Budapesta	Ungaria
12.	Arelate	Arles	Franța
13.	Argentoratum	Strasbourg	Franța
14.	Arminum	Rimini	Italia
15.	Athenae	Atena	Grecia
16.	Augusta Taurinorum	Torino	Italia
17.	Augusta Treverorum	Trèves	Italia
18.	Avaricum	Bourges	Franța
19.	Babylon	Babylon	Irak

Nr.crt.	Oiconime romane	Denumirea actuală	Apartenența națională actuală
20.	Bononia	Bologna	Italia
21.	Brigantium	La Coruna	Spania
22.	Brundisium	Brindisi	Italia
23.	Burdigola	Bordeaux	Franța
24.	Byzantium	Istambul	Turcia
25.	Caesaraugusta	Zaragoza	Spania
26.	Caesarea	Cherchell	Franța
27.	Caesarodunum	Tours	Franța
28.	Camulodrunum	Colchester	Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord
29.	Capua	Capua	Italia
30.	Carthago Nova	Cartagena	Spania
31.	Coloina Agrippina	Köln	Germania
32.	Corduba	Cordoba	Spania
33.	Cyrene	Cyrena	Spania
34.	Damascus	Damasc	Siria
35.	Deva	Chester	Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord
36.	Divodurum	Metz	Germania
37.	Eburacum	York	Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord
38.	Ephesus	Efes	Turcia
39.	Gades	Cadix	Spania
40.	Genua	Genova	Italia
41.	Gesariacum	Boulogne	Italia
42.	Hispolis	Sevilla	Spania
43.	Isca Dumnoniorum	Exter	Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord
44.	Limonum	Poitiers	Franța
45.	Londinium	Londra	Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord
46.	Lugdunum	Lyon	Franța
47.	Luteția	Paris	Franța

Nr.crt.	Oiconime romane	Denumirea actuală	Apartenența națională actuală
48.	Massilia	Marseille	Franța
49.	Mediolanum	Milano	Italia
50.	Mamphis	Memphis	Egipt
51.	Messana	Mesina	Italia
52.	Moguntiacum	Mainz	Germania
53.	Narbo	Narbonne	Italia
54.	Nicomedia	Izmit	Turcia
55.	Olisipo	Lisabona	Portugalia
56.	Ostia	Ostia	Italia
57.	Palmyra	Palmira	Siria
58.	Perganum	Bergamo	Italia
59.	Philippolis	Plovdiv	Polonia
60.	Porolissum	Oraș dispărut (Moigrad)	România
61.	Portus Namnetus	Nantes	Franța
62.	Rhegium	Reggio Calabria	Italia
63.	Roma	Roma	Italia
64.	Sidon	Saida	Liban
65.	Smyrna	Smirna	Turcia
66.	Syracusae	Siracusa	Italia
67.	Taretum	Taranto	Italia
68.	Thessaloniki	Salonic	Grecia
69.	Toletum	Toledo	Spania
70.	Tolasa	Toulouse	Franța
71.	Tomis	Constanța	România
72.	Turicum	Zürich	Elveția
73.	Verona	Verona	Italia
74.	Vienne	Vienne	Franța
75.	Vindobona	Viena	Austria

Sunt cele din urmă teritorii – până la marea invazie islamică din sec. al VII-lea de supraviețuire a orașelor romane (civitas, vezi tab. 1) – în pofida unei sensibile șubreziri economice, culturale și demografice. O detașare remarcabilă față de această stare particularizează *Marsilia* – care, până la începutul veacului al VIII-lea, rămâne un oraș port

de prim rang, o adevărată placă turnantă a comerțului ce se „țesea" între Constantinopol, Siria, Africa de Nord-Vest, Egipt, Spania, Italia, Coasta Atlantică a Galiei, respectiv țărmurile Mării Nordului. În trena economică a Marsiliei se înscriu apoi o serie de alte orașe, cu valențe catalizatoare în geografia schimburilor. Identificăm în acest sens, *orașele* de proximitate și *costiere* – în primul rând (*Arles, Avignon, Valence, Montpellier, Narbonne, Toulouse, Foix, Bordeaux, Nantes, Rouen, Quentrovic, Anvers*), dar și pe cele cu *poziție geografică intern-continentală* (*Paris, Verdun, Orleans, Lyon*). Multe dintre acestea, avansau un grad ridicat de cosmopolitism, iar prezența în cadrul lor a coloniilor stabile de comercianți și meșteșugari evrei sau sirieni confirmă, pe de o parte *calitatea urbană a spațiului trăit*, dar și relațiile strânse de cooperare economică și culturală cu Bizanțul.

Problema ridicată din perspectiva turismului urban este dacă orașele merovingiene preiau de la orașele romane, pe lângă parametrii strategici și economici și segmentul habitudinilor sociale relaxante.

Datele istorice și studiile de antropologie asupra perioadei date nu confirmă existența organizată a celor din urmă alternative, modelul cultural al Civilizației Germane fiind o esență de rigurozitate la orice nivel al socialului sau economicului.

Mentalul colectiv, avea mai degrabă o „*instrucție spartană*", fără tangențe cu un câmp lejer a practicilor și conceptelor.

Prin urmare, am putea sintetiza pentru această etapă, din punctul de vedere al problematicii urbane, următoarele corelații: prezența orașelor; existența unei populații citadine; o circulație a schimburilor relativ dinamică și nonexistența unor activități, a căror scop și finalitate să fie actul nud al plăcerii.

*

Altitudinea maximă de criză a orașului din Evul Mediu Timpuriu se suprapune peste *invazia Islamului* – din sec. al VII-lea, a cărui atac fulgerător distruge, într-o primă etapă, orice amprentă urbană, implicit legătură cu lumea antică.

Pentru Occidentali, Mediterana închisă de către Islam, încetează de a mai fi aceea „*Mare Nostrum*", realitate geo-politică soldată cu *prăbușirea economiei de schimb*; cu disoluția *populației citadine* (vezi depopularea și pauperizarea clasei negustorilor și meșteșugarilor profesioniști), *respectiv a orașului propriu-zis*.

Un singur oraș, în acest context tenebros, va marca o evoluție de excepție – ***Veneția***. Multă vreme, aceasta va reprezenta unica poartă spre Orient și asta – pentru că sfidând orice embargou cultural (etnic, confesional), „*religia*" lui va fi una singură, „*comerțul și prosperitatea*" – poziția geografică neîngăduindu-i alte alternative existențiale.

În succesiune cronologică, toate aceste mutații, vor deveni tranșante în perioada carolingiană, pentru care punctăm lapidar următoarele particularități:

- accentuarea pentru Europa Occidentală a caracterului de spațiu geografic terestru;
- ruralizarea societății și a economiei sau altfel spus, peizarea orașului;

- pregnanța covârșitoare a economiei agricole autarhice;
- extinția economiei de schimb autentice (vezi lipsa piețelor de desfacere) printr-o reducere la economia de consum;
- decăderea din drepturi a negustorimii, implicit a populației municipale și a orașului;
- criza sistemului monetar generată și accentuată pe fondul unei descentralizări anarhice;
- hiperdezvoltarea „aristocrației funciare" sau latifundiare;
- ascensiunea ca forță decizională a „Bisericii", susținută economic de generozitatea *domeniilor ecleziastice*;
- o creștere numerică exponențială în contextul aproape exclusiv a unei civilizații agricole, a cetăților și burgurilor – dată fiind starea istorică accentuat belicoasă.

Concluzia abruptă din perspectiva interesului nostru asupra sec. al IX-lea ar fi lipsa orașului propriu-zis din Apusul Europei și, prin urmare, lipsa oricărei activități cu încărcătură reconfortantă, particulară „cetății de tip municipal".

În schimb, pot fi certificate un complex de cauze pregătitoare pentru geneza și mersul fenomenului turistic, între care:

- prezența habitatelor de tip *burg* și *târg*, ca embrioni ai viitoarelor organisme urbane;
- promovarea de către Carol cel Mare a reformei culturale;
- asumarea monopolistă, dar competent, de către cler a procesului de instrucție;
- existența – chiar dacă sporadică – a unor manifestări polarizatoare de impact, de tipul „bâlciurilor anuale". Desfășurate pe parcursul a mai multor zile, aceste „serbări mai degrabă populare" dezvoltau, dincolo de funcția comercială atașată, o sumă de alte valențe, de ordin pragmatic („bursă a locurilor de muncă"), social (câmpul relațional atinge un vârf de receptivitate) sau relaxant. Implicite erau și moravurile din zona subculturală
- cerșetoria, prostituția, vagabondajul, trivialitățile, violența etc. – cărora, însă, le trebuie recunoscut, fără false pudori, un oarecare caracter de ferment în favoarea actului relaxant;
- prăznuirea marilor sărbători creștine, în principal de maniera a două formule: *dinamică*, de tipul pelerinajelor, unde găsim clar structurate componente de bază ale circulației turistice actuale (zona emitentă, zona receptoare și drumul recreațional – aici „calea mântuirii, a penitenților"); respectiv *statică*, susținută de concentrarea comunităților rurale conexe unui anumit „domeniu" în interiorul cetății, burgului, castelului fortificat.

II.1.1. Evoluția habitatelor pseudourbane în secolul al IX-lea. Fortărețe, cetăți, burguri

Regresul economic și instabilitatea politico-militară, inclusiv religioasă din Evul Mediu Timpuriu, conduce societatea occidentală spre un derapaj de amplitudine în raport cu atributele civilizației urbane.

Escaladarea conflictelor războinice, alături de pregnanța procesului de feudalizare, concură, în lipsa unor argumente urbane autentice, la proliferarea unor formule de habitat rudimentare, cu rol – în primul rând – de refugii temporare, similare anticelor „*acropoles*" grecești, ori a acelor „*oppida*" ale etruscilor și latinilor. Pentru spațiul nostru geografic, identice au fost (influența inginerească a tehnicii elenistice fiind clară) *așezările fortificate* din Munții Orăștiei ori cetățile din Regiunea Moldovei Superioare (îndeosebi cele de la Stănceşti și Bâtca Doamnei).

Apărute la început ca *incinte de protecție*, fortărețele militare evoluează grație tocmai acestui deziderat, spre un statut mai complex, de natură civilă, *ca locuri predilecte de adunare*. La adăpostul zidurilor, a șanțurilor de apărare, a valurilor de pământ, a porților culisante, a turnurilor și contraforturilor, comunitățile rurale sedentare se adunau periodic pentru săvârșirea unor acte – comerciale, confesionale, politico-juridice – obligatorii, de tipul târgurilor, slujbelor religioase, sfaturilor de judecată ori reuniunilor politice.

Treptat, pentru toate aceste funcții, va apărea în interiorul perimetrului *relativ restrâns* (15–20 ha), și circumscris de ziduri, o infrastructură de susținere ce integra de regulă: reședința castelanului (adică a comandantului militar), o locuință (domus) pentru stăpânul sau prințul domeniului, un lăcaș de cult (capela, biserica), anturat de locuințele aferente clerului; sediul garnizoanei; hambare și pivnițe pentru păstrarea proviziilor, o clădire cu destinație juridică; alte câteva construcții (ateliere, mici manufacturi, prăvălii) cu rosturi comerciale ori meșteșugărești de subzistență. De departe, însă, componenta strategică de maximă importanță, obligatoriu prezentă în orice cetate era *donjon-ul*, un turn solid (lat. *conundrum*), puternic elevat în raport cu restul construcțiilor și cu o poziționare centrală.

Instalarea în mentalul colectiv a unui sentiment de securitate în raport cu capacitatea de protecție a fortăreței, va conduce pas cu pas, de la o ocupare intermitentă a acesteia (corelată cu invaziile), la o stare de locuire permanentă, moment în care putem vorbi *de cetate* (cite), ca *centru administrativ, religios, politic* și *economic*.

Cei dintâi care vor opera această mutație – fapt determinat de caracterul puternic sedentar al instituției pe care o reprezentau (Biserica) – au fost clericii. Apar, așadar, *cetățile episcopale*, care exercită în spațiul lor de influență o puternică și acceptată autoritate religioasă și laică deopotrivă.

Important este că starea de adăpost va favoriza structurarea unei populații specifice – *populație de cetate eclesiastică* – și care corobora: clerul bisericii și catedralelor; membrii obștilor monahale (rezidenți temporari sau permanenți); profesorii și studenții școlilor eclesiastice, respectiv un anumit segment de slujbași și meșteșugari, implicați în asigurarea traiului cotidian.

Calitatea acestui tip de populație – care se detașează printr-un grad superior de instrucție, va fi determinantă în secolele următoare pentru reconstrucția *populației citadine* și pentru reformarea culturii, moravurilor, politicii și științei.

În paralel și cu structura de bază aproape similară se dezvoltă pe un fond accentuat de anarhie, introdus de aristocrația funciară – *burgurile*, toponim a cărui etimologie derivă de la *burgus*, cuvânt de origine germană veche. Conținut sinonim au și apelativele: *castellum, castrum, urbis, municipium, burg, borough, bourg, borgo, town* – în engleza modernă, sau *gorod* – în rusă. În limba română medievală – *târg* din sl. **trŭgŭ**.

Din perspectiva *conceptului arhitectural* și *strategic*, ori al organizării funcționale a spațiului de protecție, similitudinile sunt nenumărate, de unde și ambiguitatea în raport cu o definire exactă a *cetății*, respectiv a *burgului*.

Probabil notele esențiale de diferențiere le introduc în favoarea burgului, dimensiunea fizică și capacitatea demografică mai ridicată (până la 3000 de locuitori) apoi statutul laic de reședință și sediu administrativ juridic și financiar (semnalăm omniprezența atelierelor monetare); o arie polarizată sensibil mai extinsă – numită „castelanie" și o populație specifică, mult mai eclectică (cavaleri, clerici, magistrați, slujitori și meseriași cu calificări dintre cele mai diverse, comercianți, meșteșugari etc.). Nu în ultimul rând, o distincție importantă în raport cu conceptele burg, respectiv cetate, vine pe filiera geografică. Din această perspectivă, anumite particularități, fie ele morfologice sau sociale, ale spațiului trăit (regional, provincial, statal) adoptau pentru respectivele incinte fortificate o denumire sau alta.

Cert este că nici una dintre formulele de habitat prezentate nu asumă caracterul de oraș, precum nici populația inclusă nu este o populație urbană, ci una eminamente de fortăreață.

II.2. Faza de resuscitare a mișcării turistice sau „vârstele eroice" ale turismului feudal (secolele X–XIII d.Hr.)

Așadar, dacă este greu să socotim *cetățile* și *burgurile* de Ev Mediu Timpuriu drept orașe, ele necumulând atributele urbanității, trebuie în schimb accentuat recunoscut rolul lor de piloni, de rețea bazală, absolut necesară pe care Occidentul a început să-și clădească – aproape epuizând unul după altul stilurile arhitectonice – fabuloasele sale orașe.

Fortificațiile de secol IX, au responsabilizat socialul[78] și au asigurat contextul de minimă stabilitate, necesar renașterii economice, proces ce va debuta în cursul secolului al X-lea.

[78] Vezi apariția și stabilirea primelor colonii negustorești în *cetăți* sau la baza zidurilor *burgurilor* (de unde ulterioara geneză a suburbiilor) nuclee ce vor cristaliza în mari orașe comerciale, capabile să dezvolte sub raport social o nouă clasă – *burghezia* – structură prosperă și liberală totodată, ce se va

Cauzele determinante au fost dintre cele mai conplexe, atât sub raport tipologic, cât și ca anvergură a acțiunii propriu-zise ori a interrelațiilor construite. Amintim, că sfârșitul de veac IX a fost unul în toate datele sale, de o tenebroasă decădere economică, dezordine socială și anarhie politică, ori tocmai această stare de maximă criză va acționa resorturile recuperării valorilor fundamentale ale Civilizației Occidentale, implicit ale *culturii urbane*.

Revenind la cauze, subliniem în primul rând instalarea unei relative stabilizări și stabilități geo-politice, prin sedentarizarea scandinavilor în Normandia[79], a ungurilor în Valea Dunării, respectiv a slavilor în Bazinul Elbei. Dincolo de aceste evenimente consumate la scară macro-teritorială, starea de securitate istorică se consolidează și prin proclamarea în anul 989 a așa-numitei „*păci a lui Dumnezeu*", act ce combătea conflictele armate particulare. Pe acest fond, de oarecare acalmie se vor individualiza o sumă de pricini nu mai puțin importante în declanșarea revirimentului economic și cultural.

Între acestea deosebita emulație mistică în mariaj cu vocația militară a regimului feudal, deja bine structurat, se vor constitui în vectorii generatori ai temerarelor și repetatelor acțiuni creștin-militare ale *cruciadelor.*

Acestea vor antrena, logistic, teritorial și cu deosebire la nivelul mentalului sacru întreaga Europă, primul start înscriind forțele conjugate venite dinspre Franța, Italia de Nord și Peninsula Iberică.

De altfel, la o scară mai restrânsă și în circumstanțe similare se înscriu, anticipând cu circa două secole anul inițierii primei cruciade (1096), luptele intestine din Spania (*reconquista)* împotriva dominației arabe (islamice). Din această perspectivă, conform izvoarelor istorice, *Peninsula Iberică* a fost și cea dintâi pepinieră a *ordinelor religios-militare,* pe care papa Alexandru al III-lea (1159–1181) le certifică prin puterea autorității sale incontestabile (O. Pecican, 2006).

Mai spunem doar, că larga desfășurare de forțe și de energii desfășurate în dinamica *cruciadelor* nu ar fi fost posibile în absența unor cauze primordiale și pregătitoare totodată, anume: *renașterea comerțului* și *creșterea demografică* din secolele X–XI.

Se poate naște întrebarea: ***„De ce cruciade…, de unde turism urban?"***

Răspunsurile pot fi multiple și nuanțate, dar, cu certitudine, interrelația există. Toatre aceste zvâcniri de vitalitate, individualizează grefe pe care se vor altoi de la habitate urbane specifice și rute de comunicații consacrate la realizări arhitectonice fără precedent *catedralele.* Aceluiași cadru i se circumscrie efervescența clerului și monarhismului și de aici, dezvoltarea primelor *instituții de învățământ superior.* Emulația artelor minore va fi una exacerbată, se vor dezvolta industrii (în special cea textilă), economia agricolă devine

constitui și din punct de vedere turistic în bazinul cel mai percutant spre activități cultiralizante, curative sau ale agrementului de lux (n.a.).

[79] Cedarea Normandiei în favoarea lui Rollon (în 912) marchează în țările vestice sfârșitul marilor invazii scandinave (n.a.).

productivă stimulând comerțul dar și dimensionarea fondului funciar[80], manufacturile se diversifică, aparatul financiar (rolul comunităților evreiești fiind esențial) devine flexibil și competitiv, structurile geo-demografice se nuanțează etnic și social și, nu în cele din urmă, procesul de aculturație se reactivează după secole bune de lâncezeală. Istoricii vorbesc despre „revoluția industrială" a Evului Mediu, în care un rol important l-au jucat *cistercienii* – o elită științifică a vremii lor.

Sunt stări ce vor face din secolele XII–XIII epoca de apogeu a culturii și civilizației medievale, bine așezată sub semnul eroic al cruciadelor, respectiv al idealului unei Europe creștin-catolice.

În ceea ce privește o developare cât mai limpede a acțiunilor cu impact în evoluția turismului urban, fie ele premergătoare sau concomitente cruciadelor, detașăm:

- renașterea comercială:
- consacrarea talasocrațiilor și a sistemelor urbane complementare acestora;
- fortificarea monahismului și a aristocrației militare,
- efervescența pelerinajelor religioase.
- fondarea primelor școli superioare de tipul *universităților;*
- cristalizarea primelor centre ale Civilizației Occidentale.

Concentrând pe esențe respectivele date, reținem că *două* sunt *puterile centrale* ce vor guverna în „Evul Mediu Eroic" evenimentele și realizările majore ale Occidentului: ***comerțul* și *biserica***. Trebuie subliniat, de asemenea, că „turismul urban" nici măcar într-un concept apropiat de cel actual, nu se relevă la modul explicit. Am putea spune, mai degrabă, că respectivul fenomen apare predominant „inseminat" în toate aceste creșteri medievale: prosperitate economică, patrimoniu arhitectural de excepție, habitudini și moravuri dezinhibate – cu iz cavaleresc, o circulație ce abordează marile distanțe, o categorie socială nouă, de cultură citadină, prin excelență iradiată îndeosebi din negustorime etc.

Pe de altă parte, la nivel de detaliu, de viață citadină, fie ea de curte, monastică, scolastică, de bâlci, de târg etc. amprentele ***„turismului de cetate"*** apar evidente.

II.2.1. Renașterea economică sau renașterea comercială

Întrucât se poate afirma că elementul principal de diagnoză a turismului urban a fost în orice timp *turismul cultural* putem opina în continuitatea raționamentului că turismul culturalizant nu s-a putut naște și evolua decât în trena economicului. Acesta este și unghiul din care vom încerca să nuanțăm relieful câmpului relațional apărut la interfața dintre economic și cunoaștere.

[80] Congregația cistercienilor, fondată la anul 1098 la Cîteaux se arată a fi una dintre primele și cele mai activ-implicate în acțiunile de defrișare, respectiv de desțelenire.

Primele simptome ale unei stări economice în progres sunt depistate atât cronologic cât și ca amploare a fenomenului în ***renașterea comerțului maritim***.

După o preaîndelungată vreme de la embargoul maritim pus de Islam, această blocadă va fi spartă pe două canale: *unul diplomatic* deschis de *venețieni* și altul *militar, revendicativ* promovat ulterior în parteneriat de *Genova și Pisa*.

Cert este că din secolul VIII la mai puțin de 200 de ani de la popularea *Lagunei, Venația* se conturează ca o importantă forță maritimă și militară, iar începutul de veac XI o consacră definitiv ca *o talasocrație puternică, extrem de bogată și influentă*, angajată în relații de schimb stabile (tratate de comerț) nu numai cu vecinătățile peninsulare sau ulterior cu Italia întreagă, dar și cu centre comerciale de veche tradiție precum: *Alepul, Alexandria, Constantinopole, Damascul Kairuan, Palermo, Rhodos, Zara, Split…* la care se atașează agențiile comerciale de pe Valea Senei – vezi Parisul) ori cele de pe coasta flamandă.

Pe undeva, cauzele responsabile de geneza *Veneției* ca întâiul centru de civilizație al Lumii Occidentale, sunt similare cu cele care au dat în antichitatea timpurie Civilizația Universală Minoică. Precum odinioară pentru Creta, singura opțiune existențială rămâne și pentru Veneția *marea.* Ca atare, Veneția se naște ca spațiu urban, eminamente comercial, afiliat însă sub raport mental nu geografiei fizice locale, ci unui spațiu cultural de împrumut, cel oriental, asumat printr-o statornică legătură cu Bizanțul, implicit cu cel mai febril și cosmopolit, la aceea vreme, oraș al lumii[81] Constantinopol.

Geografia trăită a Orientului (rafinată, colorată, bogată, extravagantă, multiculturală…) va fi astfel importată în nordul Mării Adriatice, spațiu care va continua să rămână o prezență estetică exotică, într-un tot mai vădit contrast cu Occidentul. Este un proces de aculturație viguros ce va marca la modul plenar și ireversibil, istoria turismului general și cea a turismului urban în special, ultima cu atât mai puternic, cu cât *Veneția* va genera sub influența autonomiei sale economice, politice și militare, un *geospațiu urbanizat* tot mai coerent funcțional, în toată Lombardia (*Padova, Verona, Vicenza* – la început, apoi *Treviso, Udine, Brescia, Bergamo* etc.).

Spre fațada apuseană, încă din secolul X, vârful de lance este reprezentat de *Pavia,* îndeaproape secondată de *Lucca* – un centru al industriei textile în plină efervescență.

Astfel, sfera de influență a Veneției va atinge, resuscitând, pe țărmul Mării Ligurice *Genova* și *Pisa*, care în scurtă vreme, alături de mai vechiul și titratul centru comercial *Amalfi,* vor individualiza *cvartetul talasocrațiilor* din hinterlandul mediteraneean.

Cât privește direcția și, să spunem, principiile de evoluție economică alese de Genova și Pisa, ele sunt într-o Europă tot mai fervent mistică, oarecum fundamentaliste, în dezacord total, bunăoară, cu liberalismul venețian ori cu atitudinea similară a orașelor comerciale *Bari, Taranto, Neapole* și *Amalfi*. Astfel, comerțul programat de primele, reclama

[81] Sub raport demografic, capitala Bizanțului se apropia de un milion de locuitori (n.a.).

obligatoriu condiția unei mări, eliberate de sub „Orientul Musulman" și parteneri esențialmente creștini.

Sunt cerințe sub fanionul cărora va debuta seria unor *expediții militare succesive*[82], ce vor culmina, pe fondul de sprijin total al *Statului Pontifical*, în prima mare cruciadă (1096)[83].

Ce putem reține, pentru zona de interes a turismului urban, fără a intra în detalii de geografie a schimburilor ori în cele de istorie a cruciadelor, este, dincolo de puternica interrelație „țesută" între *comerț,* ca parte de susținere logistică a respectivelor „mișcări" și *religie,* ca factor de susținere emoțională, implicit politică – finalitatea acestor colosale intreprinderi de factură militar-creștină, apar materializate la nivelul simbolisticii de impact, prin nu mai puțin magnificele *catedrale (*de sec. XI, XII, XIII).

Iată, așadar, un exemplu clasic de geneză și suprapunere într-o epocă aflată în plin zbucium, a două orizonturi, unul *dinamic* al cruciadelor și altul *de patrimoniu* al edificiilor eclesiastice. Într-un alt registru, accentul trebuie pus apoi pe actul de recuperare – pentru prima oară de la disoluția Imperiului Roman, a două dintre cele trei valori fundamentale ale europenismului; *conceptul de libertate și justiție,* respectiv *conceptul de unitate prin creștinism* (religie).

Legat de a treia dimensiune identitară, *Cultura și Civilizația Greco-romană*, aceasta va fi reactivată în ***Renaștere***, o renaștere ce își va cala centrul de iradiere, tocmai peste fertilul ***geospațiu Toscano-Lombard***, un adevărat ***arc de triumf al umanității***, deschis între Veneția „orientală" – la est, respectiv Genova și Pisa – de esență pur occidentală, la vest. Ultimele două atribute se vor releva de asemenea, într-o extraordinară bogăție și diversitate, a ceea ce noi înregistrăm sau percepem în actual prin sintagma de „*patrimoniu turistic*".

Revenind însă la problema renașterii comerciale, din perspectiva implicării directe în dimensionarea spațiului urbanizat, trebuie să punem în discuție, importanța celei de a doua zone de debut și de amplificare a consecințelor decurse din economia schimburilor pe apă.

La fel ca în prima situație, procesul evolutiv nu-și are rădăcinile într-un spațiu central, ci într-unul periferic și tot identic, fluxul renașterii economice care va învălui treptat întreaga Europă vine din afara continentului, pe fondul relațiilor comerciale externe stabilite cu Orientul. Aici, principalii „actori" sunt scandinavii. Sedentarizați după secole de

---

[82] 1015–1016 – expediția împotriva Sardiniei; 1034 – ofensiva de pe coasta nord-africană și ocuparea vremelnică a portului Annaba;1064 – acțiunea de cucerire a orașului Palermo; 1087 – cucerirea Cetății Mehdia, victorie simbolizată prin ridicarea *catedralei din Pisa,* bogat decorată cu marmură adusă din „Continentul Negru" (n.a.).

[83] Cruciada I: 1096–1099; Cruciada a II-a: 1147–1149 (inițiatori Ludovic al VII-lea, regele Franței și Roger al II-lea, al Siciliei); Cruciada a III-a: 1189–1191 (Richard Inimă de Leu, Filip al II-lea August și Frederic I Barbarossa); Cruciada a IV-a: 1202–1204 (împotriva creștinătății orientale, n.a.).

invazii, în teritorii favorabile, își vor reactiva înstinctele native de navigatori și vor patrona la modul magnific mările septentrionale, alegând ca vad comercial, cu un optim de poziționare, ținutul flamand, progradat valoric și de debușarea în limitele sale a trei artere hidrografice (Rin, Meusa și Escaut) care nu vor întârzia să impună adevărate regiuni anizotropice de dezvoltare. Impact pozitiv în evoluție introduce și apropierea de Anglia și Peninsula Scandinavă.

Distincția de fond este dată de contactul, într-o primă etapă, continental cu Orientul, în sensul că pe litoralul baltic vor fi deschise agenții comerciale, capabile să preia și să redistribuie curenții materiali, care proveniți din Bizanț (*Constantinopole, Tesalonik* etc.) și din *Bagdad* vor străbate Rusia prin centrele comerciale *Kiev* și *Novgorod.*

Flandra își va ridica apoi, din resurse proprii potențialul comercial, continuând să dezvolte la standarde superioare o industrie cu tradiție – cea a *postavului.* Prin calitatea lor deosebită, stofele de lână flamande vor deveni o marcă de schimb privilegiată la paritate cu blănurile scumpe din nord ori cu somptuoasele țesături de mătase ale Orientului.

În ceea ce privește activitatea orașelor comerciale din zonă, ierarhiile se schimbă. Activele odinioară porturi Quentovic și Durstede vor fi puternic puse în umbră de *Burges,* care prin mai apropiata poziționare de Franța, va deveni principalul centru de polarizare a comerțului nordic. Prin urmare, avem cu secolul XI vaduri comerciale efervescente, pe flancurile sudic și nordic ale Europei, care vor declanșa pe căi de penetrare naturală (Dunăre, Rin, Ron, Tamisa, Volga, Tajo etc.) dezvoltarea comerțului terestru. În conjuncție și totodată într-o complementaritate de susținere bine ajustată, acestea – pe fondul de avânt demografic – vor coordona o sporire cantitativă și calitativă a habitudinilor urbane, însoțită de o înmulțire considerabilă a *târgurilor* și *bâlciurilor*[84].

Prin recuperarea urbanității de către așezări (vezi fostele „municipii romane") blocate multă vreme într-o inerție de circumstanță (*Dublin, Londra, Lille, Douai, Arras, Liege, Bordeaux, Toulouse, Geneva, Montpellier, Bayonne, Paris, Orleans, Lyon, Valence, Marseille, Köln, Strasbourg, Nürnberg, Viena, Barcelona, Ravenna, Rimini, Ancona, Bari, Brindisi, Siena, Reggio, Salerno, Neapole, Ostia, Florența, Padova, Ferara, Cremona, Piacenza* etc.) ***Europa redevine un geospațiu al civilizației urbane****,* iar de aici, la turismul urban, este doar un pas.

Relevant este că în toate aceste orașe, târguri, bâlciuri care fierb de viață – în subsidiar sau „la lumină" – fenomenul turistic se manifestă. Este o prezență constantă, dinamică și tot mai pregnantă.

Rolul comerțului, fie el maritim sau continental, al comercianților ori negustorilor, în resuscitarea mișcării turistice nu se reduce doar la crearea cadrului de manifestare, în

[84] Se detașau prin notorietate și puterea de atracție exercitată, bâlciurile din Flandra (Thourout, Messines, Lille, Ypres) ori cele din regiunile Bazinului Parizian și ale arealului Champagne – Troyes, Lagny, Provins, Bar-surAube (după Henri Pirenne, 2000).

speță a orașului. El trebuie developat în întregul particularităților ce anturează această activitate economică de prim rang, precum:

- o rigurozitate de excepție bazată pe principii morale – de disciplină, securitate armată, forme de asociere[85] etc.;
- caracterul fundamental liberal;
- opțiunea clară pentru comerțul la mare distanță și de mare profit;
- deschiderea unor *rute de comunicații* de largă acoperire spațială[86] și cu *vaduri comerciale strategice*;
- edificarea unei infrastructuri de susținere pragmatică și funcțională (hanuri, cârciumi, stații de poștă, agenții de bursă, birouri de credit etc.);
- vehicularea, dincolo de marfa brută, a informației, a tiparelor antropologogice, a valorilor artistice și arhitectonice;
- inițierea primelor forme de economie capitalistă, prin manipularea inteligentă a unor concepte specifice (investiții, beneficii, capital rulant etc.);
- formarea burgheziei, ca o clasă de mijloc, progresistă, la interfața dintre societatea țărănească, aservită și o aristocrație încă dominantă;
- crearea de industrii, manufacturi și servicii;

---

[85] Asociațiile negustorești se impun ca o necesitate reclamată de contextul istoric, social-politic și geografic al Evului Mediu. Asociația înseamnă *siguranță, securitate, colaborare, câștig, protecție socială și juridică, accesibilizarea de credite, solidaritate în stare de recul sau de criză, schimburi la mare distanță.* În lumea orientală, purtătoarea acestor caracteristici se grefează *caravanei*, în aspțiul populațiilor germanice *hansei* sau *gilei,* iar în țările latine cu unele nuanțe, așa numitelor *fraires* (grup social, confrerie), *charites* (asociație de întrajutorare) sau *compagnies.* În ceea ce privește echivalentul pe mare al asociațiilor de uscat avem *flotilele.* Navigația pe mare se făcea doar de către corăbii organizate în flotile. Turismul va prelua și adopta atât principii cât și organisme funcționale ori forme de deplasare din sfera geografiei schimburilor (n.a.).

[86] Mobilitatea a fost, certamente, trăsătura fundamentală a Evului Mediu. Dinamica spațială și căile de comunicații au fost determinante pentru progresul economic și social, constituindu-se în esența fluxurilor comerciale, a pelerinajelor, a deplasărilor studențești, a cruciadelor, a deplasărilor confreriilor de meșteri, a jongleurilor, a vagabonzilor, a liber-profesioniștilor, a călugărilor cerșetori, a menestrelilor etc. Din această perspectivă, Europa se arată a fi brăzdată de drumuri, puse din rațiuni pecuniare (de vamă), precum târgurile și bâlciurile, sub protecția aristocrașiei domeniale. Extrem de eficiente și profitabile erau în acest sens rutele ce legau Mediterana și Marea Neagră de mările septentrionale ori Orientul de Occident (Venația-Viena-Cracovia-Gdansk; Marea Neagră-Galați-Siret-Cernăuți-Liov-Marea Baltică; Rouen-Paris-München-Bratislava-Budapesta etc.) *Mobilitatea* este și pentru pseudoturismul medieval (turism nomad) forma de maximă expresivitate. Fluxurile de gen curg exclusiv între orașe, mirajul vieții urbane fiind mai stimulativ ca oricând (n.a.).

- receptivitate față de acțiunile autentice de mecenat;
- implicarea activă în sfera construcțiilor civile și/sau eclesiastice;
- promovarea unui stil de viață flexibil (*„vântură-lume" „picioare negre" „picioare colbăite"* sau *„călugări vaganți"*) cu rădăcini în nomadism, deosebit de ofertant pentru ceea ce avea să fie numit „turism";
- poziționarea activă, în avangarda renașterii, prin structurarea unei societăți unde prosperitatea, luxul, instrucția, cultura, călătoria… sunt atribute „de facto".

II.2.2. Cruciade și catedrale

Patrimoniul universal al omenirii ar fi, negreșit, mult mai searbăd fără remarcabilele *catedrale, fortificații, abații* sau fără *orașele-cetăți,* puse în loc de un Ev Mediu tumultuos, efervescent, activ în toate cele (poate mai puțin în filosofie și știință), dur dar și cu accente de rafinament, sărac, cenușiu, brutal dar și generos, manierat, cavaleresc. Apoi, Evul Mediu „Eroic" a fost înainte de toate *creștin.* Astfel, indiferent de cauzele care le-au provocat, modul în care s-au desfășurat sau de consecințele induse, ***cruciadele*** au reprezentat *punctele de maximă încărcătură* dramatică ale istoriei și geografiei medievale, ele fiind hotărâtoare și *pentru viitorul parcurs al Europei, implicit al Orientului Apropiat*. Putem spune așadar că renașterea econoimică medievală, extinderea fără precedent a comerțului, exacerbarea mistică, instalarea feudalității într-o stare de confortabilă putere, toată simpatia și emulația stârnite în jurul cavalerilor, însoțită de proliferarea *ordinelor*[87] de gen, cristalizarea mișcării romantice etc. au atins maximul de creștere în intervalul acestui „război" de cca. 200 de ani, purtat pentru idealul de unitate creștină și libertate. Și cum, năzuințele, curajul, puterea și orgoliile acestei epoci trebuiau developate în certitudini, în semne clare, dominatoare, incontestabile – apar, cu deosebire după anul 1050, în apusul și nordul Europei – ***catedralele*** – *adevărate temple ale creștinătății*, magnific reprezerntate prin tot ceea ce Evul Mediu „Eroic" a dat la apogeu, mai reprezentativ în arhitectură – ***stilul gotic***.

Goticul însă, nu s-a constituit într-o structură estetică voluntar asumată de toată creștinătatea latină, geografia sa sacră reflectând printr-o suprapunere aproape perfectă, o geografie particulară a spațiului trăit, a mentalului colectiv.

Estetica de ansamblu a goticului este una exacerbată, nonconformistă, explozivă. Este o estetică ce zvâcnește, o *„estetică pe muchie de cuțit"*, în vădit contrast cu orice stare de ordine, de stabilitate, de siguranță, de echilibru etc – motive suficiente să fie respinsă de unii și divinizată de alții.

[87] În 1099 apar *Cavalerii ioaniți*, în 1120 – se fondează *Ordinul Ospitalierilor*, care vor deveni *Cavalerii de la Rhodos,* iar în 1799 – *Cavalerii de la Malta;* 1127 – este anul individualizării *Ordinului Templierilor;* 1190 – apare *Ordinul Cavalerilor Teutoni (n.a.).*

Din acest punct de vedere, spațiul cel mai rodnic pentru gotic s-a dovedit a fi unul de pregnantă aculturare, de intersecție și de fuziune a unui complex de elemente etnice distincte și puternice (germanice, celtice, iberice, romanice).

Ca atare, teritorial, ariile predilecte de răspândire se identifică cu centrul și nordul Franței, cu partea de nord a Italiei, cu Anglia și Irlanda – unde pătrunde pe filieră „de neam" (franco-normandă), cu Spania, respectiv cu Valea Rinului.

Înainte însă de întronarea definitivă a acestui stil plin de vitalitate, celest, Europa creștină îndeosebi Europa Meridională, consecventă structurilor romanice care au consacrat-o, dar și Germania teutonă bunăoară, va primi cu multă deschidere *stilul romanic* – solid, ferm, bărbătesc, născut din planul clasic, al bazilicii. De altfel, stilul romanic va continua să evolueze (cca.1066–1200), purtând amprenta clară a influențelor elenistice, bizantine și persane, bine exprimate în arta picturii murale, a mozaicului, ori a basoreliefului. Ca particularități, arhitectura romanică abordează volume stabile, echilibrate, terestre, în linii drepte, coloane, turnuri geometrice, arcuri elegante, în semicerc. Expresivitatea de fond este una terestră, stăpânită, cu un exterior obișnuit, lipsit de podoabe – din cărămidă netencuită și un interior decorat cu mozaicuri, fresce și sculpturi.

Intrat în Italia, se pare prin Veneția, care rămâne însă – dovadă vie fiind San Marco – loială nu numai comercial dar și cultural[88] Orientului, îndeosebi Constantinopolului, pătrunde prin Genova și Marsilia în Franța meridională[89], pentru care va și deveni un adevărat blazon.

Nomadismul accentuat al călugărilor și meșterilor îl vor răspândi apoi, în Spania și Germania, loc unde mentalul colectiv va rezona de o asemenea manieră la valorile viguroase ale stilului romanic, încât îl va asuma și perpetua mult mai mult decât în orice alt punct al Europei, până spre sfârșitul secolului XIII.

În Anglia, stilul pătrunde, dar autonomia sa este scurtă, înscriindu-se mai degrabă ca o formă de tranziție înspre goticul normand.

Sub raport cronologic, edificiile romanice sunt într-o majoritate covârșitosre anterioare sau cel puțin începutul lor este anterior cruciadelor, de unde, probabil și statura lor fermă și verticalitatea simplă, nezbuciumată.

În același sens, al esteticii echilibrate, se pare că stilul romanic a fost abordat în primul rând de comunitățile monahale, arhitecții celor mai vechi catedrale ale genului fiind călugării (benedictini, cistercieni…). Bunăoară, în perioada secolelor XI–XII *Abația din*

---

[88] Cruciada a IV-a (1202–1204) s-a dovedit pentru marea capitală a Bizanțului un adevărat flagel, iar pentru venețieni o bună ocazie de a se înzestra cu nebănuite comori. Bunăoară nouă zecimi din obiectele de artă, inclusiv faimoșii „cai de bronz" care împodobesc catedrala San Marco provin din acest „jaf organizat". De asemenea, acțiunea de restaurare și extindere a Palatului Dogilor, întreprinsă la anul 1172 va exploata stiluri arhitectonice dintre cele mai diverse: romanic, lombard, bizantin, arab etc. (n.a.).

[89] Auvergne, Limousin, Anjou, Touraine, Poitou, Angoumais și Provence sunt centrale-matcă ale artei eclesiastice romanice (n.a.).

Cluny (întemeiată la 910) dincolo de starea prosperă și reformele promovate, era și un renumit nucleu de instrucție în „meseriile frumoase", fapt recunoscut ca atare și exploatat de întreaga Europă Occidentală. Tradiția respectivă va da roade în toate așezămintele monastice, astfel încât în secolul XIII *Abația din Saint Denis* se individualizează ca un centru elitist al artelor.

Din perspectiva patrimoniului turistic urban moștenit, a valorilor de excepție care nu contenesc a uimi, ridicând în același timp paradoxale semne de întrebare, punctăm câteva exemple de forță prin puterea de polarizare exercitată.

În **Italia,** *Biserica San Ambrogio* din Milano, ridicată între anii 1046–1071 s-a impus de la început ca un model de rafinament (conservă cea mai veche cupolă cu nervuri din Europa) și bogăție. O operă, prin excelență prețioasă, atât prin lucrătură cât și prin materialul folosit, este *altarul din aur*[90], mărturie de netăgăduit a măiestriei de înalt nivel, la care se ridicau artizanii orfevrieri din Evul Mediu.

Fig. 36. Milano – Biserica San Ambroglio. Sursa: http.//europeantravelinfo.ru.

De răsfățul unei notorietăți universale, beneficiază *Complexul Eclesiastic din Pisa,* prin uimitorul său dom ridicat exclusiv din marmură pentru a glorifica victoria obținută asupra sarazinilor (1063), undeva în sudul Italiei în apropiere de Palermo și care la un veac distanță – *silueta Campanilei* avea să devină celebrul turn înclinat.

[90] Piese aproape similare împodobesc și catedralele din Basel și Aachen (n.a.).

În provincia Umbria, *Catedrala din Todi*, înălțată, cum se obișnuia adesea, pe o fostă vatră sacră, în acest caz un templu antic, rămâne un exemplu explicit de artă romanică italiană. Și tot în Umbria sau mai exact în ceea ce italienii numesc „Caput Umbriae" (Capul Umbriei) surprinde prin autenticitate și acuratețea stilului, *Biserica Sant Eufemia* din Scoleto, cu un interior remarcabil de bine păstrat.

Sfârșitul de secol XI, duce arta romanică și în partea extrem sudică a peninsulei – în Sicilia – unde se vor opera însemnate mutații estetice asupra numeroaselor lăcașuri de cult iudaice, respectiv musulmane. Aici în rafinata lume greco-mauro-italiană arta mozaicului, asumată cu pasiune de firea luminoasă a sicilienilor va da unele dintre cele mai alese capodopere ale genului, precum superbul mozaic al *Nașterii Domnului,* ce poate fi admirat în *Biserica Santa Maria dell'Amiraglio, Martorana* (1141–1143) din *Palermo.*

Fig. 37. Palermo. Biserica Santa Maria dell'Amiraglio, Martorana. Mozaicul Nașterii Domnului. Sursa: Durant, Will (2003).

Franța sudică și centrală, la început, apoi **Normandia**, se vor dovedi cele mai generoase spații de manifestare a arhitecturii romanice. Astfel, secolele XI și XII dezvăluie o Franță așezată cultural sub semnul romanicului, unde de la arhitectura monastică și civilă, un fel de port-drapel al curentului – la pictură, muzică, literatură etc., toate se dezvoltă într-o fericită coabitare și într-o fidelitate profundă față de simplitate și rafinament.

La *Abația Benedictină din Cluny* (1089–1131) – un puternic centru de iradiere – arta romanică atinge cotele superlativului, motiv mai mult decât suficient încât alte 200 de mănăstiri afiliate să-și găsească în aceasta principala sursă de inspirație. Un loc cu totul special în galeria celor mai uluitoare catedrale îl ocupă *Abația din Saint Denis*. Aflată însă spațial în „raza de greutate" a stilului gotic (în proximitatea Parisului), așezământul care debutează la început de secol XII cu o structură romanică, va fi remodelat în veacul următor, în fastuoasele canoane ale stilului gotic (frumusețe, eleganță, prețiozitate etc.).

Despre o altă abație, *Saint-Trophime* din Arles (1152) se afirmă că expune cea mai frumoasă fațadă în stil romanic francez, iar despre *Abația din Moissac* (1159) că deține sculpturi de o excepțională expresivitate precum statuia *Sfântului Petru* de pe portal, unde detaliile sunt de un dramatism cutremurător. Un alt model de artă romanică clasică, de o simplitate aproape austeră, îl reprezintă *Mănăstirea Cisterciană* din *Thornet*, sudul Franței. Construită în anul 1146, surprinde și astăzi printr-o ținută impunătoare, solitară, neatinsă de vreme sau de vreo intervenție umană.

Niciunde prezența romanicului nu se manifestă într-o atare consistență decât în sud-vestul și vestul Franței, unde catedrale și biserici de sec.XI–XII se înșiruie din *Cohors* la *Perigueux* (bisericile Saint Etienne și Saint Front), *Angouleme, Limoges, Poitiers*, și *Touraine*.

O altă regiune reprezentativă este **Normandia**. Modul de viață robust, auster, impropiază cu naturalețe stilul romanic, astfel încât, cu puțin înainte de 1050 călugării benedictini din *Jumiege,* lângă Rouen, își ridică un impunător edificiu, socotit ca fiind cel mai mare din Europa acelei vremi. Spre vest, la *Caen,* alte două complexe monastice ctitorite de Wilhem Cuceritorul, respectiv de soția acestuia, Matilda, vor intra în istorie, primul (Biserica Sfântul Ștefan) sub numele de „*Abația Bărbaților*", iar al doilea (Biserica Sfintei Treimi), prin similitudine, ca „*Mănăstirea Femeilor*". Ambele sunt o pledoarie în favoarea puternicului stil romanic normand.

Monumente ale genului, probabil într-o condiție de dispersie mai ridicată și purtând sigur, amprenta influențelor locale pot fi întâlnite în Irlanda[91], Anglia – catedrala din *Durham* (1093–1175), Danemarca, Suedia, Norvegia, Germania, Polonia, Ungaria, Transilvania (*Alba Iulia, Cârțișoara, Herina…*), Rusia, Armenia (Mămăstirea Sfântul Ioan Protomartirul – 1216–1223) etc.

[91] Catedrala Christ Church din Dublin; Abația din Jeripoint (1180); maiestuoasele vestigii The Rock of Casher din comitatul Tiperany; Abația din Dumbrody (n.a.).

Între acestea, Germania, într-un perfect acord cu caracterul pragmatic al geografiei sale comportamentale va rămâne cea mai angajată în promovarea artei romanice chiar și atunci când întregul Occident va fi sedus de goticul celest, în *Mainz* bunăoară, catedrala își are începuturile în primul deceniu al veacului al XI-lea. Urmează apoi, în timpi apropiați catedralele din *Trier* (1016) și *Speyer* (1030). Din aceeași perioadă, *Kölnul* va pierde două impresionante monumente închinate Sfintei Fecioare Maria, în timpul celui de Al Doilea Război Mondial.

Fig. 38. Catedrala din Santiago de Compostella.
Sursa: www.vivelanaturaleza.com; www.uv.es.

La sud însă, în *Worms,* catedrala de secol XII, rămâne un splendid edificiu al stilului romanic renan. Un sanctuar prin excelență, nu atât al arhitecturii romanice (fațada vestică fiind o capodoperă a barocului spaniol), cât a mișcării religioase, în esența ei, este *Catedrala din Santiago de Compostela* (1078–1211). Închinat Sfântului Iacov din „Câmpia Stelei", lăcașul devine în scurt timp o țintă predilectă a pelerinajului creștin, aproape la fel de căutat precum Ierusalimul sau Roma. Ca valoare artistică, focalizează interesul inițiaților și prin „*Portico de la Gloria*" apreciat ca depozitarul celor mai minunate picturi romanice din întreaga Europă.

Tot în **Peninsula Iberică** o largă popularitate o întrunește *Catedrala de secol XII din Coimbra,* din ale cărei resurse se va naște în scurt timp, restigiosul centru universitar omonim.

II.2.3. Goticul – între seducție și consecințe

Odată cu producerea primei cruciade au loc schimbări de făgaș în istoria, societatea și geografia Evului Mediu. Apar noi modele comportamentale, noi moravuri sau se accentuează cele deja existente. Modul de viață se ancorează în alte dimensiuni, am putea spune, mai îndrăznețe, iar dinamica vieții în sine este tot mai alertă. Parametrii energiilor produse și consumate, indiferent de natura lor (umană propriu-zisă, materială, financiară, informațională, creativă) sunt extrapolați cantitativ și calitativ.

În întregul acestei stări***, semnele mișcării turistice sunt relevante*** și o bună parte dintre ele germinează din trăsăturile de bază ale cruciadelor, precum *deplasările la mari distanțe,* în locuri cu o geografie puțin sau deloc cunoscute. Felul, structura, intensitatea și ritmicitatea deplasării sunt alte particularități semnificative. Ele descriu în primul rând o *mișcare de flux,* dimensionată cantitativ[92] (zeci de mii de oameni); *mai multe centre emitente* și *o țintă bine precizată;* o *derulare în succesiune* sau *în continuitate* și, obișnuit, pe mai multe fronturi; o *durată a desfășurării* consumată în ani; o *mobilitate ridicată*; o *structură socială eclectică* (nobili, prelați, preoți, călugări, orășeni, negustori, deținuți, aventurieri, datornici, șerbi etc.); o *ierarhie fermă,* de unde caracterul, în principiu, organizat al mișcării etc.

Revenind însă la componenta geodemografică, trebuie subliniat, dincolo de puternicul amalgam social și o detaliere la nivelul structurilor participanților, pe grupe de vârstă, sexe, ori grad de implicare. Astfel, raportat la vârstă, ecartul este unul cât se poate de permisiv, în limitele acceptabilului, înscriindu-se de la adolescenți până la cavaleri experimentați, cu atuul unei venerabile vârste.

Efervescența mistică a produs în acest context și situații de derapaj, precum cele cunoscute în istorie drept „*Cruciadele copiilor*"[93]

---

[92] Numărul cruciaților adunați la Constantinopol, pentru a lua startul la cel dintâi „Război Sfânt" a fost estimat la circa 30.000. dintre aceștia doar mai puțin de jumătate vor ajunge – după coșmarul unui drum lung (aproximativ 8.000 km) și aspru, a climatului epuizant, maladiv (pe traseul Niceea – Conya – Munții Taurus – Tarsus – Edessa* – Antiohia**), implicit a contactului cu o lume extrem de ciudată în rafinamentele și habitudinile ei etc. – în vara anului 1099, în proximitatea orașului ce adăpostea Biserica Sfântului Mormânt.

* Edessa devine în anul 1098 primul principat latin din Orient.

** Occidentalii descoperă în civilizata Antiohie, dulcele zahăr (*sukkar* – în arabă, n.a.).

[93] Sub înrâurirea unui oarecare mistic Nicolas, în anul 1212 pleacă din Germania, cu deosebire din orașul Köln un contigent de cca. 30.000 de copii, încredințați că inocența lor ar fi singura alternativă de a salva *orașul sfânt.* „Armata micuților", decimată de boli, foamete, atacuri banditești va fi oprită la Genova. Un act similar își are originea în Franța. În același an și cu același scop, se vor îndrepta într-o primă etapă spre Marsilia 20.000 de copii. Demersul acestui act voluntar se va încheia tragic, o parte din ei vor fi victime ale naufragiilor, iar „supraviețuitorii" vor sfârși pe coasta nord-africană în ghearele comerțului cu sclavi (n.a.).

Din alt punct de vedere, nu se punea problema excluderii elementului feminin, ba mai mult, însoțirea armatelor de către un număr generos de prostituate, era un act cât se poate de firesc. Pe lângă acestea, mai putem nuanța două catergorii de participante: un segment de tinere exaltate, implicate de o manieră activă, sub camuflajul ținutei bărbătești, respectiv o categorie pasivă formată din doamnele și domnițele de curte, companioane ale soților, iubiților, părinților. Acest din urmă eșalon reclama din perspectiva asigurării condiției de relaxare, de divertisment, de confort al călătoriei ș.a. o suită numeroasă de slujitori, de animale de povară și cu deosebire, de poeți, trubaduri[94], menestreli, bufoni… Sunt, iată, câteva dintre semnele esențiale ale unei formule turistice adiacente (sau parazitare) de tip medieval.

Important este că în progradarea acestei „*construcții comportamentale*" intervin și elemente tehnice de infrastructură (hanuri, crâșme, ateliere ambulante etc.) sau factori de informație și cunoaștere geografică, socială, medicală (medicii evrei și arabi erau de un rar erudism), culturală, comercială, gastronomică etc.

Scopul, apoi, rezona vârtos, dincolo de „misiunea" aclamată, la acțiuni deliberate de aventură, de cunoaștere pur și simplu, de căpătuială, de libertate trăită în afara oricăror jaloane.

În această atmosferă exaltată, plină de „fermenți" va apărea *goticul* – artă care prin *extravaganță, somptuozitate și eleganță* va răscumpăra „păcatele" Evului Mediu și va lăsa umanității cel mai uimitor și emoționant patrimoniu, după civilizația funerară a bătrânului Egipt și ulterior templele lumii antice.

După cum am mai amintit „*regatul arhitecturii gotice*" este *Franța*, mai exact spus, acea regiune polarizată de cursul mijlociu al Senei (Ile-de-France) ce se identifică în holarhia structurilor funciare, cu domeniul unei monarhii aflate în plină ascensiune. Trebuie spus că la acea vreme (sec.XII), Franța era surclasată economic de Italia, care înregimentată într-o condiție de conservatorism, va rămâne extrem de rezervată în a asuma o artă de avangardă. Pe de altă parte, Franța se conturează și ca *bazinul cel mai puternic de potențiali cruciați*[95], fiind totodată principalul centru de comandă și de *finanțare*[96] a „*războaielor sfinte*".

---

[94] Între anii 1150–1250 se consumă perioada de apogeu a trubadurilor provensali (n.a.).

[95] Perioada de supremație a elementului franco-normand în organizarea geo-politică și confesională a Occidentului (vezi cucerirea Angliei și Siciliei, apoi cruciadele) este sincronă cu etapa de maximă evoluție a artei gotice.

[96] Cruciade, catedrale, citadele, fortificații… Toate reclamau o finanțare exorbitantă, greu de cuantificat chiar și în actual (Pentru Westminter Abbey, de exemplu, se colectează la anul 1245, doar din impozite, echivalentul a cca. 90.000.000 dolari). Fără a intra în detalii, subliniem situarea la vârful eșafodajului de forțe politice, funciare, financiare, juridice, militare, respectiv de manipulare emoțională a *bisericii.* Așadar, biserica s-a constituit, pe de o parte, în cel mai mare proprietar de pământuri din Europa (În Castilia stăpânea la 1200, aproximativ un sfert din teritoriu, în Anglia o cincime, în Germania o treime, episcopul din Bologna poseda 2000 de domenii seniorale, Abația din Las Huelgas –

Ca o consecință directă în planul culturii și al civilizației, implicit al turismului ca fenomen, se va asista la materializarea celor mai reușite întreprinderi din sfera pragmatismului științific ori din aceea a sensibilităților spirituale. Astfel, în geospațiul francez urban se naște nu numai arhitectura gotică (de fapt ea nici nu se naște ci transcende dintr-o succesiune de alte stări – vezi exemplul prefacerilor Catedralei Saint Denis sau apariția în anul 1150 a *arcului butant* la Noyon), dar se și dezvoltă într-un sistem coerent, integrat: *instrucția (*Universitatea din Paris începe să se cristalizeze la început de veac XII), *literatura, filosofia, muzica polifonică, artizanatul* în piatră, în lemn, în sticlă (vitraliul), *în arta miniaturii, a tapiseriei* etc.

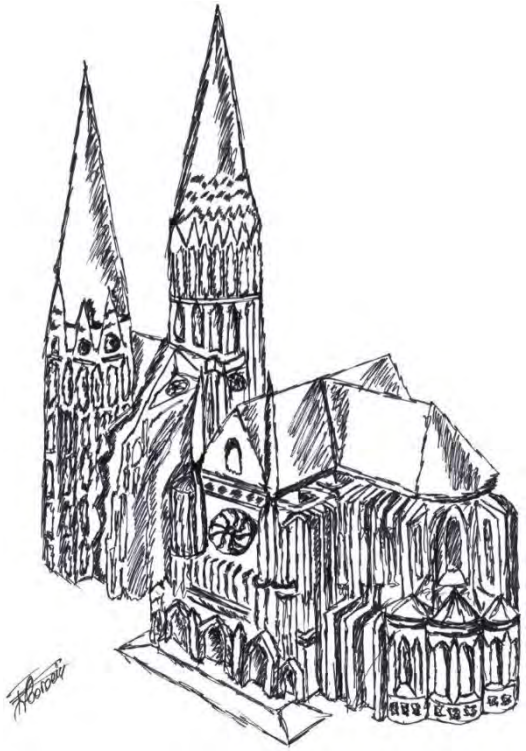

Fig. 39. Catedrală gotică. Schiță.

Spania patrona 64 de comune…) și tot ea, pe de altă parte, a fost, neîndoielnic și cea mai puternică forță financiară. Lăsând la o parte implicațiile Statului Papal și ale Scaunelor Episcopale, reținem că mănăstirile Evului Mediu au stat la baza individualizării *primei corporații bancare*, structurată pe principiile unui management competitiv. Multe abații sau ordine (precum relevantul exemplu al templierilor), își dezvoltă atât de plenar afacerile bancare și sunt atât de ofertante pe piața creditelor, încât din rațiuni pragmatice fac apel la competențele organizatorice ale finanțiștilor evrei. Surse consistente de venituri se cumulează totodată din *vânzarea indulgențelor,* din *donații* (regi, nobili, comune, bresle, parohii, comercianți, enoriași etc.) și nu în ultimul rând din *taxele provenite din prostituție* (n.a.).

Și tot aici, în orizontul accesibil, dezinhibant, al maselor va prolifera *o cultură trăită* senină, spumoasă, deocheată uneori, dar și cu mesaje moralizatoare sau de aclamare a iubirii, a curajului, a sacrificiului (vezi atât de popularul *„Cântec la lui Roland”,* apărut odată cu pulsațiile primei cruciade sau emulația creată de *„Ordinul Poeților Goliarzi”* – 1140–1227).

Comedia del'Arte se naște și va evolua tot din organismul pestriț și nonconformist al *„caldarâmului urban”*.

Precedem trecerea în revistă – la modul selectiv și subiectiv – a unora dintre „minunile” *patrimoniului eclesiastic gotic,* prin a puncta o sumă de repere identitare tehnice și artistice, precum: *verticalitatea liniilor, formele ascuțite, bolțile cu nervuri, arcele butante, dimensionarea ferestrelor, suplețea coloanelor, explozia cromatică a vitraliilor, abundența sculpturilor și a ornamentelor* în general, *volumul celest al navei, intimitatea și „clar-obscurul” absidelor, turnurile supraînălțate, impresia infinitului dată de fleșe, dăltuirea obsesivă a pietrei* până la diafanul broderiei sau filigranului, *reducerea grosimii zidurilor,* prezența exotică a *rozetelor, folosirea contraforturilor, exploatarea exuberantă a culorii* etc.

De la un spațiu geografic la altul (conceptul de „stat” nu avea conținutul termenilor actuali accceptați), de la o societate mentală la alta (franci, normanzi, celți, iberici, lombarzi, toscani, germani, gali, saxoni, vikingi ș.a.) sau în raport cu ascendența culturală moștenită ori infuzată (alohtonă) se produce o nuanțare etrem de bine *personalizată* a artei gotice, cu afinități spre o anume expresie stilistică: *flaboiant, radiant, geometric, lancelot* etc.

Mergând, oarecum, mai departe, am putea chiar spune că *relieful sacru al goticului* reprezintă nivelul superior de integrare a unor peisaje arhitecturale, implicit naturale, cu puternică amprentă locală: *sofisticat-exuberantă*, în Franța; *trupeșă*, în Germania; *echilibrată*, în Anglia; *mediteranean-bizantină*, în Italia; *subtil-maură*, în Spania etc.

Un factor activ, cu responsabilități în această diferențiere, este dat de dezvoltarea explozivă a breslelor laice, tot mai manifeste pe piața construcțiilor urbane, fie ele ecleziastice sau civile, și asta, în detrimentul meșterilor și artizanilor-călugări, obligați la o anume *„cuminţenie estetică”* de circumstanțele vieții monahale. La fel, mobilitatea (prin excelență caracteristica fundamentală a Evului Mediu) *meșterilor, artiștilor, pelerinilor, călugărilor, studenților* și nu în ultimul rând, a *cruciaților*, ***vehiculează*** la modul cel mai viu și rodnic – ***cunoașterea***. Este o modalitate prin care Occidentul se înzestrează și revigorează totodată valori artistice[97] atașate civilizațiilor antice (persană, egipteană, mesopotaminaă, elenistică) sau, ulterior celei bizantine, respectiv, islamice.

---

[97] Simbol particular al artei gotice *arcul frânt* reprezintă un exemplu tipic al complexului proces de aculturație derulat în timp și spațiu. Sub raport cronologic, prezența lui coboară până în anii 500 d.Hr., iar din perspectivă spațială, aria lui de acoperire este una vastă, incluzând cu certitudine Siria, Turcia, Egiptul (vezi Moscheea Ibn Tulum – de secol X din Cairo), Ierusalimul (Domul Stâncii). Mai subliniem că aceste apariții nu sunt singulare.

În orașul medieval, de regulă cu o textură radiar-concentrică și o structură adunat-compactă, centralitatea se identifică cu biserica și/sau catedrala, edificiu circumscris de o piață generoasă, degajată, care pe lângă rolul funcțional, transmitea în plan emoțional, prin estetica și *dimensiunea volumelor,* o anumită „*stare de ascultare*". Turnul, campanila catedralei devine *Axis Mundi*. Am putea spune, că între măreția, impozanța, statura *catedralei* și *dimensiunea spirituală a laicului* există o relație direct proporțională, condiția de copleșire, de conștiență a păcatului, fiind cu atât mai apăsătoare cu cât „*templul creștin*" emană mai multă forță, mai multă seducție.

Este probabil o cauză, în virtutea căreia, pentru orașe cu un grad ridicat de prosperitate, cu o structură socială și chiar etnică, heterogenă, dar și cu o ritmicitate diurnă a stărilor conflictuale, precum: *Florența, Pisa, Siena, Milano, Paris, Chartres, Reims, Rouen, Londra, Canterbury, York, Toledo* etc., era o necesitate ca populația să poată fi cât mai puternic coagulată la anumite ocazii.

Revenind însă la centralitate, trebuie să subliniem că dincolo de centralitatea geometrică – foarte importantă și ea, prin echidistanțele în raport cu centurile de fortificații – catedrala este și sediul celor mai importante și numeroase funcții sociale centrale. Din această perspectivă, catedrala transcede dintr-o simbolistică religioasă într-o stare de „*casă a neamului*" pregătită a fi *local predilect de adunare*, al comunității*: instituție de învățământ; școală de arte și meserii; centru de pelerinaj; spital pentru cei nevoiași și orfani; necropolă; pseudobibliotecă* (scriptura, istoria, legendele – toate fiind înscrise în piatra sculptată, în fresce, în mozaicuri, în vitralii…). Nu în puține situații, catedrala impropia și funcția de „*citadelă*" sau *ansamblul ecleziastic,* din start organizat și cu o puternică structură defensivă.

În **Franța,** privilegiul de a fi locul de cristalizare și de maximă înflorire a goticului este axiomatic, prin însăși prezența unor opere arhitectonice de excepție precum cele concentrate în ceea ce noi azi identificăm drept *Regiunea Turistică a Bazinului Parizian*[98]. Atuul universalității se atașează aici, rând pe rând, catedralelor din Saint Denis, din *Paris* (Notre Dame, Saint-Chapelle), *Reims, Beauvois, Laon, Chartre*.

La sud de Loara, pe Cher, fascinează splendidul edificiu din *Bourges* (1195–1390), cu vasta sa navă și minunatele-i vitralii, iar în nord, aceleași atribute particularizează catedralele din *Rouen* (1205–1500) cu al său extravagant *Portail des Libraires,* respectiv din Amiens, înzestrată cu unul dintre cele mai izbutite naosuri gotice, înălțimea sa sub boltă măsurând aproape 43 m.

Un peisaj absolut inedit, conferă unicitate ansamblului monastic din Mont-Saint-Michel.

[98] L. Nicoară; Angelica, Pușcaș; Regionare turistică mondială, Zalău, Editura „Silvania" – 2007 – ed. a II-a, p. 73–76.

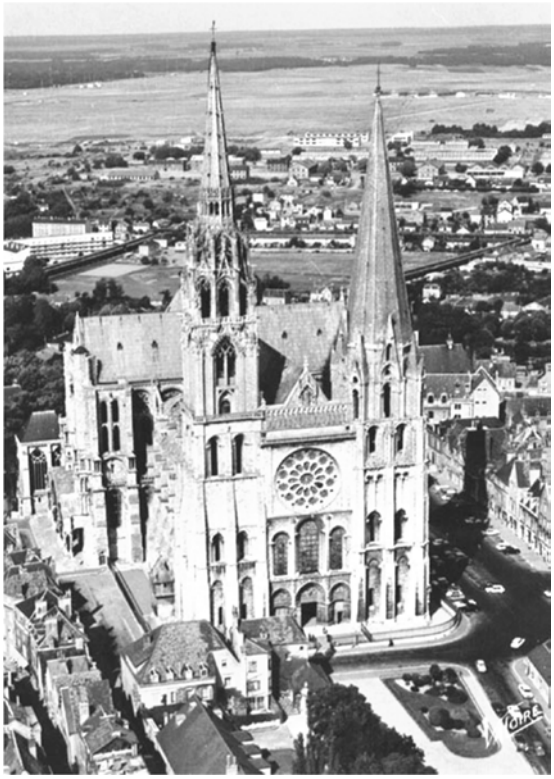

Fig. 40. Catedrala din Chartre. Sursa: www.artline.ro.

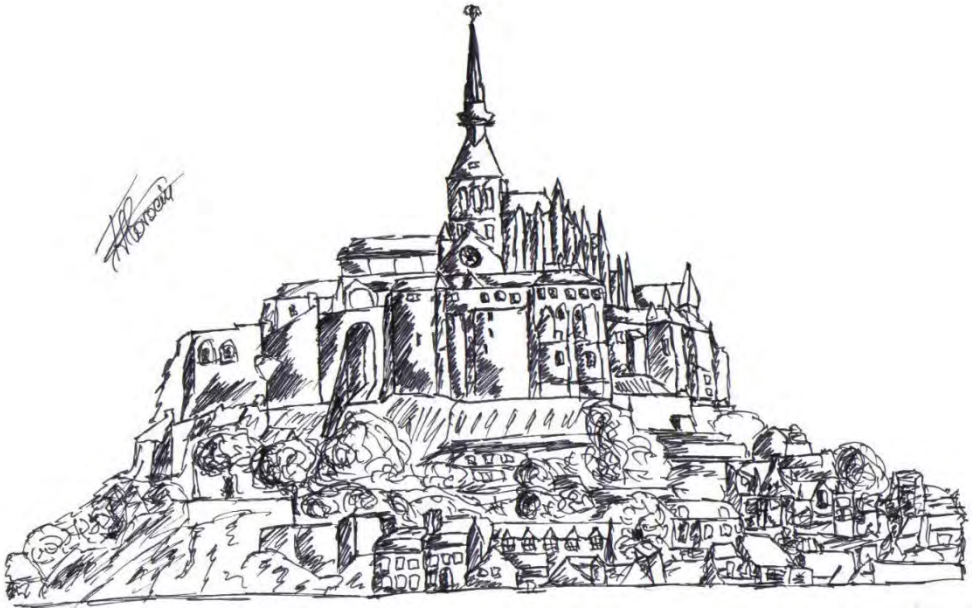

Fig. 41. Mont-Saint-Michel. Schiță.

Ca notă generală, goticul francez abordează „cu lăcomie" stilurile radiant și flaboaiant, amprentă ce-i conferă puterea de seducție și mirajul cochetăriei feminine și nu numai atât. Bunăoară, aura de mister și prețiozitate a Catedralei din *Chartre* este dată de miile de sculpturi, venite parcă – prin grația afișată – din antica Grecie a templelor; de albastrul absolut special și de exuberanța vitraliilor. Astfel, în *cele 174 de ferestre*, sticla atât de viu colorată *developează* printr-o lumină ce pare a fi filtrată prin miere, *cea mai autentică scenă a Franței medievale*, iar *Spiritul Fecioarei* – atașat locului – face în plus, din *Chartre, ținta unor pelerinaje* la fel de intense cu cele polarizate de *Lourdes*.

Prin contrast, în *Normandia*, goticul adoptă o fermitate masculină, care în **Anglia** se va impune ca trăsătură esențială. Mai mult, liniile despovărate de încărcătura excesivă a podoabelor, vor intra, nu numai într-o perfectă unitate armonică cu peisajul tipic colinar și pietros al insulei ci și cu mentalul colectiv, mult mai rezervat în manifestări, introvertit, mai chibzuit, mai aspru.

Rezultatul este un peisaj tihnit, unde om, natură și religie formează prin complementaritate o trinitate desăvârșită, agreabilă.

În timp istoric, tranziența de la arta romanică la stilul gotic, este sensibil sincronă în Franța și Anglia, distincția de bază fiind introdusă, după cum am precizat, de expresia estetică pe de o parte, dar și de modul de organizare a nucleului ecleziastic, de maniera unui așezământ complex, bine articulat funcțional[99].

Conservatoarea și introvertita Anglie, este favorabilă – ca orice pământ insular – volumelor solide, stabile. Zidăria din piatră, a pereților se păstrează (precum la romanic) masivă, trăsătură ce se accentuează prin tăietura îngustă, alungită și ascuțită a ferestrelor, prin senzația de apăsare dată de *bolțile joase*[100] și cu deosebire prin *ampla deschidere în lungime*[101].

Sunt câteva dintre caracteristicile *stilului lanceolat* sau ale *stilului „englez vechi"*, magnific puse în valoare la *Westminster Abey* (1245–1272), unde complementar, influențele franceze de tip Reims și Amiens, fac din edificiul lui Henric al III-lea o capodoperă absolută. Aceleeași familii arhitecturale se circumscriu, în Scoția – *Catedrale din Durham,* în Țara Galilor – *Catedrala din Wells* (1174–1242), în Cornwall – *Catedrala din Exeter*. Între anii 1220 și 1245 se ridică la *Salisbury* în canoanele pure ale stilului englez vechi, o

---

[99] În mod frecvent, în Anglia sau în Scoția, *catedrala* este anturată, în interiorul aceleași incinte, de casa parohială și/sau palatul episcopal. La fel, în cazul mânăstirilor, dormitorul comun, refectoriul, biserica, infirmeria și alte dependințe apar grupate sub un singur acoperiș, aspect ce conferă ansamblului nota unei eleganțe simple și tihnite (n.a.).

[100] Elongația bolților la catedralele din Winchester șu Canterbury este de cca. 24 m, la Lincoln – de 25 m, iar la Westminster atinge 31 m. Prin comparație, înălțimea sub bolta de la Amiena (Franța) depășește 42 m (n.a.).

[101] Desfășurări considerabile în lungime prezintă catedralele din Winchester (170 m); Ely – 158 m; Westminster Abbey – 157 m etc. La Amiens sau la Domul din Milano deschiderile sunt de cca.133 m, respectiv 145 m (n.a.).

catedrală de o simplă măreție, iar la *Canterbury* (1175), la câțiva ani după asasinarea lui Beket și sub conducerea unui arhitect francez, se desăvârșește una dintre cele mai emoționante opere arhitectonice din arhipelag. Orașul și catedrala sa se impun și ca loc de pelerinaj.

Fig. 42. Catedrala din Canterbury. Sursa: www.swotti.com.

Deosebită rămâne, prin păstrarea tavanului din lemn, *Catedrala din Ely,* îar în proximitatea Londrei se distinge *Catedrala din Rochester.* Trăsături speciale găsim atașate și la catedralele din: *Peterborough,* (vezi superbul portic gotic de pe fațada vestică), *Wincester* – cu frumosul său cor; *York* (1154–1256); *Norwich* și *Lichfield* – minunat suspendate prin fleșele lor, ori la *Lincoln* (1129–1280) – care rămâne una dintre cele mai minunate realizări ale patrimoniului ecleziastic, vitraliile și „Corul îngerilor" de aici, fiind modele de perfecțiune artistică.

Din Franța și Anglia, goticul ecleziastic pătrunde relativ târziu (secolul al XIII-lea) în **Flandra** (*Bruxelles, Gant, Malines…),* **Olanda, Danemarca,** ori în **teritoriile scandinave**. La fel, **Germania**, care respiră pragmatism și robustețe teutonă, intră într-o vădită condiție de opoziție cu voluptățile goticului. Respectiva stare se estompează vizibil în zona de contact cu Franța, unde mentalul social cosmopolit și flexibil asumă somptuozitățile stilului cu o deosebită naturalețe. O remarcabilă pledoarie fac acestei cauze două dintre cele mai celebre și mai puțin „nemțești" monumente: *Catedrala din Strasbourg* – percepută de Göthe, grație delicatei cizelări a pietrei și a armoniei vechilor vitralii, drept o

„simfonie înghețată"; respectiv *Catedrala din Köln,* care începută la mijloc de veac XIII, își va continua metamorfoza alte câteva secole, fleșele care-i fac gloria, fiind realizări de secol XIX.

Identitate gotică, asumă cu multă generozitate și catedralele din orașele *Bamberg* (exemplu tipic de tranziție), *Naumburg, Ulm* sau *Freiburg.*

O particularitate pentru toate acestea și, în general pentru goticul german, rezidă din forța și realismul sculpturilor. Portretele lui *Ute și Lehrer* de la Naumburg sunt capodopere inegalabile.

Sfera de influență a goticului se va extinde treptat spre centrul și estul Europei, punând în loc opere cu totul deosebite în orașele **Austriei, Boemiei,** în cetățile **Regatului Polon,** în **Regatul Ungariei,** în **Croația** ș.a.

Pentru **geospațiul românesc**, îndrăznesc să afirm, goticul prezintă o particularitate inedită. Natura lui este dual și complementară totodată. Avem un *gotic în piatră,* impunător, elegant, occidental, fie el săsesc sau de sorginte maghiatră (*Biserica Sfântul Mihail* din Cluj; *Biserica Neagră* din Brașov, *Biserica din Deal* – Sighișoara etc.) și, un „*gotic în lemn",* cald, intim – intrat probabil pe filieră polonă în Bucovina și Maramureș, de unde iradiază apoi în ținutirile Silvaniei, respectiv ale Țării Moților. Un mariaj fericit îl fac apoi în Molduva lui Ștefan cel Mare, goticul și bizantinul, ambele târzii, articulate într-o desăvârșită unitate armonică, prin elemente de arhitectură autohtonă (bolta moldovenească).

În sudul peninsular al Europei, **Italia** se arată mai mult decât reticentă față de imaginea exaltată a goticului eclesiastic[102]. Implantul, însă, se va produce, dar va fi acceptat numai și numai într-o manieră eclectică, elemente romanice, gotice și bizantine se vor conjuga în structuri dintre cele mai exotice, precum; *Domul din Milano; Amsamblul Monastic din Assisi* (1228); *Catedralla din Siena* („La Metropolitana" – 1229–1338); *Domul din Oliveto* (1290–1330) nobil împodobit de frescele lui Fra Angelico, Benozzo Gozzoli și Luca Signorelli. Măsura apogeului în arta de a construi o dă, prin excelență, bogata ***Florență***. Aici, între anii 1294 și 1436, orgoliul toscan va lăsa omenirii una dintre cele mai stranii opere – *Biserica Santa Maria del Fiore* (numită inițial Santa Croce).

*

O caracteristică distinctivă pentru Italia, precum de altfel și pentru Țările de Jos, este forța cu care se manifestă arta gotică în sfera construcțiilor civile[103]. Respectivele teritorii

[102] Lucrurile iau cu totul o altă turnură în raport cu arhitectura gotică civilă, extrem de eficient și somptuos, valorificată de mercantilele orașe ale Toscanei și Lombardiei (n.a.).

[103] Sunt mai mult decât relevante triumfalele *Hale de Postavuri* din Ypres, Bruges și Grant, ori complexele de fortificații, porți, turnuri, primării, castele feudale și palate ale negustorilor, din orașele italiene: *Palazzo del Municipio* (1281) – Perugia; *Palazzo Pubblico* (1289) –Siena; *Palazzo Comunale* (1290) – Bologna; *Palazzo Vecchio* (1298) – Florența. Printre alte reușite, ale arhitecturii medievale se înșiră puzderia de castele și/sau citadele din Spania (Avila, Toledo, Segovia…), Italia (turnul-fortăreață de la Voltera, palatele și cetățile din Florența…), Franța (faimoasele castele Château Goillard,

asumă regiuni mentale cu un puternic profil mercantil. Cucerniciei stăpânite, îi este preferat un pragmatism economic eficient, iar contactele stabilite și menținute – pe diferite rute – cu Orientul, catalizează individualizarea unei burghezii puternice, de o mare autoritate economică, inclusiv decizională. Ori această omniprezență a autorității burgheziei se impune în spațiile date (contrar curentului general de dezavuare de către păturile supraimpuse – nobilime, cler – a noii clase de îmbogățiți, cu rădăcini, să spunem, „într-o lume marginală") de pe aceleași coordonate ierarhice cu aristocrația. Am putea spune că marele comerț este dublat în subsidiar, de subtilitățile unui troc între *blazon* și *capital.*

Important este să reținem că din această susținere complementară, *orașul* este marele câștigător, iar goticul a fost arta cu cele mai ridicate capacități de a materializa la superlativ *cultura și civilizația urbană.*

*

Pătrunderea la sud de Pirinei a romanicului, apoi prin secolul XII a artei gotice[104] este percepută oarecum estompat.

Noile peisaje arhitectonice[105]*,* chiar dacă superbe, intră într-o zonă unde sute de ani, în **Spania Islamică** (711–1086) *rafinamentul arabescului maur*[106], luxul, erudiția, bunele maniere, muzica, poezia etc. erau coordonate cotidiene, firești ale modului de viață.

Coucy, Pierrefonds, Châteaudeum sau magistrala cetate Carcassonne). Puternice castele-fortăreață populează Ungaria, Anglia (Turnul Londrei, Castelul Windsor), Scoția, Irlanda, Germania și, nu în ultimul rând, Coasta Levantină, unde cruciații ridică fortărețe inexpugnabile, precum cea de la Kerak (1121, n.a.).

[104] Cu excepția *Catedralei din Leon* (1205–1303), cea mai clar poziționată în canoanele stilului gotic, Spania veacurilor XII–XIII, dezvoltă un stil cu totul special, care armonizează izbutit elemente romanice, maure și bizantine. De altfel, în acest context al arhitecturii ecleziastice, în Spania se spune că: „Toledo are cea mai bogată catedrală, Oviedo o posedă pe cea mai sfântă, Salamanca pe cea mai solidă, iar Leonul, pe cea mai frumoasă." În continuitate cronologică, Renașterea va impune ca stil național, *barocul,* iar secolul al XIX-lea va da Europei – prin genialul Gaudi – cel mai inedit și spectaculos monument – *Sagrada Familia* (Barcelona, n.a.).

[105] Credem, că din acest punct de vedere, sintagma de „Orgoliu în artă și pentru artă", nu ar fi chiar nepotrivită. Recuperarea valorilor creștine, va fi developată de imaginea unora dintre cele mai frumoase și captivante-emoțional catedrale din Europa: *Catedrala San Salvador* din Avila (1091); *Catedrala* de secol XII din Salamanca; excepționalul edificiu din Taragona (1089–1375), atât de mult, – spaniol. Li se atașează, sub o influență franceză de „mariaj" catedralele din: Burgos (1221–1567), cu amenințătoarele-i turnuri înălțate la 84 m; Toledo (1227–1493) și Leon (1205–1303). Același orgoliu artistic asumă și templele creștine de la Zamora (1177), Tudela (1180), Lerida (1203), Palma (1229), Valencia (1262) și Barcelona (1298).

[106] „Arabescul corespunde unei viziuni religioase. Islamul este iconoclast și dominat de Cuvânt. Icoanelor bizantine, Islamul le opune derularea abstractă a arabescului, în care se înscriu versetele revelației… Este un procedeu tehnic al artei musulmane pentru a evita idolatria (BAMC). Este rodul purificat al aspirației musulmane… El nu are nici început, nici sfârșit și nu poate aspiras la altceva, căci se află în căutarea Celui care este, după Coran (57,3) și Începutul și Sfârșitul… Arabescul năzuiește

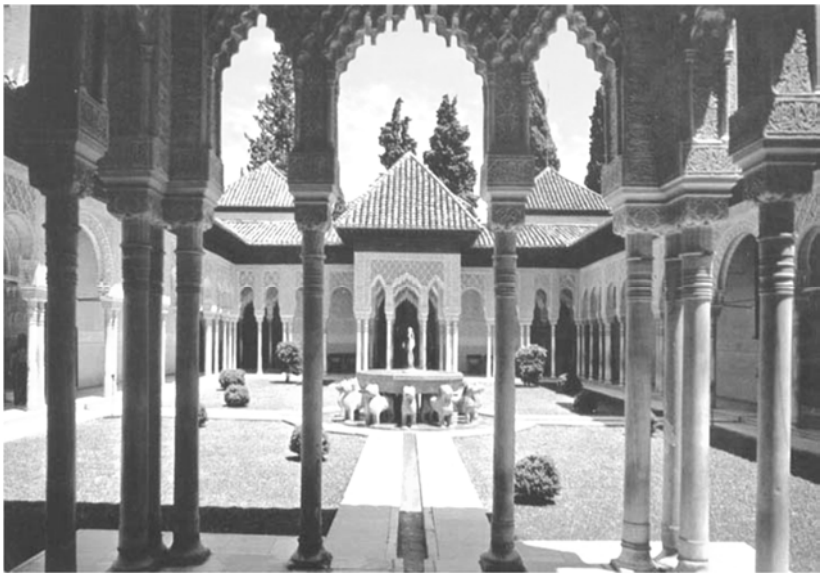

Fig. 43. Palatul Alhambra. Sursa: www.destination360.com.

După restricțiile și încorsetarea vizigotă, musulmanii (mauri și arabi) aduc cu ei *toleranță*[107]*, liberalism, cultură, o agricultură*[108] *și un comerț în plină dezvoltare.* La fel, industria și manufacturile, promovează o *specializare țintită*[109], în timp ce filosofia, științele

necurmat, dar zadarnic spre nemărginit. Pe de altă parte, există arabescuri trasate fără nici un suport geometric și care nu se inspiră din nici un motiv floral: arabescurile epigrafice, în care vocabularul grafic se manifestă ca o explozie de impulsuri, însuflețind continuu repertoriul ornamental. Când respinge servituțiile ordinii, această scriitură inedită, ermetică, se învecinează cu arta abstractă din zilele noastre într-un mod asemănător arabescului lujer" (text extras din Jean Chevalier și Alain Gheerbrant – coordonatori ai volumului *Dicționar de simboluri*, 2009, p. 91.

[107] Fără a exclude incidența unor acțiuni belicoase, atmosfera social-politică era – aproximativ până în veacul al XII-lea – rezultatul unei inedite osmoze între islamism, creștinism și iudaism. Căsătoriile mixte, bunăoară, nu constituiau o raritate, precum, obișnuită era, participarea împreună la marile sărbători creștine sau musulmane, ori folosirea alternativă a aceluiași edificiu religios, drept biserică sau moschee. La fel, admirația față de valorile islamice, determină în sânul comunității creștine, un proces asumat, de convertire, în timp ce prosperitatea, erudiția și stilul de viață, fac din *Cordoba, Toledo și Sevilla*, orașe cu o puternică forță de polarizare pentru studenții, călătorii sau negustorii Europei creștine (n.a.).

[108] Cunoștințele avansate, în agronomie și horticultură, fac posibilă pătrunderea în Europa Occidentală, a unor culturi noi, ce vor sta la baza schimbării obiceiurilor alimentare. Și vorbim aici, bunăoară, de introducerea *orezului, a trestiei de zahăr, a cireșului, lămâiului, gutuiului, portocalului, caisului, curmalului, smochinului…* Pe aceeași filieră va fi asimilată *hrișca, sparanghelul, ghimbirul, spanacul* ori plante textile, precum *bumbacul* (n.a.).

[109] *Murcia* excela în produse ale metalurgiei feroase și neferoase, *Toledo* era căutat pentru celebrele sale săbii, iar în *Cordoba* artizanatul în piele și meșteșugul țesutului, întruneau fără greș, atributele artei (n.a.).

(astronomia, matematica, medicina) și finanțele, abordează o maturitate și competențe – academice.

Pe de altă parte, orașele ***Califatului Cordoba*** – *Toledo, Sevilla, Granada, Murcia, Almeria, Valencia, Malaga, Cadiz* – coagulau o civilizație *urbană elitistă* și dinamică, în raport cu nu Occident european, unde degradarea economică favorizează expansiunea ruralului. În Toledo, de exemplu, dar nu numai, străzile pavate, jalonate prin trotuare și iluminate pe zeci de km, reprezentau parametri de confort cotidian, pe care urbanitatea occidentală îi va atinge, probabil, la aceleași standarde, după – abia – 300–400 de ani.

Putem spune așadar, că *Spania Musulmană de secol X, individualizează în geospațiul european cea mai avansată civilizație.*

Afinitățile maurilor pentru opulență, cultul sacru pentru apă și pentru arhitectura peisagistică, iubirea exaltată pentru culoare, apetitul pentru cunoaștere, pentru erudiție, extazul trăit în fața muzicii, poeziei și dansului[110], adorarea picturii, *vibrația pentru subtilitățile și detaliul decorațiunilor*[111], plăcerea irepresibilă pentru narațiunea orală („1001 de nopți") etc. crează habitudini și locuri de relaxare a căror expresie, am numi-o astăzi, fără nici o îndoială „turism".

Accesul femeilor, apoi, la educație, impun – fapt rarisim – în societatea vremii *personaje celebre*[112] care prin farmec și erudiție, fac din casele lor *adevărate saloane,* frecventate de filosofi, oameni de știință, poeți și artiști. Modelul va fi preluat ulterior și dus la apogeu în epoca iluminismului francez.

Tot din perspectiva actului turistic, am amintit – cred – anterior, că prima mișcare literară din Occident apare în sudul Franței, spațiu dealtfel familiar trubadurilor și poeților rătăcitori, ori această particularitate vocațională nu este străină de deceniile de coabitare cu populația maură, excesiv de pasională în manifestări.

---

[110] Spiritul efervescent din „El Andaluz", starea de convivialitate, registrele de dramatism și / sau euforie a traiului… vor rodi într-un rotund de muzică, dans, emoție și vestimentație – sintetizate în extravaganța incandescentă a Flamengoului. Atașat, la început, marginalilor (evrei, arabi, gypsies) – va emula într-o semiotică autentică andaluză (n.a.).

[111] Interdicția popoarelor semite de a cultiva în arta religioasă sau laică o simbolistică antropomorfă și/sau zoomorfă, îi conduce spre exploatarea altor registre, cu deosebire geometrice și fitomorfe. Se va naște astfel, din strădanie și har un gen special de ornamentație („arabesc"), care-și atașează fără nici o exagerare atribute ce rezonează în splendoare, abundență, rafinament, mistic, strălucire, delicatețe, extaz, transcendență și, nu în ultimul rând, în universalitate. În această din urmă conotație, identificăm de altfel esența artei islamice, născută din tot ceea ce a pus la un loc, mai frumos și mai veșnic artizanii din India, Persia, Mesopotamia, Egipt, Siria și Bizanț. Din unitatea artei islamice nu putem omite încă, cel puțin două elemente; *faianța emailată*, cu origini în Samarra și Bagdad și, folosirea ca element esențial a *scrierii arabe.* În virtutea acestui scop, vechea caligrafie Kufică se va metamorfoza într-o veritabilă operă de artă (n.a.).

[112] Vezi *prințesa Wallada* care în veacul al XI-lea imprimă casei sale din Cordoba, atmosfera unui salon cultural, prin excelență (n.a.).

Fig. 44. Spania Musulmană. Califatul Umayyad. Sursa: după Albert Hourani, 2010.

Fig. 45. Palatul Alhambra. Sursa: www.destination360.com.

O stare culturală aproape identică, caracterizează, din aceeași perspectivă Sicilia, unde viața trăită este plină de culoare și bucurie.

Revenind la orașele Spaniei Maure, trebuie recunoscut pe lângă un aparat administrativ bine organizat și un *patrimoniu edilitar* extrem de generos[113]. Atmosfera urbană captiva la modul concret, printr-un „prea-plin" de cupole și minarete aurite, de palate și/sau citadele[114], de grădini luxuriante, școli, biblioteci[115], băi publice, apeducte, poduri, parcuri anume concepute pentru „loisir" ș.a.

Un alt element care consacra civilizația maură era *fântâna,* simbol sacru și de rafinament, prezent în incinta moscheelor, a locuințelor private, a palatelor ori a grădinilor publice. Omniprezente erau, apoi, spre încântarea ochiului și bucuria sufletului, *havuzurile, izvoarele, piscinele* și „*râurile*" prăvălite peste lespezi de piatră, *pavilioanele, florile rare, arbuștii ornamentali* și *pomii fructiferi.*

La fel – precum în civilizația minoică ori în civilizațiile mediteraneene, considerate în ansamblul lor – un rol capital în arhitectura maură, revenea *curții interioare*[116], întrucât casa – lipsită de deschidere directă spre stradă – era concepută drept adăpost privat, zidit pentru a oferi tihnă și siguranță. Tot din considerente identitare de arhitectură, trebuie amintită prezența ferestrei cu grilaj („mashrabiiah") și zăbrele din lemn. Rolul lor era deopotrivă, funcțional și decorativ. Sculptate cu eleganță, aceste grilaje au fost preluate ca modele pentru paravanele din piatră sau din metal ce decorau palatele ori moscheele.

În concluzie, Peninsula Iberică dezvoltă în secolele de „tutelat maur", organisme urbane complexe, definite printr-un cumul de repere identitare (patrimoniu arhitectonic de excepție, instrucție avansată, populație citadină evoluată, convivialitate…) capabile să genereze resurse și manifestări, asimilate evolutiv de către fenomenul turistic urban drept valori incontestabile.

---

[113] Cordoba de secol X, rivalizează în bogăție și-n calitatea locuirii, cu marele Constantinopol, îndeaproape secondat, ca puternice orașe comerciale, de Bagdad și Damasc. Tot despre Cordoba aceluiași veac suntem informați (Will și Ariel Durant, 2003) că era înzestrată cu peste 200.000 de case; 60.300 –palate; 600 de moschei și 700 de băi publice. Era, de asemenea, cel mai important centru cultural și de instrucție (numărul școlilor primare era deosebit de mare) din spațiul ibero-maur. Din secolul X, la Cordoba funcționează și o *universitate,* care rivaliza prin pretenția cunoașterii cu vestitele „medrese" din orient: Cairo, Bagdad, Damasc (n.a.).

[114] *Moscheea Albastră* din Cordoba, ori castelele fortificate *Alcazar* și *Alhambra* din Sevilla, respectiv Granada, intră în patrimoniul universal ca repere unice, inconfundabile și incomparabile (n.a.).

[115] Hârtia și tehnica tiparului, pătrunse aici, aproximativ pe la anul 1000, tot dinspre Orient, dezvoltă în Spania Maură peste 70 de prestigioase biblioteci, cartea fiind deopotrivă apreciată ca obiect al cunoașterii sau ca operă de artă (n.a.).

[116] Casele înstărite dispuneau frecvent de două curți interioare, una dintre acestea deservind exclusiv partea locuită de femei. Fântâna este mai cu seamă aici, elementul central, însoțită în plan secund sau de susținere, de către un copac, arbuști cu flori viu-colorate, colonade, ghivece cu plante, garduri ornamentale din lemn etc. Ca atare, aceste „patio" asumau atât „plămânul" prin care respira locuința, cât și spațiul ce conferea distincție și o atmosferă agreabilă ansamblului construit (n.a.).

Fig. 46. Arhitectură maură. Sursa: www.destination360.com.

Fapt important este, că Spania Creștină (după căderea Califatului Cordobei, din anul 1036) a știut să adapteze atât structurile edilitare, cât și elementele de cultură maură, progresiste.

În secolul al XII-lea, standardele urbane vor deveni și mai evidente, când burghezia organizată deja ierarhic sub raport administrativ, revendică pentru cetățile ei, din partea unei nobilimi inerte și paupere, așa-numitele *„cărți de libertate”*.

Din acest punct de vedere, Spania obține sprijinul regilor ei, care văd în dimensiunea orașului, pârghia cea mai eficientă de a sparge o stare de feudalitate rapace și turbulentă. Astfel, prima *cartă de autoguvernare* o primește în anul 1020 de la regele Castiliei – *Leonul*. Actul conferă *cetății* statutul de primă *„comună” autonomă*[117] din Europa meridională.

La nivelul Europei Occidentale, am putea spune mai departe, că acest proces de consolidare a creștinătății a fost intim dublat de nașterea unei culturi și civilizații specifice, *care va răscumpăra* prin valorile sale spirituale și materiale *„păcatele Evului Mediu”*.

[117] Despre orașul de secol XII, Henri Pirenne spunea, de altfel, că el: „apare ca o *comună*, ce trăiește la adăpostul unei incinte fortificate din comerț și din industrie și se bucură de un sistem de drept, de o administrație și de o jurisprudență de excepție, care fac din el o *personalitate colectivă privilegiată.”*.

II.2.4. Universitățile ca vectori fundamentali de reabilitare a Evului Mediu și de geneză a Renașterii

Comerț, regalitate, cavalerism, arte, fluxuri umane, contacte multiculturale etc. sunt elemente ce, coroborate, vor defini cauzele pregătitoare și de susținere ale unor *forme superioare de instrucție,* cu impact în progradarea culturii și, firesc, a mișcării de cunoaștere atașate „turismului culturalizant".

Un pas esențial în favoarea unei atari direcții, ține de *Reforma Culturală* promovată de Carol cel Mare, care stipula în termeni cât se poate de fermi, ca:„toate mănăstirile, catedralele și bisericile parohiale să deschidă școli pentru educarea generală a fetelor și băieților…" (Will și Ariel Durant – 2004). Astfel, primul exemplu îi și aparține, prin fondarea *Școlii Palatine.*

Aceeași idee a importanței procesului de instrucție, pentru progresul spiritual al societății este susținută cu argumente de *Conciliile de la Lateran* din anii 1179, respectiv 1215, unde s-a ridicat și problema accesului la studii a populației paupere. În acest context, au fost încurajate orice forme de mecenat (ecleziastice, laice) și ele nu au fost deloc puține. Substanțialitatea demersului este însoțită totodată, la modul concret, de *Statul Pontifical*[118] care sprijină legal și logistic, fondarea pe lângă orice formă de așezământ religios a *școlilor primare* – permisive, dincolo de orice segregare pe criterii sociale sau de sex[119], tuturor celor dornici de învățătură, fapt care introducea totuși, în trermeni pragmatici, deopotrivă oportunități și/sau restricții.

Reținem așadar, fără a intra în detalii, că primele trepte în evoluția învățământului aparțin *familiei*[120] și îndeosebi *bisericii,* instituție care la început asuma aproape exclusiv formula *școlilor monastice*, fără rezerve însă, în ceea ce privește accesul populației laice.

Cu secolul al X-lea se înregistrează însă, un salt calitativ prin instituirea pe lângă marile catedrale (*Paris, Chartre, Orleans, Tours, Reims, Liège, York, Canterbury, Köln, Montpellier* etc.) a *școlilor episcopale*. Printr-un proces complex de coagulare – la nivelul unor registre diferite – acestea vor sintetiza ***universitățile***, școli superioare investite cu aceea

---

[118] Selectiv, subliniem înființarea sub Papa Inocențiu al IV-lea, la anul 1244, a *Universității Curții Romei,* care va însoți Curtea Papală, inclusiv în exilul de la Avignon (n.a.).

[119] Școlile de fete funcționau în primul rând în cadrul mănăstirilor de maici, unde perceptele morale urmau calea unui echilibru între smerenie și severitate, o generoasă pledoarie ne este oferită în acest sens de așezământul din Argenteuil, care avea să consacre „mitul" *Héloisei* (1110, n.a.).

[120] În societatea elitistă a Angliei de Ev Mediu se statuase aproape ca o regulă, *„instrucția interfamilială"* a tinerilor preadolescenți și/sau adolescenți. Motivația își avea ascendentul în cauze cât se poate de pragmatice: *consolidarea relațiilor de clasă,* pe de o parte și *construcția unui spirit organizat,* riguros, independent, pe de altă parte (n.a.).

Un exemplu similar găsim și în comunitățile tradiționale din ruralul românesc interbelic, unde, să spunem, la nivelul „aristocrației populare" tinerii băieți, între aproximativ 7–14 ani erau „dați ca slugă" (vezi mai degrabă sensul de ucenic) în familiile de buni gospodari.

„*carta de studium generale*", fapt ce presupunea structurarea sub o aceeași cupolă (*universitas*), a mai multor facultăți, obișnuit de; *teologie, drept canonic, medicină* și *arte*.

O particularitate de fond, cel puțin pentru o primă etapă a învățământului superior de Ev Mediu a constituit-o ascendentul unei instrucții religioase de factură dominant *morală*, în detrimentul unui model de tip *intelectual* sau formativ. Dinamica procesului de instrucție va introduce, în timp relativ scurt, mutații semnificative, iar universitățile vor manifesta competențe ridicate atât în ceea ce privește învățământul informativ („liberal"), cât și cel formativ, pragmatic[121].

Din acest punct de vedere, geografia locului și geografia mentală vor fi responsabile, așadar, de individualizarea unei instrucții preponderent seculare în Italia sau în Țările de Jos unde amprenta cu precădere mercantilă, a vieții va stimula un învățământ de tip laic-funcțional (economic), comparativ cu Franța, unde cultura eclaziastică, puternic fortificată de supremația, ca putere de fapt a bisericii, inclusiv a monarhiei, va promova o instrucție, în consonanță. Pe de altă parte, multiculturalitatea spațiului iberic (spanioli, arabi, evrei, greci…) se va detașa și printr-o direcție specială de instrucție, unde pe lângă nivelul de erudiție atins de matematică, astronomie, teologie și filosofie se vor impune, de departe, *studiile orientale* (vezi Universitatea din Toledo) – în special cunoașterea limbilor arabă și ebraică, atât de utile în traducerea „învățăturilor" antice, din perioada greacă clasică, ori a celora pe care le dezvoltaseră civilizațiile orientale (hindusă, persană, chineză…).

O altă caracteristică (pe lângă obligativitatea limbii latine[122]) cu impact în flexibilizarea circulației informației a fost adoptarea unei arii curriculare sensibil echivalente pentru toate marile universități ale Evului Mediu. Astfel, studiile debutau aproape obligatoriu

---

[121] Nu putem trece cu vederea că încă din secolul al IX-lea, se dezvoltă pe lângă o mănăstire benedictină din *Salerno* (localitate care aproape 1000 de ani funcționase ca stațiune balneară) o puternică școală de medicină, laică. Poziționarea sa geografică într-un spațiu de interferență multiculturală (sudul elenizat al Italiei) va conlucra în favoarea unei reușite sinteze între medicina antică și cea medievală, fapt bine aspectat și de componența așa-numitului *Collegium Hippogratum* unde găsim printre cei 10 medici-profesori, un grec, un sarazin și un evreu. Circumstanțe faste aduc aici, în secolul al XI-lea pe eruditul *Constantin Africanul,* cunoscător al valorilor medicinei islamice deprinse la școlile de gen din Africa musulmană, respectiv din Bagdad. Se va consolida astfel, un centru de iradiere pentru ceea ce avea să devină *școala universitară de medicină* din Europa apuseană medievală, reprezentată prin marile universități de la *Bologna* și *Montpellier*. în același context, al instrucției formative, *Universitatea din Orleans* deținea, de exemplu, preeminența în jurisprudența civilă (n.a.).

[122] Pentru mediul universitar din Europa medievală exista o singură limbă – latina. Prelegerile se țineau doar în această limbă, existând, mai mult, obligativitatea folosirii ei de către studenți și în intervalul vieții private. Legat de această cerință, de exemplu, puternica concentrare de studenți în spațiul de proximitate al Catedralei Notre Dame, va consacra acest loc sub numele de „*Cartierul Latin*". Atmosfera studențească specifică – nonconformistă, spumoasă, condimentată" va conferi toponimului amintit acea „aură a celebrității veșnice". De aici, asumarea lui actuală, ca resursă turistică a patrimoniului universal (n.a.).

cu *trivium* (gramatica, retorica și logica), continuate cu *quadrivium* (aritmetica, geometria, muzica și astronomia). Coroborate, ele formau așa-numitul complex al *celor șapte arte liberale*[123], distincte însă sub raportul *conținutului și al rolului formativ*[124] de înțelesul actual acordat respectivelor științe.

*

Referindu-ne doar, și la aceste câteva aspecte particulare instrucției din Evul Mediu „Eroic" am putea susține că, în fapt, ***debutul Renașterii*** aparține acestei perioade. De altfel, Dante și nemuritoarea sa operă *Divina Comedia* sunt reverberații ale prolificului veac XIII, cum tot până la „opacul și nefericitul secol XIV" *Europa spirituală* avea să fie clădită de *personalități culturale*[125] dintre cele mai puternice și distincte.

Pledoarii la fel de favorabile, aduse în sprijinul unei cunoașteri care se vrea tot mai dezmărginită, ar putea fi:

- importanța folosinței unei „limbi universale" (latina[126]) în transmiterea informației;
- numărul impresionant de ridicat[127] al populației studențești;

---

[123] „Artele liberale erau cele pe care Aristotel le definise ca fiind preocupări specifice oamenilor liberi… interesați de perfecțiunea intelectuală și morală" (după Will și Ariel Durant – 2004). Ca o notă complementară amintim că în Antichitatea perioadei elenistice, curriculum-ul artelor includea în plus medicina și arhitectura, discipline care din motive de pragmatism vor fi eliminate în secolul II de Martianus Cappela din celebra sa *„Alegorie Pedagogică"* despre căsătoria filosofiei cu Mercur (n.a.).

[124] Gramatica, de pildă, departe de a fi aridă, obositoare, presupunea ca obiectiv esențial *„arta de a scrie"*, fiind știința din care se „înfruptau" marii poeți și oratori. Ceva mai târziu (sec. XIII) evoluția economică a societății va impune ca pe o cerință, virajul dinspre registrul inițial, spiritual, al disciplinei, înspre o formulă primordial funcțională – *Ars dictaminis* sau *Ars notaria* – adică tehnica de a redacta documente juridice, comerciale sau administrative. În același timp, retorica asumată la început ca un studiu detaliat al literaturii se va individualiza tot mai clar ca știință juridică (n.a.).

[125] Alfonso al X-lea; Sfântul Toma D'Aquino; Thomas Becket; Ana Comnena – istoric (1083–1148); Sfântul Bernard; Sfântul Francisc d'Assisi; Constantin Africanul; Abélard (promotor al Universității din Paris); John din Salisbury (erudit de excepție și filosof); Irnerius (ilustru profesor de drept la Bologna); Gerard din Cremona (probabil cel mai prolific traducător); Guillaume din Morebeke – arhiepiscop de Corint (sec. XIII) – un spirit cultural de excepție; Roger Bacon; Adam Marsh; Thomas din York; John Peckham; Albert cel Mare, William of Ockham; Alexander din Hales – filosof; Leonardo Fibonacci – matematician etc. (n.a.).

[126] Latina avea să rămână multă vreme „limba vie" din religie și educație, iar în administrație (vezi cancelariile oficiale) se va păstra ca obligatorie până în prima jumătate a secolului XVIII (1731, n.a.).

[127] Diferențe temporale de doar câteva decenii (anii'80, respectiv sfârșit de veac XIII), precum și varietatea largă a izvoarelor statistice, introduc estimări în raport cu numărul populației studențești din diferite universități, mai mult sau mai puțin aproximative (vezi Will Durand – 2004 – vol. XIII). Cert este că segmentul demografic cuprins în procesul de instrucție, este mai mult decât semnificativ, chiar dacă limitele de apreciere variază între 7000 și 30.000 de studenți, la Paris; 6000 și 10.000 la

- proliferarea rapidă și pe spații largi a universităților, nu puține fiind situațiile când aceste creșteri s-au consumat pe seama unui centru de iradiere, embrionar[128];
- organizarea studențimii în structuri ferme[129] de conducere, de decizie, dar și de „ospitalitate" (de primire și inițiere a noilor confrați);
- rigurozitatea, calitatrea și durata consistentă (între 5 și 8 ani) a studiilor;
- importanța atribuită cărților, implicit, traducătorilor[130];
- susținerea ca instituție de bază a culturii, a bibliotecilor[131] etc.

Bologna sau între 3000, respectiv 30.000, la Oxford. Mai subliniem probabilitatea ca aceste date să includă și numărul profesorilor atașați universităților (n.a.).

[128] Este clasic exemplul filiației dintre Universitatea din Paris și Sorbona sau geneza, prin „roire" (exod de profesori și studenți) a universităților: Modena, (1182); Reggio Emilia (1188); Vicenza (1204) și Arezzo (1215) – din întâiul centru universitar al Europei – Bologna (n.a.).

[129] Universitatea din Paris s-a situat, incontestabil, în intervalul secolelor XI–XIII, în ierarhia învățământului de gen, din Occident, fiind fără îndoială centrul de cea mai puternică forță polarizatoare, deopotrivă pentru studenți (veniți din vestul, nordul și estul Europei) și, pentru elitele intelectuale ale vremii. Apare astfel nevoia, pe un fond multicultural și-n condiția unei densități generoase, dar haotice, de așezare în rosturi clare a studențimii. De la această cerință va porni structurarea lumii universitare în patru *„națiuni"* („sindicate"): *Franța* – cu sudul țării, Spania și Italia; *Normandia*; *Picardia* – cu Țările de Jos și *Anglia* – cu Europa Centrală și de Est. Mai adăugăm că rivalitățile, de orice natură (intelectuală, boemă…) erau omniprezente și efervescente, între respectivele comunități (n.a.).

[130] De departe, cartea se constituia într-un obiect ce atingea valori extravagante. Asumată ca formă de resuscitare a învățăturilor clasice ori de popularizante a noilor cunoștințe, cerința ei era obsedantă. Cum majoritatea manuscriselor erau în arabă (ei fiind secole la rând cei mai vrednici culegători și depozitari ai spiritualității filozofice și științifice a marilor civilizații), se va coagula rapid o „breaslă superioară" a traducătorilor. Supremația revenea, din această perspectivă, etnicilor evrei, care, atât printr-o inteligență nativă ascuțită, cât și prin sedentarizarea lor în geospații dintre cele mai diverse (lingvistic, etnic și religios) vor fi catalizatorii de vârf ai aculturației. Din această confrerie a marilor traducători, punctăm, selectiv și aleatoriu, câteva nume: Iosif Kimchi (sec. XII); Iuda ben Saul Ibn Tibbon (aprox 1120–1190); Moses Ibn Tibbon; Iacob Ibn Tibbon; Iacob Anatoli; Juan din Spania (sau *De Sevilla*) – prin intermediul căruia se vor introduce, bunăoară, în Europa, cifrele hinduse (sau *arabe* cum sunt mai larg cunoscute); Gerard din Cremona etc. se poate observa, din această expeditivă înșiruire, consolidarea artei traducerii și ca tradiție de familie (n.a.).

[131] Ombilical legate de carte apar – *bibliotecile*. Instituții relativ numeroase, chiar dacă mici, ele se dezvoltă sub patronajul *bisericii* (vezi bibliotecile catedralelor din: Cluny – probabil una dintre cele mai bogate, prin cele aproape 600 de volume; Toledo; Barcelona; Cordoba; Sevilla; Bamberg; Canterbury…), *universităților* și *monarhiei*. Într-un registru complementar, o mare importanță au colecțiile particulare, precum cea a eruditului John din Salisbury sau a nobililor Frederic al II-lea, Henric de Aragon, Frederic Barbarosa etc. (n.a.).

Tabelul 5. Tablou cronologic estimativ al fondării universităților din Evul Mediu „Eroic".

Italia	Spania și Portugalia	Franța
Bologna (1076)	Palencio (1208)	Paris (1170)
Ravena (1130)	Salamanca (1227)	Sorbona (1257)
Modena (1182)	Toledo (1250)	Toulouse (1229)
Reggio Emilia (1182)	Sevilla (1254)	Orleans (sec.XI)
Vicenza (1204)	Palma (1280)	Chartres (sec.XII)
Arezzo (1215)	Lisabona (1290)	Tours (sec.XII)
Padova (1222)	Valladolid (sec. XIII)	Montpellier (sec.XII)
Neapole (1224)	Cohimbra (sec. XIII)	Angers (1432)*
Siena (1246)	Lerida (1300)	
Piacenza (1248)		
Perugia (1308)		
Pisa (1346)*		
Florența (1349)*		

Anglia	Germania, Austria, Polonia, Suedia
Oxford (1117 sau 1209)	Cracovia (1364)*
Cambridge (1228)	Viena (1365)*
	Heidelberg (1386)*
	Köln (1388)*
	Uppsala (1477)*

Observație: * Universitățile marcate, chiar dacă din punct de vedere cronologic se află în afara intervalului temporal propus ca specific Evului Mediu „Eroic" sunt, fără echivoc, produsul respectivei perioade. Mai mult, pentru spațiul nordic al Europei, tușa universitară exista. Ea pulsa prin numărul deosebit de ridicat al studenților atrași cu precădere de universitățile din Paris sau Oxford, centre cu arie de influență, aproape continentală. Pentru Germania, de exemplu, situarea inițială în condiția de spațiu prin excelență emitent, va impulsiona, până la jumătatea veacului XIV, înființarea primelor universități.

*

În concluzie, tot ceea ce se dezvoltă din și prin instituția de învățământ superior: *cunoaștere, mișcare*[132]*, creație, habitudini ale unui segment social* – definit de această dată nu

[132] Reținem și reiterăm conceptul că *mobilitatea* sau altfel spus, *dinamica deosebită* a fluxurilor umane, a constituit pentru Evul Mediu „eroic" factorul fundamental al progresului. O încercare de tipizare a circulației, pe criterii de apartenență și funcționalitate, ne poate developa un complex de registre, fiecare bine particularizat, de felul mișcării dominante: religioasă, comercială, studențească, creștin-militară, meșteșugărească, de cunoaștere propriu-zisă, respectiv de tipul „vântură lume" sau nomadismul „picioarelor prăfuite". Între acestea, pelerinajele studențești erau dintre cele mai obișnuite și

atât prin categorii de clasă socială ci prin nivelul ierarhiei instrucției, *orașe unuversitare* propriu-zise, sunt date principale în ecuația *turismului urban.* De asemenea, după cum, anterior am amintit, nu este mai puțin real că prin aceste universități, primii pași în „Era Renașterii", au fost făcuți.

II.2.5. Puncte de vedere privind recuperarea turismului religios

O adevărată turnură turistică și în special, un stimul pentru dezvoltarea turismului urban, împrumută în Evul Mediu „Eroic", ***pelerinajele religioase.*** Societatea, în întregul ei, rurală și citadină; laică sau ecleziastică; puternică ori pauperă; promiscuă sau morală etc. este ancorată și se consumă totodată într-o fervoare religioasă profundă, de unde și nevoia unei căutări permanente și neliniștite, a izbăvirii.

În acest sens, formulele puse la îndemână de instituția bisericii (oricum, manipulatoare) se doreau accesibile pentru orice segment social, mai mult, pentru orice individ. Ca atare, ele puteau fi materializate, începând cu munca brută, voluntar investită în ridicarea unei catedrale, de exemplu, și continuând cu danii, cumpărarea de indulgențe, participarea la cruciade, implicarea în acțiuni de mecenat și, nu în cele din urmă, participarea la *târnosiri*[133] și în mod deosebit, la *pelerinaje.* Acestea din urmă, asociau și o componentă economică fertilă, răsfrântă în primul rând asupra locului de polarizare, de unde și sintagma atribuită acestui tip de circulație religioasă, de *„pâraiele de aur".*

Europa creștină, de veac XII, avea, bunăoară, recunoscute de Biserică, mii de locuri de pelerinaj, între care se țeseau *fluxuri organizate,* alteori *coagulate spontan,* de mii sau de zeci de mii de pelerini.

Țintele predilecte le constituiau, în pofida pericolelor induse[134], locurile sacre din Palestina, cu precădere – ***Ierusalimul.***

Roma, apoi, *cu mormintele sfinților Petru și Pavel,* cu *aura sa de cetate pontificală,* cu ofertanta-i *„piață a indulgențelor"*ori cu *fastul procesiunilor*[135] ce însoțeau marile sărbători

---

consistente ca volum. Trecerea studenților, de la o universitate la alta, era aproape o cutumă a vremii, întreținută și încurajată atât de facilitarea călătoriei (oportunități de transport, cazare și hrană, gratuite, pe lângă mănăstiri) cât mai cu seamă de mirajul unor locuri (universitățile din Paris, Oxford, Bologna, Orleans, Montpellier) ce dezvoltau capacități valorice de excepție (n.a.).

[133] Ceremoniile ritualice de „sfințire" a unui lăcaș de cult puteau interrelaționa cu anvergura faimei locului și concentrau mase umane generoase, sub raport cantitativ și calitativ (prelați, demnitari, burghezimea locală, de proximitate, regională, etc. pelerini, respectiv, călători «turiști» animați de spiritul nud al curiozității, al cunoașterii sau al plăcerii propriu-zise de a „bântui", n.a.).

[134] Distanța mare și rigorile (penitențele) la care se supuneau voluntar pelerinii, decimau, cel mai adesea, numărul călătorilor creștini.

[135] *Scenariul procesiunilor* – prin forța lor de persuasiune, prin culoare, prin emoție și plasticitate – ori în același registru, *teatrul religios,* atât de prezent în Săptămâna Mare, precum și scenetele, respectiv „dioramele", particulare sărbătorilor de iarnă – se constituie într-un complex de acțiuni, ale căror

ale creștinătății (Duminica Floriilor, Paștele, Înălțarea, Rusaliile[136], Nașterea Domnului, Boboteaza etc.) era, prin excelență, orașul cu cea mai ridicată frecvență cotidiană, de primire (uneori sute de mii) a străinilor mistici.

Alte destinații, aproape la fel de mult căutate de pelerini, erau: ***Compostella,*** (pentru moaștele Sfântului Iacov) – în Spania; ***Durham, Westminster, Bury, Glastonbury*** și ***Canterbury***[137] – în Anglia; ***Tours, Chartres, Le Puy-en-Velay*** – în Franța*;* ***Assisi, Loreto, Ancona*** – în Italia etc.

Ce poate fi sesizat, în toate aceste situații, precum și-n exemplele ce vor urma, este marea similitudine pe care o mulează – în spații și-n perioade temporale distincte – conținutul conceptelor de *pelerinaj,* respectiv de *acțiune* și/ sau *circulație turistică.*

Încărcătura demo-economică și informațională a pelerinajului, dublată de dinamică, sens, ritmicitate, servicii de susținere, scop etc. integrează în favoarea acestuia, aproape toate categoriile turistice acceptate în actual.

Zonele emitente și îndeosebi *zonele receptoare* au contururi clare, iar din perspectiva tipologiei habitatelor, cele din urmă sunt, predominant, de factură urbană. În ceea ce privește *valurile de pelerini*, ele sunt, în majoritatea situațiilor, structuri organizate, inițiate și conduse de ierarhi ai bisericii, aspecte ce tușează cât se poate de bine *trăsăturile fluxului,* respectiv al *circulației turistice*[138].

---

valențe vor germina în *teatrul laic medieval,* formă autentică a turismului cultural de tip urban. Subliniem așadar, că *teatrul*, dincolo de orice tipologie (dramă, comedie bufă etc.) este, prin excelență, un produs al orașului, al burgului – implicit al burgheziei.

[136] La anul 1311, se celebrează pentru întâia oară sărbătoarea *Corpus Cristi,* inițiată (pe un fond mistic cu totul special) de papa Urban IV (1262). Sfântul Toma d'Aquino va fi cel care, la modul sublim, va concepe structura unei slujbe cu imnuri și rugăciuni, de mare forță emoțională. Ținută în prima joi, după rusalii, sărbătoarea era onorată și prin cea mai somptuoasă și vie procesiune a anului creștin, aspect ce focusa imense și exaltate mase de participanți.

[137] La Durham, truda pelerinilor se ostoia la mormântul Sfântului Cuthbert, precum la Westminster sau la Canterbury, ținta credincioșilor o dădea aura spirituală a lui Eduard Duhovnicul, respectiv sanctuarul lui Toman Beket.

[138] Un model explicit ni-l propune, în acest sens, pelerinajul (hajj) la Mecca, consumat – obligatoriu – în luna Dhu'l-Nijja – în care a fost relevat Coranul. Pentru Lumea Musulmană de secol XII, de exemplu, călătoria religioasă probează cu multă claritate complexul dimensiunilor reprezentative mișcării turistice (spații emitente; centre urbane receptoare, de tranzit sau de tip trambulină; fluxuri de călători; trasee precise și asistate din perspectiva securității; timp de călătorie riguros estimat; informații geografice implicit culturale în raport cu zonele străbătute etc.). Pentru o cât mai bună înțelegere a reperelor punctate, recurgem la următorul fragment din Albert Hourani: „În perioada mamelucă, cele mai importante erau pelerinajele inițiate de la Cairo și Damasc. Cei din Magreb mergeau pe mare sau pe uscat la Cairo, se întâlneau acolo cu pelerinii egipteni, apoi străbăteau Sinaiul și călătoreau prin vestul Arabiei, până la orașele sfinte, cu caravane organizate, protejate și conduse în numele suveranului Egiptului. Călătoria de la Cairo dura între 30 și 40 de zile și, până spre sfârșitul secolului al XV-lea, probabil că 30.000–40.000 de pelerini făceau acest drum anual. Cei din Anatolia, Iran, Irak și Siria se întâlneau la Damasc; călătoria, tot cu caravana, organizată de suveranul de la Damasc, dura

De asemenea, parametrii calitativi și cantitativi ai infrastructurii (căi de comunicație, spații de cazare și/sau alimentație), suficient de bine materializați nu s-au constituit în nici o împrejurare și la modul absolut, în factori limitativi, ba mai mult – pretențiile minimale ale călătorilor – așezau respectivele dotări într-o condiție stimulativă.

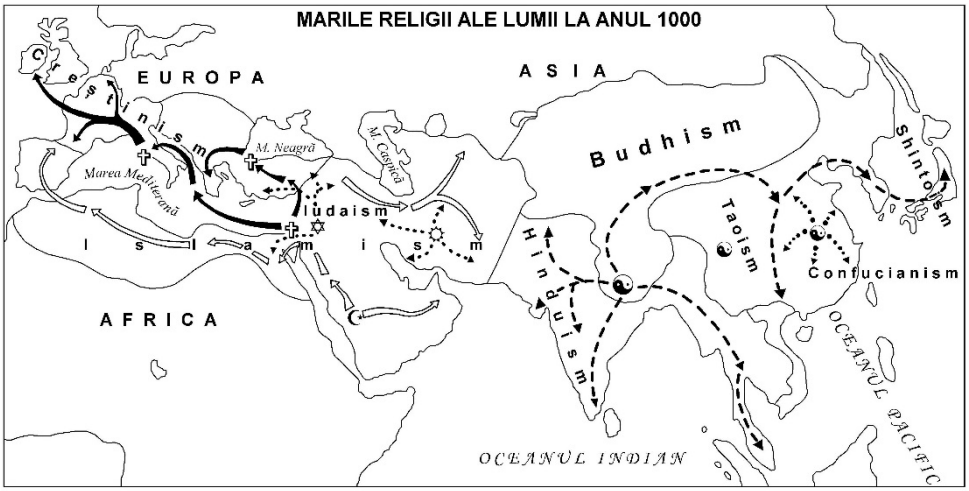

Fig. 47. Marile religii ale lumii la anul 1000.

Un rol deosebit, în susținerea logistică a mobilității a revenit în secolul al XIII –lea și, nu străin de consecințele cruciadelor, unor *scrieri specializate,* adevărate *ghiduri turistice,* ce povățuiau călătorii în raport cu drumurile ce trebuiau urmate, cu locurile de popas, cu anumite particularități geografice și informau, îndeosebi, asupra a ceea ce trebuia obligatoriu vizitat, fie pe parcursul traseului, fie în locul de destinație.

Observăm așadar, că *„drumul penitenței"* desfășurat între zona emitentă și zona receptoare, îmbracă la modul funcțional și la nivelul trăirilor, particularitățile *„drumului turistic".* Dacă mergem mai departe, putem depista o *piață turistică autentică,* grefată arealului de polarizare și nu în ultimul rând, *împlinirea scopului,* prin refularea, la nivelul mentalului, a frustrărilor ce au declanșat demersul pelerinajului și instalarea, la același nivel, într-o stare de bine, de confort psihologic, „de mântuire".

Și finalitatea economică, se constituia pentru centrele de pelerinaj, într-o partidă câștigată, aspect pe deplin argumentat, de existența deja a unor piețe selective și în competiție, în raport cu *produsele turistice vehiculate.*

Conceptul de pelerinaj – ca mișcare asociată credinței – developează, în orice timp istoric și la scara geografiei cunoscute, structuri aproape similare, în timp ce detaliile,

la fel, între 30 și 40 de zile, și presupune că participau anual aproximativ 20.000–30.000 de pelerini. Grupuri mai mici porneau din Africa de Vest și traversau Sudanul și Marea Roșie, iar cele din Sudul Irakului și porturile din Golf traversau centrul Arabiei (Istoria popoarelor arabe, 2010, p. 164).

responsabile la o primă vedere, de introducerea diversității, reprezintă în fapt tentacule, mai degrabă auxiliare, decorative.

Nota de profunzime, indiferent de religie (creștină, iudaică, islamică, mazdeistă, coptă, animistă, budistă hindusă, confucianistă, taoistă etc.) este conferită, pentru orice tip de acțiune, de nevoia vitală a satisfacerii „eului spiritual". De aici, și sintetizarea ca valoare, fără îndoială, „*universală*" a pelerinajului.

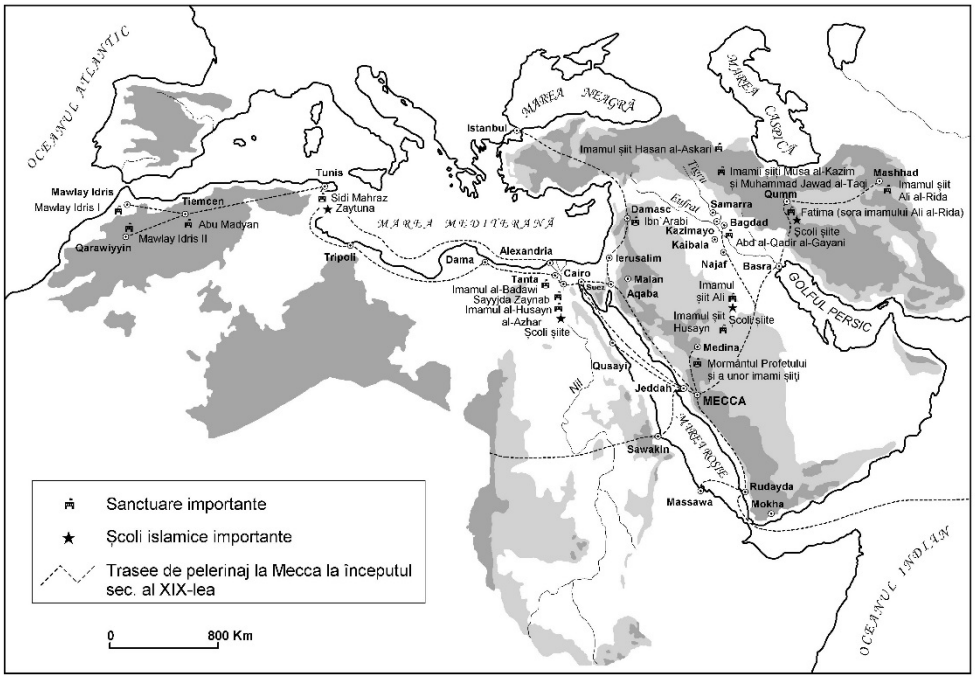

Fig. 48. Pelerinaje în lumea arabă. Sursa: după Albert Hourani, 2010.

În spațiul oriental, pentru credincioșii musulmani, de exemplu, pelerinajul (*Hagi*) nu este doar o alegere, un demers voluntar, ci reprezintă o lege, o cutumă care, alături de *credința în Allah, rugăciune, pomană* (milostenie) și *post,* articulează, *identitatea cultural-religioasă a islamului.* În acest context, locurile tradiționale de adunare au fost și sunt numeroase, fiecare impropiind semnificații ce rezonează în competențe specifice *„locurilor sfinte" (haram).* Așa, bunăoară, *orașul* ***Kufa,*** în proximitatea căruia a fost asasinat la anul 661, Ali (văr și ginere al profetului Mahomed) este venerat de secta șiită[139] – a cărui

[139] Pentru comunitățile șiite (aproximativ 10 % din numărul credincioșilor musulmani) sunt consemnate, încă din secolul al X-lea creștin, ca locuri de pelerinaj mormintele imamilor; morminte ale copiilor imamilor; ale companionilor profetului ori ale unor vestiți înțelepți (mujtahid-i). La Medina, bunăoară, au fost înmormântați patru imami, șase în Irak, la Najaf. Karbala se impune prin mormântul lui Hussein, iar Cairo interesează prin sanctuarul unde se presupune că se află capul imamului Hussein. Li se atașează în spiritul aceleiași devoțiuni și orașele sfinte Samarra, Kazimayn, Mashad

prim lider a fost – ca o vatră la fel de sacră precum **Mecca** însăși. Din perspectiva unor considerente similare, se impun și pelerinajele de la ***Medina***[140]***, Ierusalim*** (Domul Stâncii), ***Hebron*** (mormântul lui Avraam), ***Damasc*** (vezi Marea Moschee), ***Bagdad, Ispahan, Shiraz, Buhara, Samarkand*** (o splendidă cetate ridicată la rang de capitală sub Timur Lenk – sec. XIV), ***Kairouan*** (Tunisia) etc.

Fig. 49. Pelerinaj la Mecca. Sursa: http://antena1ms.ro.

La vârful piramidei se detașează ca preeminent, ***pelerinajul de la Mecca,*** acțiune religioasă complexă[141], obligatorie pentru desăvârșirea integrității moral-religioase a oricărui credincios musulman.

---

etc. Nu mai puțin importantă este anturarea locurilor respective de centre de învățământ, adăposturi pentru popor… infrastructură ce va mula, implicit, valențe turistice (n.a.).

[140] Dacă Mecca este centrul religios al lumii musulmane, orașul Medina se instituie cu deplină autoritate, ca *„necropolă sacră a islamului"* (vezi mormintele lui Mohamed, Abu Bekr și Omar I – aflate în Moscheea Profetului (n.a.).

[141] Marele Pelerinaj sau Pelerinajul de la Mecca, a IV-a lege – din cele cinci – ce consacră islamul drept o religie simplă, clară și puternică, integrează un complex de acțiuni ritualice, derulate într-o desăvârșită atmosferă de toleranță și smerenie, timp de 10 zile. În pofida recomandării ca cel puțin o dată în viață, orice credincios musulman să săvârșească „marea călătorie", nu sunt deloc puțini cei care rămân în afara îndeplinirii sacrei misiuni. Cu toate acestea, în sezonul deschis pelerinajului (luna Dhu'l-Hijja), milioane de credincioși curg în pâraie pestrițe (din punct de vedere rasial, etnic, social, economic) din spații mai puțin sau mai mult îndepărtate (Siria, Palestina, Irak, Iran, nordul Africii,

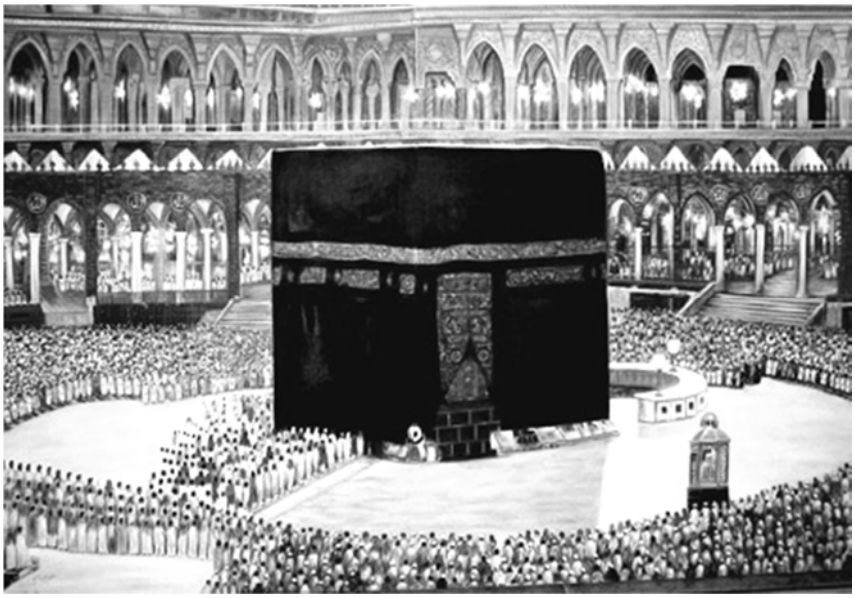

Fig. 50. Ocol în jurul Kaabei. Sursa: http://antena1ms.ro.

Turcia, Afganistan, Pakistan, India, China, Mongolia, Indonezia etc.) înspre „orașul capitală a islamului" (islam = „a se preda", „a face pace"), *pentru a da ocol de 7 ori Kaabei* și pentru a se prosterna tot de atâtea ori *Sfintei Pietre Negre,* aflate în colțul sud-estic al Templului. Este cel dintâi și de mare forță emoțională, act ritualic. Lui i se asociază, apoi, în registre de o mare încărcătură simbolică, nesfârșitele rugăciuni, precum și acte de rememorare, de „reconstituire" sau de retrăire a unor momente decisive în geneza și evoluția islamului. Astfel, cel puțin două ritualuri, derulate în primele două zile ale „decadei sacre" se focusează pe *motivul central al apei,* ca element vital, într-un geospațiu extrem de ostil, prin excesiva-i ariditate, anume: *purificarea* prin apa investită cu calități apotropaice a *Fântânii Zemzem* (unde, tradiția spune, că sfâșiat de focul deșertului, Ismael și-a potolit setea), respectiv reconstituirea neostoitei căutări, tot a apei, de către biblica Agar, scop în care pelerinii aleargă ritualic – iarăși de 7 ori – între dealurile Safa și Marwa, ce-și profilează relieful nud, în proximitatea *cetății.* Conotații la fel de puternice, marchează în a șaptea zi *slujba de pe Muntele Arafa,* sau în cea de a opta, *simularea în Valea Minei a conflictului dintre Avraam și Satana.* În ziua a zecea, numită și *„Sărbătoarea Jertfei"* (‘idaladha), pelerinajul atingea apogeul încărcăturii simbolistice și emoționale, stări relevate printr-o succesiune de acte ceremoniale, între care locul central este revendicat de *motivul sacrificiului.* Se jertfesc în onoarea *„ospățului religios"*, ca *ofrandă adusă lui Allah* și, pentru îndeplinirea *legii pomenei*, animale acceptate ca pure, de religie (oi, cămile, capre). În final, pelerinii se primeneau (se rădeau în cap, își tăiau unghiile, îngropau resturile…) și după un ultim popas în fața Kaabei, reveneau împăcați, la condiția de profan. Părăseau, astfel, *Orașul Sacru* (Haram), iar în taberele ridicate la periferia cetății, îndeplineau un ultim act ceremonial. Este vorba de scoaterea *irhamului* alb, fără cusături, veșmânt imaculat, care timp de 10 zile se constituia în cel mai penetrant simbol al comuniunii statuate în cadrul mulțimii de pelerini, comuniune profund trăită în afara heterogenităților introduse de rasă, etnie, sau condiție social-economică și politică. Este important să reținem că implicația de fond, generată la interfața acestui complex de acțiuni cultural-religioase o constituie, în primul rând, stimularea conștiinței și a coeziunii Islamului (Umma, n.a.).

Din optică pacifistă și făcând un transfer istoric în antichitatea greacă clasică, putem lesne sesiza aceeași stare de grație – dezvoltată tot pe fondul filozofiei religioase de „Jocurile Olimpice". Atunci – ca și oricând în timpul pelerinajului islamic – orice asperități, tensiuni social-politice și economice, ori conflicte vii se estompează tranșant, până la anularea lor totală. Stări similare caracterizează toate culturile superioare, indiferent de formulele în care sacrul este materializat și, indiferent de timpul și spațiul în care se manifestă. Astfel de punți comune pot fi identificate bunăoară, între civilizațiile funerare ale Egiptului faraonic și cele precolumbiene, iar ritualurile și cutumele, considerate la scară planetară, dezvoltă mai degrabă similitudini ce reflectă în principal o stare de *comunitate* și doar în secundar anumite particularități sau tușe locale.

Fig. 51. Cetatea Mecca.

O pledoarie perfectă în acest sens reclamă de exemplu *dansurile ritualice* ale *vracilor*, *șamanilor* sau *călușarilor*. Aceleeași ordini se înscriu atât de răspânditul *cult al strămoșilor*, respectiv *practica sacrificiului și/sau ofrandelor*. Prin urmare, culturi distincte, la o primă vedere, rezonează fie la nivelul unor atitudini puternic ancestrate, însușite ca valori morale, ori ca modele culturale trăite (vezi animismul, zoroastrismul, budismul, jainismul, confucianismul, taoismul etc) într-o geografie sacră aproape omogenă, reglată de arhetipuri universale, de regăsit în toate marile religii.

*

Instalându-ne din nou pe urma pelerinajelor, într-unul dintre cele mai complexe și fără „de măsură" surprinzătoare spații – Asia de Sud – identificăm în *Orașul* ***Benares*** (Varanasi) – numit Kasi, cu circa 3500 de ani în urmă – *metropola indiană a religiilor*.

Cu prilejul *Sivaratului*, sărbătoare ce marchează începutul primăverii indiene, se consumă aici, probabil „*Marelel Pelerinaj Universal*" – un concentrat de ceremonii și ritualuri consacrate, în principal *Zeului Siva*[142].

Funcția exclusiv religioasă[143] a orașului desfășurat pe malul drept *al Fluviului Sfânt*, este una profund trăită și reflectată la nivelul întregului sistem urban (estetică arhitecturală, habitudini, economie, structuri geodemografice, zone funcționale etc).

Din această perspectivă, generozitatea confesională a orașului este de largă anvergură, aspirând fără discriminări și resentimente toată suflarea Subcontinentului Indian: hinduși, budiști – autohtoni și din întreaga lume (China, Japonia, Malaezia, Indonezia, Sri Lanka, Nepal…), creștini, musulmani (Marea Moschee – este cel mai impunător și fastuos edificiu religios din capitala brahmană), jainiști etc.

Temple[144] (în număr de peste 5000), palate, gaturi, ruguri funerare, flori, mirosuri dulci, înțepătoare, acre…, mulțimi sufocante – greu de identificat, o economie tradițională – artizanal religioasă, apele Sacrului Fluviu etc, sunt coordonatele milenare ale orașului care permanent s-a reconstruit, doar sub semnul *Gangelui* și al *Religiei*.

*

Încărcată cu preaplinul darurilor și „nedarurilor" Pământului, ***India urbană*** conservă, primește, naște și răspândește religii, într-un ritm de o fecunditate musonică. În perfect acord, cu acest mozaic confesional și cu fabuloasa diversitate a *sectelor*[145], ori a

---

[142] Religie dominantă și astăzi în India, *Hinduismul* reprezintă o credință sincretică bazată pe politeism și magie. Calea comună este dată de adorarea *Trimității Indiene – Trimurti*, integrată din *Brahma* (spiritul creator), *Siva* (spiritul distrugător), și *Vișnu* (spiritul conservator). Cel mai popular și temut totodată se arată a fin Siva, reprezentat în altare, într-un fel ce înfioară, cu un șirag de cranii pe piept, cu șerpi înfășurați în jurul trunchiului și cu un al treilea ochi așezat în mijlocul frunții. Divinități, nu mai puțin complexe și contradictorii sunt și cele trei soții ale sale: Kali – cea neagră; Durga – cea inaccesibilă și Parvati – fiica muntelui (n.a.).

[143] Rând pe rând, orașul a îndeplinit rolul de capitală a lumii: brahmane (religie elitistă și exclusivistă totodată – prin singularitatea accesului la textele sanscrite ale Vedelor); budiste (între secolele V î.Hr. – IX d.Hr.), respectiv hinduse (n.a.).

[144] Mesajul mistic, estetica feerică, grandoarea arhitecturală…, impun în prim-planul atenției: *Templul de Aur* cu neprețuita-i „piatră a lui Shiva" – un fetiș al străvechilor locuitori dravidieni; *Templul Izvorul Zeiței Durga* sau „Templul Maimuțelor"; *Marea Moschee; Pagoda Nepaleză* cu al său sanctuar budist – destinat probabil, prin decorațiunile-i, deloc puritane (personaje nude în ipostaze erotice fanteziste) – exclusiv bărbaților etc. (n.a.).

[145] Contemporan budismului și cu doctrină sensibil mai restrictivă, fondată pe unitatea principiilor de *„dreaptă credință", „dreaptă cunoaștere", și „dreaptă purtare", **Jainismul,*** promovat de **Mahavira Vardhamana,** războinic Kșatria, își adună credincioșii (în actual peste 3 milioane) la *Abu* și *Aramvali*, orașe unde se află două dintre cele mai populare temple jainiste din India de Vest (n.a.).

contactelor stabilite cu alte *credințe*[146], locurile consacrate *pelerinajelor*[147] sunt *omniprezente*[148], constituindu-se într-o adevărată heraldică sacră, ce decriptează, ca model cultural-filozofic și social central, știința trăirii în resemnare, detașare, lentoare… și într-un îmblânzit echilibru om-natură.

Aflate într-o vădită dialectică, hinduismul și budismul sau India mistică, magică, tenebroasă, pe de o parte și India limpede, logică, pe de altă parte, își vor rezerva nu numai locuri de celebrare individuale ci și centre unde doctrinele lor vor infuza într-un sincretism comun.

Religie, ce rafinează până la esența firească a autenticului, concepte filosofice sofisticate ***Budismul,*** se va vedea așezat, la un timp dat, după o seculară și glorioasă „ieșire la scenă", in umbra hinduismului.

Izgonit astfel, din *„ținutul mamă"*[149] (unde în sec. III î.Hr. sub marele Așoka era asumat ca religie de stat, la fel cum, ceva mai târziu, regele Kanișhka îl instituie ca religie a

---

[146] Un exemplu de excepție pentru procesul de aculturație, în raport cu religia, îl identificăm în ***Maniheism*** (cca. Sec, III d.Hr.), credință născută la interfața dintre *zoroastrism, hinduism, creștinism, iudaism,* respectiv vechiul panteon mesopotamian, puternic atașat *animismului* (n.a.).

[147] Sezonul de maximă mișcare religioasă se suprapune anotimpului de iarnă (noiembrie-martie), onorat ca timp al fertilității, atât în economia agrară, cât și la nivelul societății hinduse – prin celebrarea căsătoriilor (n.a.).

[148] Într-un context geospațial extrem de generos ca desfășurare, se lasă ușor urmărite, grație sonorității orașelor, centrele hinduse de pelerinaj: *Delhi* (vezi „Coloana de Fier", de sec IV d.Hr., închinată lui Vișnu); *Kampur; Pataliputra* (Patna) și *Calcutta* – cu atât de onerosu-i „Templu al Zeiței Kali", apriga și cea dintâi soție a lui Șiva, supranumită – datorită lăcomiei neostoite pentru sacrificiile sângeroase, dar și atmosferei de „carusel malefic", degajată de ipostaza-i dinamică – multe brațe, mulți ochi, mai multe capete, gură cavernos-batjocoritoare, mulțimi de șerpi și cranii ce o decorează etc. – și „Zeița Neagră". În continuitate se atașează: *Bangalore; Mysore; Bharhut* și *Sanci* – cu anticele (sec. II î.Hr. – sec I d.Hr.) și monumentalele lor temple *Karla, Ellora* și *Ajanta* – admirabile centre de arhitectură indiană troglodită; *Madurai, Tanjore, Madras, Puri* – cu al său „Templu Jagannath" – de o insolită unicitate; *Bombay* – unde pe lângă atât de numeroasele puncte, construite, de convergență, manifestările religios-ritualice (vezi „Naja Panceami", „Festivalul Devi") ori celebrele și ineditele „Turnuri (parse) ale Tăcerii", împlinesc expresia definitorie a pelerinajului. În proximitatea orașului comercial, *Elephanta* – se oferă prin speosurile sale, într-o exacerbată exuberanță a trăirilor duplicitare, sentiment dat de multiplicarea unei culturi dezmărginite, constrânsă în a se îmbulzi în figuri cioplite, ce aproape „se calcă în picioare", pe suprafața limitat-desfășurată a pietrei. Starea de supraveghere, de control divin, este aici o certitudine. Clar-obscurul cavernamentului, împrumută zeilor *Shiva, Vishnu, Brahma, Parvati, Ganeșa*… reale tresăriri. În Punjab, orașul *Amristar,* se înscrie ca loc predilect de pelerinaj al comunităților *Sikh,* atât de meritat orgolioase, chiar dacă ar fi să aibă doar poezia arhitectonică a *„Templului de Aur"* și frenezia mustoasă a colinelor Siwalick Prolificitatea hinduismului sfidează, cu mare apetit, limitele geografice tradiționale, focalizând consistente fluxuri religioase, ori o autentică migrație spre *Bali* și *Jocjakarta* (Indonezia); *Kualalumpur* și *Penang (*Malaezya); *Singapore* (vezi Templul Hindus Sri Mariamman); *Katmandu* Și *Patam* (Nepal, n.a.).

[149] Tradiția identifică, ca geospațiu-matcă a budismului (inițiat în secolele VI–V î.Hr. de Siddharta Gotama – nobil din casta kșatria) *Cetatea Kapilavastru* din proximitatea Munților Himalaya (n.a.).

Imperiului Kușan[150]*,* aflat la apogeu la sfârșit de veac I d.Hr.), curentul filosofico-religios, care se dorea și chiar era, între altele, un fidel și sănătos purtător al principiilor fondate pe milostenie, dreptate, virtute, egalitate, noblețe, ascultare, împăcare etc. se va înrădăcina în spații culturale, atașate printr-o antropologie ancestrală, unor astfel de valori. Îl vom regăsi, așadar, în *Tibet*[151] și *Mongolia* – sub forma *lamaismului*; în *Ceylon*[152]*, Birmania*[153]*, Thailanda*[154]*, Cambodgia, Indonezia*[155] – sub forma *hynayana,* ori în *China, Coreea* și *Japonia*[156] – ca budism de tip mahayana.

---

[150] Orașul *Peshavar,* capitală la acea vreme, a puternicului imperiu, s-a instituit ca un mare centru religios budist, deschi și receptiv în raport cu un sincretism cultural de anvergură, generat și promovat de conlucrarea dintre călugări, teologi filosofi, poeți, medici, matematicieni, astronomi etc. (n.a.).

[151] De departe, orașul *Lhasa* din Tibet (3600 m altitudine), se revendică și este acceptat totodată, drept capitală universală a budismului. Pentru acest geospațiu, atât de ferm individualizat, monahismul se constituia ca prima și cea mai coerentă instituție identitară, pledoarie obiectiv susținută de cele peste 30 de mii de temple, în care serveau nu mai puțin de 2 milioane de bonzi (preoți și călugări budiști, n.a.).

[152] Geografia sa, de pământ insular, autarhic și autonom deopotrivă, conferă Ceylonului liminozitatea portocalie a budismului, dar cultivat ca parte vie a istoriei sale. Așa se face că trecerea timpului nu maculează limpezimile acestei credințe, iar pentru Evul Mediu Oriental, cetăți precum: *Amuradhapura* (cu două dintre cele mai vechi temple budiste ale lumii – sec. II î, d.Hr.), *Polonnaruwa* și *Kandi* – centru spiritual al budiștilor și ultima reședință a regilor singalezi – rămân repere etice ale urbanității religioase, dar și ale culturii populare (n.a.).

[153] Generozitatea acestui spațiu („țară a pagodelor") în cultură și civilizație religios-budistă, se ridică mult deasupra oricărei stări de așteptare. Călătoria religioasă este acceptată cu respect și bucurie, trăiri supralicitate de prezența neprețuită a relicvelor lui Budha („urma piciorului", „fire de păr" etc.) în orașele – în timp, fiecare, capitală – *Pagan, Mandalay* și *Okkala* (Rangoonul de astăzi) (n.a.).

[154] Pe filieră confesională, budismul a prins în pământul „oamenilor liberi" rădăcini și tradiții de neclintit, remarcabil developate în țesutul arhitectonic a zeci de mii de pagode și temple. Curgerea neîntreruptă de pelerini se jalona, ca atare, între înfloritoarele orașe *Chieng Mai, Lamphur, Kachandim, Sukohotai,* respectiv atât de aristocratica cetate a Siamului *Ayuthaya* (n.a.).

[155] *„Cel mai frumos monument al Asiei"; „o reprezentare simbolică a Universului"*… sunt considerații atribuite de Mircea Eliade *Complexului Budist de la Borubodur* suspendat, ca un semn al transcendenței pe o colină din vecinătatea orașului *Mazalonz* (n.a.).

[156] Pe trunchiul animismului preistoric (credința în însuflețirea a tot ceea ce este viu) societatea niponă arată o mare capacitate și disponibilitate de a altoi, într-un firesc al rosturilor binechibzuite, credințe noi precum: *Shintoismul* („Calea Zeilor"), *Budismul* și *Confucianismul.* Fără a se nega una pe alta religiile adoptate intră într-o stare de osmoză, ce va distila într-o civilizație robustă (social și economic), purtătoare definitorie a unei mentalități de învingător. Din această asumare conștient devălmașă a religiilor se conturează și o personalitate „heraldică" a culturii civice nipone, exprimată prin privilegiul ca fiecare „cetate" să poată onora credințele alese printr-o îngemănare estetică și un fluid spiritual comun. Absolut vocaționale sunt în acest sens orașele *Nara* – (capitala Japoniei în sec, VIII d.Hr.) – de departe, purtătorul atributului de „oraș al religiilor și pelerinajelor"; *Kyoto* (vezi Templul Rengioin – cunoscut prin cele 1001 fețe ale lui Budha și pentru cele tot atâtea statui în mărime naturale, placate cu aur); *Tokio* – cu sanctuarul medieval al lui Confucius, Mausoleul Meigi – cel mai polarizant templu shintoist din arhipelag; Templul Seka Kugi ori nenumăratele temple și sanctuare

dedicate Zeiței Muzicii și Teatrului, Marelui Budha sau numeroaselor „prezențe" ale spiritelor animiste. Păstrându-ne în rezonanțele de respect și armonie ale diapazonului animist (cea mai profund ecologică dintre religii) societatea niponă surprinde și captivează printr-o dialectică ascuțită dată de dimensiunile a două lumi ce par că alunecă una pe lângă alta într-un soi de ignorare reciprocă. Dincolo de cortină aparențele contradictorii întrupează prin complementaritate (delicatețe, fragilitate, simplitate, pe de o parte, cu rigurozitatea, tenacitatea, onoarea și sacrificiul, pe de altă parte), armonia sufletului nipon. Așadar, deloc paradoxal, cele mai ample pelerinaje le provoacă, primăvara, deschiderea florii de cireș (sakura) urmărită cu o frenezie festivă la *Mukojima, Tokio, Kyoto, Koganei, Nara…* și pe durata întregului an *„Muntele Templu" Fuji* cu silueta sa de o perfectă geometrie (n.a.).

III.
Urbanism și cultură superioară în lumea bizantină

Pentru această secțiune a lucrării vom ocoli pe cât se poate problematica istorică de detaliu, interesul nostru țintind o perspectivă „integrată" asupra urbanității – sinonime temporal primelor două etape de Ev Mediu (anterior dezbătute) – aflate la apogeu în geospațiul răsăritean al Europei Creștine (Bizanț) și, surprinzător, în teritoriile Orientului Musulman. Această transgresiune a competențelor urbane spre orient – unde se progradează prin valori bogat nuanțate – va metamorfoza în „*chip nou*", ceea ce vom numi, pe mai departe, într-o înțelegere agreată „*turism urban*", identitatea lui, chiar dacă conturată, neavând, după cum știm, fondul în actual acceptat.

În ceea ce privește „*noul chip*" pe care-l vom developa cu deosebire în aspectele de impact, responsabilitatea o poartă – de departe – doi vectori de o importanță extremă: *religia*, implicit *cultura*. Aceasta din urmă, fie ea de coloratură *bizantină* și / sau *filo-arabă*, este orchestrată, aspect fundamental, într-o interrelație de monolit cu normele religiilor monoteiste relevate.

De altfel, acesta este filonul care va configura virajul înspre o percepție prin excelență distinctă a „*corpusului*" de manifestări și / sau acțiuni cu amprentă „*turistică*".

Subliniem, de asemenea, că această nevoie de a sonda „*atmosfera*" unor culturi care încep să crească, prima, aproximativ din secolul IV d.Hr., iar a doua din secolele VII–VIII – în ritmuri efervescente și-n matricea unui conglomerat de principii și moravuri – derivă din a preciza menținerea unor altitudini înalte în sfera urbană.

Accentuăm, așadar, că urbanitatea orientală își va dezvolta perioadele de lumină într-un timp (secolele VII – XI d.Hr.), când Occidentul, și cu precădere, ceea ce a fost Imperiul Roman, cade în întuneric, devorându-și cultura urbană, implicit creația sa, până la limita extincției. Băgăm de seamă apoi că respectiva stare de obscuritate este sincronă cu perioada cea mai vulnerabilă, acut bolnavă, din istoria papalității.

De altfel, trimiteri înspre o atare direcție sunt schițate în prefața capitolului al II-lea, „*Perioada feudală a turismului urban*", când opinăm că moartea împăratului Theodosius I[157], respectiv evenimentele ce-i urmează, vor bascula structurile de forță în favoarea ramurii orientale, continuând prin a puncta că odată cu secolul al IV-lea d.Hr., „*orașele*

[157] Falierea Imperiului Roman precede acțiunea „testamentară" a lui Theodosius, ea fiind practic declanșată de Constantin cel Mare, prin inaugurarea la 11 mai, anul 330 d.Hr., a noi capitale – Constantinopole (A Doua Romă). Independent de voința puterii politice, nașterea Imperiului Roman de Răsărit este iminentă, cum tot iminentă va fi și grecizarea sa progresivă și, ca atare, individualizarea, în termenii adevărului, a unui imperiu distinct, cu o cultură și civilizație particulară, de esență creștin ortodoxă: ***Bizanțul***.

mari rămân prin excelență atributul Orientului"[158]. Mai mult, anumiți poli centrali (*Constantinopole, Alexandria, Antiohia, Bagdad, Cordoba, Damasc, Fustat*…) poartă competențele, capacitățile și competitivitatea de a naște dinastii, imperii… civilizații noi.

Alte aspecte le punem în legătură cu reflexiile sintagmei de „*cultură a timpului liber*", constatarea de ansamblu fiind în direcția unei dinamici duale[159], exprimate prin: somptuozitate, bogăție, cosmopolitism, mărime demografică, avansul științelor, ori balazare, vicii, violență, populații parazite, sărăcie extremă… factori ce mulează din mai multe puncte de vedere o sumă de scăderi.

„Constantinopole, care după spusele lui Robert din Clari deținea «două treimi din bogățiile lumii», se afla (vezi secolele IX–XI) în vârful curbei sale ascendente, întrecând antica Romă și Alexandria, Bagdadul și Cordoba acelor vremuri, în negoț, bogăție, lux, frumusețe, rafinament și artă. Populația sa, numărând aproximativ un milion de suflete, era acum preponderent asiatică și slavă – armeni, capadocieni, sirieni, evrei, bulgari și greci pe jumătate slavi, la care se adăuga un val de negustori și de soldați din Scandinavia, Rusia, Italia și Islam, peste toți tronând o pătură de aristocrați greci, din ce în ce mai firavă. O mie și unu de tipuri de case – țuguiate, în terasă sau cu dom – cu balcoane, logii, grădini sau pergole, mărginite de locuințe și prăvălii, străzi splendide cu reședințe impozante și porticuri umbroase, populate de statui și întretăiate de arcuri de triumf, ieșind până departe din oraș, la țară, prin niște porți păzite, practicate în zidurile de apărare, vaste palate regale – Triconchus a lui Teofil, Palatul Nou al lui Vasile I sau Bucoleon a lui Nicifor Focas –, coborând pe trepte de marmură până la cheiul împodobit cu coloane de pe țărmul Mării Marmara, biserici la fel de multe (câte zile sunt într-un an), unele dintre ele adevărate bijuterii arhitecturale, altare adăpostind cele mai dragi odoare ale creștinătății, mănăstiri al căror magnific exterior părea lipsit de pudoare iar înăuntru mișunând de sfinți mândri și turbulenți, Sfânta Sofia într-o necontenită înfrumusețare, strălucind de lumânări și candelabre, plutind în tămâie, solemnă în măreția sa și răsunând de cântece dătătoare de nădejde.

În palatele din oraș ale aristocrației și negustorimii bogate sau în vilele lor de la mare sau de la țară, se puteau întâlni întregul confort luxos existent în epocă și o decorație neinhibată de tabuuri semite – marmură în toate nuanțele și de toate granulațiile, picturi murale și mozaicuri, sculpturi și ceramică fină, tapiserii, covoare și mătăsuri, uși încrustate cu argint și fildeș, mobilă rafinat sculptată, servicii de masă din argint și aur. Aici pulsa viața societății bizantine – bărbați și femei cu înfățișări și chipuri frumoase, îmbrăcați în mătăsuri viu colorate, dantele și blănuri, rivalizând în grație, amoruri și intrigi cu Parisul și Versailles-ul din epoca Bourbonilor. Nicicând n-au fost femeile mai bine pudrate, mai parfumate, mai dichisit coafate și mai pline de bijuterii. În palatele imperiale focul ardea pe tot parcursul anului, pentru a pregăti miresmele ce trebuiau să le acopere din cap până în picioare pe regine și prințese. Nicicând n-a fost viața mai elegantă și mai rânduită după ceremonial, mai colorată de procesiuni, recepții, spectacole și jocuri, mai minuțios organizată, de protocol și etichetă.

[158] În secolul al III-lea d.Hr., regiunile geografice ce vor construi nucleul Imperiului Bizantin (Asia Mică, Siria, Palestina, Egipt, Grecia, Tracia…) se detașează printr-o ridicată prosperitate economică, stimulat[de o extraordinară dezvoltare a civilizației urbane.

[159] Sugestiv și plin de savoare este tabloul Constantinopolului din glorioasa vreme a Epocii Macedonene, schițat de Will și Ariel Durant, după cronici istorice ori prospețimea unor note de călătorii.

La hipodrom sau la curte, o aristocrație strict delimitată își etala cele mai minunate veșminte și podoabe…"

În revers, „norodul, agitat și influențat de diferitele divizări pe criterii etnice de clasă sau de crez, era frivol și însetat de sânge, și periodic turbulent; statul îl mituia cu donațiile sale de pâine, ulei și vin, iar el se amuza la cursele de cai, la luptele de animale, la spectacolele date de dansatorii pe sârmă, la pantomimele indecente de la teatru sau de la trecerea impozantelor procesiuni imperiale sau ecleziastice. Sălile de pariuri și de jocuri se întâlneau la tot pasul; casele de toleranță puteau fi văzute la orice colț de stradă, uneori chiar la intrarea în biserici…".

„Acesta era cadrul, jumătate aur, jumătate noroi, în care se desfășura clocotitoarea viață a capitalei bizantine" (Will și Ariel Durant, 2003, *Civilizații Istorice,* volumul II, p. 133–134, Editura Prietenii Cărții, București).

*

În tușa acestor note generale nu poate fi neglijat un panaș de factori stimulatori pentru dezvoltarea și chiar existența habitudinilor turistice, identificate fie în similitudinile, fie în distincțiile dintre civilizațiile aflate în contact.

*

Bunăoară nu poate fi exclusă o anumită afinitate la nivelul unor deprinderi (obișnuințe) între *Bizanț*[160] și *Lumea Musulmană* explicate printr-o filiație comună.

La fel, vecinătatea geografică, ori anumite comportamente mentale, au flexibilizat circulația ideilor, influențând nu de puține ori și cu impact covârșitor dimensiuni identitare[161] de percepție (vezi iconoclasmul introdus de Împăratul Leon III, anul 726 – atins cu certitudine de înrâurirea doctrinei islamice). Pe de altă parte, tot înalte valori – literatura, filosofia, științele, artele, școlile de gândire (jurisprudență…) au evoluat distinct în fiecare dintre sferele de influență pomenite, diferențele „*sărind în ochi*" în *arhitectură, pictură, muzică, literatură, etichetă,* respectiv *peisaj urban.*

Prin urmare, cu toată austeritatea rigorilor promovate și impuse de religie în sfera culturii, creația la orice nivel de materializare va fi una de o remarcabilă virtuozitate.

---

[160] „…Civilizația bizantină nu se naște, ca majoritatea celorlalte civilizații, din suprapunerea unui strat barbar peste o societate civilizată pe cale de descompunere, ci din contactul prelungit între civilizații rivale, cea elinică și cea babiloniană" (Neagu Djuvara – *Civilizații și tipare istorice* – 2006.

[161] Fapt ce nu comportă îndoială este raportarea muzicii bizantine, sigur cu adaptări și o evoluție specifică, la serviciile de cult practicate în sinagoga iudaică, creștinismul timpuriu fiind ombilical legat prin geneza și etapa primară a devenirii sale, de personalitatea culturii ebraice. Ba mai mult, încărcătura emoțională ce-i înalță ritmurile la nivelul suflului sacru, își împinge rădăcinile în substratul tradițiilor precreștine al populațiilor, dominant orientale. Deloc străin, apoi, de acest fond al istoriei muzicii, vor cristaliza centre urbane de referință: Alexandria, Antiohia, Ierusalim, Damasc, Tesalonik, Corint, Efes, Edessa etc. (după Vasile Vasile, 1997, *Istoria muzicii bizantine*).

Afirmație întru totul adevărată, însă nu putem eluda că, practic, se asistă la o schimbare de paradigmă.

Biserica, văzută în organismul său sistemic, se desprinde ca putere centrală: „sabia se supune sutanei", cultura se dogmatizează, fapt ce nu o slujește, dimpotrivă, rafinamentul și spiritualitatea ei se esențializează. Biserica aduce apoi în prim plan cenzura, impusă precum manipularea, selectiv, așezând societatea, oricum divizată, într-o stare de degringoladă.

Adăpostul „călduț" al mănăstirilor îngenunchează acțiunea, dar caritatea, în multe aspecte autentică, îi asigură nimbul căii de urmat. Apoi tot obiectiv este să acceptăm impactul dimensiunilor intelectuale.

Ca atare, urmărirea filonului „turistic" în lumea bizantină presupune un demers destul de dificil, pe de-o parte – așa cum s-a sugerat – datorită identității creștin-ortodoxe, care obligă la o precauție a interpretărilor, dar și a longevității (peste 1000 de ani) extrem de zbuciumate, puțin permisivă creării timpilor și/sau structurilor de relaxare – pe de altă parte.

Alt aspect delicat, nu numai din perspectiva confuziilor introduse este între *Cultura și civilizația bizantină,* respectiv *Imperiul Bizantin*[162] dimensiuni tranșant decelate cronologic. Prima structură, sensibil mai nouă[163] izvodește dintr-un imperiu distinct geografic[164], economic, lingvistic, religios, social-administrativ, urbanistic și cultural, dar va și transcede la nivele de plenitudine („Bizanț după Bizanț")[165] momentul decapitării geopolitice.

---

[162] În pofida revendicării sale, până la prăbușirea sub otomani (29 mai 1453), drept *roman*, suveranii la fel intitulându-se *împărați ai romanilor, Imperiul de Răsărit,* va abandona treptat atributele latinității, mai puțin „*Dreptul Roman*". Semne pregnante în direcția individualizării propriu-zise (Imperiu creștin ortodox) se articulează strâns cu personalități și evenimente de anvergură: Împăratul Heraclius (sec. VII) – când substituind latina, impune greaca drept limbă oficială; renașterea macedoneană (sec. IX–XI); recunoașterea la anul 810 a lui Carol cel Mare, drept suveran unic al Imperiului Roman. Papa Leon închinându-i actul omagial, rezervat din anul 476, exclusiv împăraților din Răsărit)… etc.

[163] În mod real, abia prin secolul al IX-lea Constantinopolul va deveni cel mai important centru de iradiere a culturii bizantine. Cultul ia amploare, urmând să țină pasul cu somptuozitatea noilor biserici, ce se construiesc peste tot și din ce în ce mai grandioase și mai încăpătoare. La fel, subtilitățile bizantine se rafinează și în domeniul muzicii, care până acum se impusese doar în marile centre orientale (Vasile, Vasile, 1997, *Istoria Muzicii Bizantine,* Editura Interprint, București, p. 52).

[164] Strategiile adoptate de Constantin cel Mare (sec. IV. D. Hr.) în raport cu glisarea centrului romanității spre Răsărit și legitimarea creștinismului, vor declanșa așa numita „diviziune pe orizontală", prezervată, cu anumite nuanțe până-n actual…. Ca atare, Germania, Anglia, Franța, Spania și nordul Italiei intră sub guvernare barbară, chiar dacă ocultată, mai există intimitatea filiației romane, vreme în care, sudul Italiei, Sicilia, Coasta de Nord a Africii, Egiptul, Siria, Anatolia, Grecia, exaratul de la Ravenna se plasează în sfera de influență a Constantinopolului (după Albert Hourani – 2010).

[165] Iorga, Nicolae, Byzance après Byzance – București. Editura Enciclopedică Română, 1947, versiunea românească în traducerea Mariei Holban, după cea originală în limba franceză – 1935.

Chiar dacă marcat la scară teritorială de repetate expansiuni și restrângeri spațiale, iar la nivel de palat, de lux opulent și lupte intestine atroce, ori de păguboase rupturi în sânul ortodoxiei, imperiul – sau ceea ce pe o durată evidentă va fi doar un regat grec orientalizat – propune universalității o lume rafinată, cu o organizare de stat fără egal în epoca sa.

Opera juridică[166] a lui Iustinian și *reformele administrative* au statuat un aparat birocratic (plătit de stat), păstrător și riguros vigilent la aplicarea legii.

Strategic, s-a cultivat în rândul populației de rând – îndeosebi a țărănimii, prin pârghia reformelor agrare, conștiința devotamentului militar. *Economia* funcționa constant performant, oferind suportul și oportunitățile unei civilizații urbane autentice.

Constantinopolul – liant al lumilor de la răsărit, respectiv apus, dar și axă între nord și sud, concentra și redistribuia produse, informație, cultură… în întregul geospațiu euroasiatic. Mai mult chiar, Orientul Ortodox va fi timp de secole scutul Occidentului în raport cu presiunile militar-politice ale arabilor, mongolilor și turcilor – forțe agresive, virulente, virile și inteligente, înscrise în spirala unei evoluții uluitoare.

În același context, *moneda de aur a lui Constantin cel Mare*[167] rămasă stabilă pe aproape toată durata imperiului (sec. XII) s-a constituit financiar, în polul de referință a comerțului mondial[168].

Biserica, după cum este știut, se revendică imbatabilă în plan politico-financiar și economic, dezvoltând totodată o *lume monahală*[169] a cărei anvergură, fără precedent, va articula identitatea bizantină.

---

[166] „Iustinian și-a lăsat numele codificării dreptului realizat de chestorul Palatului Sacru Tribonian. El dispune regruparea legilor încă în vigoare în Codul lui Iustinian (Codex Justinianus); de asemenea, reunește jurisprudența în Digeste (Digesta); îi înzestrează pe studenții la drept cu un manual (institutiones); în sfârșit adună legile posterioare promulgării Codului în 529 într-o culegere de Novele (Novellaie), redactate în limba greacă" (Michel Kaplan, 2010, Bizanț, p. 19).

[167] Dintre toate reformele lui Constantin, la începutul secolului al IV-lea, cea mai izbutită s-a arătat a fi reforma monetară. El a hotărât să bată 72 de bani de aur (*solidus* – în latină, *nomisima* – în greacă) la o liră de 325 de grame, adică o monedă de aur aproape pur. Până la mijlocul sec. al XI-lea, greutatea monedei a rămas constantă și titlul inițial, de 23 de carate, nu a variat cu mai mult de două carate. Nomisima, de departe, cea mai căutată pe piețele internaționale, își va atrage din partea multor autori calificativul de „dolarul Evului Mediu".

[168] Codul maritim bizantin a lui Leon III Isaurianul (717–741), inspirat din anticele reglementări navale, elaborate la Rodos, se impune ca primul corp de legi comerciale al creștinătății medievale, adoptat ca model și de cvartetul „republicilor maritime italiene", valabilitatea lui i fiind confirmată mult mai târziu, implicit de legislația în domeniu a lumii moderne.

[169] Tipare elocvente ale monahismului timpuriu se conturează în geospațiul deșertic al Egiptului încă din prima parte a secolului IV. Peste veacuri, un distilat efervescent și subtil va consacra rolul de excepție a Athosului în păstrarea tezaurului Bizantin.

Aşadar, într-un firesc al legitimităţii, tot de biserică se leagă distincţia culturii şi civilizaţiei – arhitectura, pictura[170], muzica, literatura… fiind, prin definiţie, de esenţă religioasă, de unde şi o estetică introvertită, mistică. Aspect extrem de important, apoi, din punct de vedere al mediului habitual, este susţinut de fermentarea şi evoluţia religiei în „*cetate*", în „*oraş*". Ca atare, interrelaţia dintre *loc* şi *spiritualitate* determină o progradare dimpreună – rezultanta fiind o geografie sacră cu adânci profunzimi. Văzut prin opoziţie, *ruralul* împropiază o stare de îngăduinţă, priorităţile sale – dominant pragmatice, fiind legate de *pământ, de ciclul muncii şi al vieţii laice*, de *momentele de prag*, rămase, mai degrabă, ancorate în cultura precreştină.

Informaţia ştiinţifică – prin sistemul de instrucţie eficient, prin cea dintâi universitate a lumii, prin iluştri învăţaţi (Leon Matematicianul – sec. IX, Mihail Psellos, sec. XI, Georgios Gemistos Plethon, sec. XV…), prin recuperarea atributelor antichităţii clasice etc. susţine o viaţă citadină la nivelul vârfurilor ierarhiei sociale elevată, favorabilă unei culturi prolifice şi de drept antemergătoare renaşterii occidentale, aspect verificat şi prin prisma culturii arabe, extraordinar de deschise în direcţia performanţelor ştiinţifice şi a vioiciunii spirituale.

De altfel, această conjuncţie bizantino-arabă în resuscitarea moştenirii elene, hinduse, syro-babiloniene, persane, chineze etc., – transcende „norma" de „centură de transmisie" într-o producţie culturală, „nu doar specifică, cât decizională în evoluţia civilizaţiilor"[171].

Urmărind în continuare (alături de tabloul premiselor schiţate) parametrii bazali ai „*turismului urban*", de departe esenţială rămâne moştenirea – pe linie romană – a *organismului urban, a „cetăţii"* – nucleul fundamental în administraţia teritorial socială – cel puţin în etapa timpurie (în sec. al V-lea se asistă la o decădere a oraşului). Aşadar, *Bizanţul se detaşează prin reţele, subsisteme şi sisteme urbane dense* (vezi Siria, Palestina, Egipt, Asia Mică) *integrate din mari metropole* (Constantinopole, Alexandria, Antiohia), *oraşe medii* (Tesalonik, Niceea, Efes, Smirna, Tars, Ankyra, Adrianopole, Heracleea, Selimbria, Ierusalim, Roma, Ravenna, Bari…), implicit *târguri* (komai), înzestrate la rândul lor cu anumite funcţii urbane.

Mai departe, caracter urban explicit, asumă imperiul în epoca dinastiei Macedonene (sec. IX–XI), supranumită şi „*renaşterea bizantină*" – o a doua perioadă de mare glorie după cea iustiniană.

*

[170] Raportându-se îndeosebi la arhitectură şi pictură, Neagu Djuvara a proclamat: „…o lume şi nu doar zece secole de istorie separă Sfânta Sofia de Panthenon", continuând prin a afirma că „…pictura religioasă bizantină… este tot ceea ce omul a creat mai emoţionant în domeniul reprezentării sacrului" (N. Djuvara – Civilizaţii şi tipare istorice – 2006, p. 98).

[171] Generaţii de bazilei au lăsat la Muntele Athos la Mistra în Mareea, la Arta în Epir, unele dintre cele mai frumoase monumente ale artei bizantine, răspândite în timp la Kiev, apoi în Rusia de Nord, în Serbia, Bulgaria ori în ţările române".

Păstrându-ne, oarecum, în trena dinamicii Imperiului Bizantin, propunem o decelare pe etape istorice a „geografiei urbane", individualizare ce va coordona procesul de identificare a reperelor de fond specifice segmentului de „*cheltuire estetică a timpului*", calificat drept liber la nivel individual și / sau de comunitate.

Alte planuri directoare vor viza *nivelele de ierarhizare ale societății, cauzele pregătitoare a „fenomenului turistic", tipologia manifestărilor* (religioase, culturale, de divertisment…), respectiv *timpii utilizării fondului polarizator*, cu debut în istoria trăită a Bizanțului și prelungiri până-n actual.

În ceea ce privește individualizarea pe etape istorice, folosim drept model periodizarea lumii bizantine (oicumena creștină, devenită ortodoxă după Marea Schismă din 1054) avansate de istoricul sârb Gheorghije Ostrogorsky și preluate în lucrarea lui Vasile Vasile (1997). Istoria muzicii bizantine.

Considerăm că perspectiva muzicală este atât de complexă, încât încărcătura ei poate fi extrapolată la întreaga sferă culturală, implicit la zona de interes vizată. Folosind ca bază criteriul politic, decisiv, de altfel, și în evoluția și / sau involuția fenomenului turistic, au fost decelate opt perioade, anume:

1. Epoca veche (324–610);
2. Lupta pentru existența și renovarea statului bizantin (611–710);
3. Apogeul Imperiului Bizantin (843–1025);

4, 5. Regimul nobilimii civile (1025–1081) și militare (1081–1204);

6. Dominația latină și restructurarea Imperiului Bizantin (1204–1282);

7, 8. Declinul și Decăderea Imperiului Bizantin (1282–1453).

Pentru o cât mai stăpânită creionare, atât în raport cu „dezvelirea" stratigrafiei patrimoniului construit, respectiv imaterial, cât și în ceea ce privește identificarea manifestărilor cu atributele turistice, reținem două etape majore, dată fiind „greutatea" semnificativă a favorabilităților.

Ca atare, în ordine cronologică, integrăm primele două etape mai sus menționate, într-o perioadă mult mai largă, de *individualizare* – calată dominant pe intervalul protobizantin[172] (326–632) – marcată de evenimente și personalități cu rol de „structurare", implicit perioada de apogeu / sincronă Dinastiei Macedonene (circa 867–1057).

Tot în sprijinul constructului informativ, reiterăm argumentul „*dacă… Roma a pornit de la un oraș, pentru a deveni un imperiu, istoria Imperiului Bizantin se identifică mai mult cu cea a capitalei sale…* (cf. Paleologu, cap. I).

Așadar, succinta noastră radiografie în decriptarea, din perspective polivalente, a turismului urban, se va articula, dominant, pe suportul noii metropole strategic grefate pe

[172] vezi Popescu Emilian (1993), *Istoria Bizanțului.*

colinele (tot șapte la număr[173]) ale vechiului Byzantion[174], și de la început organizată în paisprezece regiuni urbane.

Tabel cronologic

- 676 î.Hr. – Fondarea Calcedonului, o așezare grecească pe țărmul asiatic
- 667 î.Hr. – Coloniștii greci din Atena și Megara întemeiază Byzantionul
- 195 î.Hr. – Împăratul Roman Septimius Severus distruge Bizanțul, dar mai târziu îl reface și construiește *Hipodromul*
- 306 – Urcarea pe tron a lui Constantin în Apus
- 313 – *Edictul de la Mediolanum,* Constantin acordă libertatea Cultului creștin
- 321 – *Constantin decretează repausul duminical*
- 324 – Constantin reunifică Imperiul: *decide să construiască o nouă capitală pe locul anticului Byzantion*
- 325 – Se întrunește primul Conciliu de la Niceea
- 330 – Inaugurarea noii capitale, denumite Constantinopol (11 mai)
- 337 – Constantin este botezat înainte să moară
- 359 – Crearea eparhiei Constantinopol
- 362 – Iulian Apostatul restaurează păgânismul, act anihilat de Iovian în 364, când autorizează din nou creștinismul

[173] Bosforul s-a format în urma modelării glaciare care a dat orașului o topografie unică.

[174] Cronologic istoria Constantinopolului își învârtoșește rădăcinile în mileniul I, î.Hr., probabil în 667, an în care un legendar colonist grec, Byzas, a condus „exodul" de roire demografică din suprapopulatele cetăți Atena și Megara spre țărmurile europene ale Bosforului. Noua colonie, numită Byzantion cristalizează într-un oraș stat (polis) bine consolidat economic, care secole la rând va dezvolta un soi de parteneriat cu Calcedonul (vezi vatra actualului Kadiköy), fondat deopotrivă pe folosirea unei monede unice și „fraternitatea" taxelor percepute pentru comerțul maritim. În pofida unor acțiuni manifeste în favoarea independenței autocrate a unor centre de putere alohtone: lidiană (560–546 î.Hr.), persană (546–478 î.Hr.), atenian̆ă (478–411 î.Hr.), respectiv macedoneană (334–281 î.Hr.). După un prea scurt răgaz de autonomie este inclus în anul 64 î.Hr. În Imperiul Roman primind acronimul Bizanț, dar nu și acalmia politică, declinul economic fiindu-i puternic zdruncinat atât de romani (195 d.Hr.), cât și de atacurile în zonă ale goților (258 d.Hr.); Ce va urma în istoria imediată va sta sub semnul lui Constantin cel Mare.

- 395 – Moartea lui Teodosie; împărțirea definitivă a Imperiului între Răsărit (Arcadius) și Apus (Honorius)
- 413 – Începe construcția zidurilor terestre ale Constantinopolului Teodosie II construiește o nouă incintă care dublează suprafața de 700 ha prevăzută de Constantin. (În secolul V – noua capitală depășește 200.000 locuri, atingând astfel nivelul demografic al Antiohiei și al Alexandriei
- 451 – Întrunirea sinodului de la Calcedon, sub strictă supraveghere imperială; afirmarea diofizitismului
- 459 – Moartea lui Simeon Stâlpnicul
- 473 – Moartea lui Euthymios, fondatorul sistemului monastic al lavrei în Palestina
- 527 – Iustinian Împărat (527–565)
- 533 – Belisorios. Africa de Nord, Centrală și Orientală devine romană
- 535 – Belisarios. Cucerirea aproape intergrală a Italiei
- 537 – Sfințirea Catedralei Sfânta Sofia
- 552 – Iustianian cucerește Betica. Cele două treimi ale Mediteranei Occidentale au devenit romane
- *Bizanțul se naște paradoxal, tocmai din neostoita strădanie de recucerire a romanității în spirit și teritoriu*
- *Imperiul bizantin cunoaște extinderea sa maximă sub Iustinian (527–565) – când se desfășoară din sudul Spaniei până la Eufrat, de ambele părți ale Mediteranei*
- Secolul VI – Criza Cetății – a Polisului. Imperiul Bizantin se „așează" pentru o vreme într-o lume a satelor și a castrelor
- 558 – Prăbușirea cupolei Sfintei Sofia
- 563 – Noua inaugurare a Sfintei Sofia
- 565 – *Moartea lui Iustinian*
- 610–641 – *Heraclius, Împărat*. Imperiul Roman de Răsărit a devenit cu adevărat ceea ce numim Imperiul Bizantin
- 630 – Heraclius reinstalează Crucea la Ierusalim
- 632 – Moartea lui Mahomed
- 700 – Prima mențiune a unui strateg al Siciliei
- 726 – Începe mișcarea iconoclastă

- 730 – Primul *silention* a lui Leon III împotriva icoanelor; demiterea lui Germanos (Fenomenul iconoclast), marcat de o întrerupere între 780 și 815 se desfășoară până la anul 843)
- 751 – Căderea exarhatului Ravennei în mâinile lombarzilor: Bizanțul păstrează Italia Meridională și Sicilia
- 754 – Sinodul iconoclast de la Hiereia, iconoclasmul devine doctrina oficială a Imperiului
- 759 – Nașterea lui Teodor, viitorul Studit.
- 766 – Acțiune de batjocorire a monahiilor și monahilor la Hipodromul din Constantinopol
- 787 – Al doilea sinod de la Niceea, care restabilește cultul imaginilor (La anul 780, Irina devină regentă în numele fiului său Constantin VI, în vârstă de 10 ani. Ea aplanează politica iconoclastă și cu multă abilitate „invită" călugării să se reîntoarcă în mănăstirile lor, Momentul marcant este susținut de întâlnirea la Niceea a 350 de episcopi care, sub conducerea legaților papali, *reintroduc închinarea dinaintea imaginilor sacre – nu și cultul lor*
- 805 – Peloponesul este sub control bizantin
- 815 – Leon V restabilește iconoclasmul
- 840 – Leon Matematicianul arhiepiscop al Tessalonicului (destituit în 843)
- 843 – Restabilirea cultului imaginilor. Icoanele sunt din nou acceptate la al șaptelea conciliu ținut la Sfânta Sofia
- 863 – crearea Universității Magnaura, încredințată lui Leon Matematicianul
- 864 – convertirea țarului bulgar Boris la creștinism

Dinastia Macedoneană (867–1057)

- 867 – Vasile I – împărat unic
- 880 – Construirea Noii biserici (Nea Ekklesia) în incinta Palatului Imperial
- 883 – Primul document imperial în favoarea călugărilor de la Athos
- 905 – Se naște Constantin VII Porfinogenetul, autor, între altele, a două cărți dedicate fiului său, referitoare la arta de a conduce. Reținem *Cartea de Ceremonii* – adevărat îndreptar al etichetei, ritualului și ceremonialului de curte. Supraveghează și redactează, totodată, lucrări despre agricultură, medicină veterinară și zoologie. Alcătuiește o „*istorie a istoricilor lumii*", selectând fragmente din istorici și cronicari. Aportul său în dezvoltarea literaturii bizantine este semnificativ.

- 912 – Leon VI promulgă *Cartea Eparhului*, care reglementează anumite meserii la Constantinopol
- 927 – Moare Simeon al Bulgariei. Între Bizanț și bulgari se instalează 40 de ani de pace
- 954–955 – Botezul Olgăi de Kiev la Constantinopol
- 962–963 Întemeierea mănăstirii *Marea Lavra*, la capătul peninsulei Athos, de către Atanasie, la ordinul și pe cheltuiala lui Nikephoros Phokas
- 969 Imperiul recucerește Antiohia
- 976 – La vârsta de 18 ani, Vasile II (fiul lui Roman și al Teofanei) începe o domnie longevivă (50 ani), zbuciumată, dar de mare forță în istoria Bizanțului. „De la Heraclius încoace, imperiul nu mai fusese nicicând atât de întins, iar de la Iustinian încoace, nicicând atât de puternic" (Vill Durant, 2003)
- 979 – Întemeierea mănăstirii athonite Ivrion de către georgienii din Lavra lui Atanasie
- 988 – Vladimir se căsătorește cu sora lui Vasile II. Este botezat la Cherson, apoi își creștinează poporul prin botezul în Nipru la Kiev (15 august 988 sau 989)
- 1018 – Anexarea Bulgariei
- 1021 – Anexarea unei părți a Armeniei, dincolo de lacul Van, în Vospurakan
- 1037 – Prima menționare a unui mitropolit al Kievului
- 1046 – Sfințirea Catedralei Sfânta Sofia din Kiev
- 1047 – Înființarea Școlii de Drept din Mangana la îndemnul lui Ioan Mauropous
- 1048 – Călugărul Pavel întemeiază mănăstirea Hristos Evergetis (Binefăcătorul) la periferia Constantinopolului
- 1054 – Marea Schismă Biserica Catolică se separă de Biserica Ortodoxă
- 1071 – Armata bizantină este distrusă de turcii selgiucizi la Mantzikert. Împăratul Diogenes este dezonorat și detronat
- 1081 – Urcarea pe tron a lui Alexios I Comnenul
- 1099 – Cucerirea Ierusalimului de către cruciați
- 1136 – Inaugurarea mănăstirii spital Hristos Pantrocrator
- 1202 – La Veneția se adună o armată pentru cea de-a patra cruciadă
- 1204 – Cucerirea și jefuirea Constantinopolului de către cruciați; crearea Imperiului Latin de Constantinopol.

- 1274 – Conciliul de la Lyon, Mihail VIII Paleologul acceptă supunerea bisericii bizantine
- 1301 – Osman I pune bazele Imperiului Otoman
- 1321–1327 – războiul civil bizantin
- 1331 – Otomanii ocupă Niceea (Iznikul de astăzi)
- 1348 – Locuitorii genovezi ai Constantinopolului construiesc Turnul Galata, pentru a supraveghea cartierul Pera
- 1362 – Murad I cucerește Adrianopole (Edirne), care devine capitală otomană. Bizanțul este redus la teritoriul orașului Constantinopol
- 1368 – Canonizarea lui Gegorie Palama
- 1452 – Sultanul Fatih Mermet construiește Fortăreața Rumeli
- 1452 – moare la Mistra Georgios Gemistos Plethon, filosof neoplatonician
- 1453 – Mehmet II Cuceritorul intră în Constantinopol la 29 mai

III.1. Constantinopol la început. Opinii asupra interpretării conceptului de „turism urban"

Secolele V, VI ne aduc o percepție fidelă asupra culturii și civilizației bizantine, înțelegere ce va evolua spre conținuturi precise, însă fizionomia de început, a ceea ce va deveni o magnifică capitală imperială (o matroană unsă cu toate alifiile), aduce întru totul cu grefa unui oraș roman cu pretenții.

Chiar dacă împăratul ctitor legitimează creștinismul drept unică religie a imperiului (unul dintre cei trei piloni ce consacră și în actual civilizația occidentală), el însuși, și cu atât mai mult societatea vremii, rămân în armonia tradițiilor seculare moștenite. Aspect fundamental constant încă din debut, este că întreaga infrastructură (strategică, de comunicații, edilitară, comercială etc.) se calchiază pe matricea modelelor urbanistice verificate. Tot la fel, la nivel de habitudini și de estetică a locului, repere intime rămân: *Acropola* (astăzi vatra Palatului Top Kapî); *Hipodromul*; *Forul lui Constantin* (identificat prin „*Coloana Arsă*"), *Palatul Imperial*, *Forurile lui Teodosie* și cel al lui *Arcadius*; *splendide temple*; *o bogată operă statuară; victorioase arcuri de triumf; teatre; viaducte; selecte băi publice* (vezi băile Zeuxipolos); *fântâni arteziene în subtile jocuri de apă; palate senatoriale,* anturate de *grădini răcoritoare*, într-o arhitectură elegantă; *străzi mărginite de porticuri și prăvălii* (vezi marea arteră Mese), *piețe comerciale, ateliere ale breslașilor* etc.

La fel, în orizontul geografiei mentale, rămân prezervate, în contextul unei populații eclectice *sistemul anual de aprovizionare gratuită* și *starea divertismentelor organizate.*

Aşadar, cel puţin pentru o scurtă perioadă, tradiţia romană impune aceleaşi ritmuri, aceleaşi moravuri, aceleaşi tipare de „cheltuire a timpului".

Ascensiunea la vârf a Bisericii va introduce, într-o dinamică extrem de activă, mutaţii definitorii în toate dimensiunile vieţii şi prin direct recul şi în sfera „turismului urban".

Teatrul se pierde. Un anumit tip de muzică este interzis. Sărbătorile laice vor fi substituite (uneori doar estompate), de ceremonialul praznicelor religioase. Statuarul nu este agreat. Pictura se standardizează. Literatura se restrânge[175] la genuri oarecum impuse (poezia psalmică, cronica istorică, discursul, epigrama…).

Tot atât de adevărat este, însă, că în contrapartidă vor cristaliza dimensiuni cultural-artistice de excelenţă (arhitectura, mozaicul, fresca, icoana, miniatura, emailul, orfevăria, manuscrisul, muzica religioasă ş.a.), care, timp de secole, vor consacra *arta bizantină*, drept *„arta regulatoare a Europei"*[176].

III.1.1. Patrimoniul construit. Arhitectură religioasă. Construcţii civile

Descinderi de început evocă simboluri puternice din spectrul arhitecturii ecleziastice a oraşului capitală, urmărite apoi, *selectiv*, în geospaţiul calificat imperial şi ortodox. Corelat, vom ataşa dimensiunile dinamice, organic izvodite de aceasta, cu accente pe *călătoria religioasă*, *procesiuni, sărbători* etc. În continuitate de evaluare, obiective, acţiuni (manifestări) neprietenoase[177] (confuze), lăsate în plan secundar, vor fi punctate potrivit aşezării lor, ca relevanţă.

*

Atributul de magnific, ataşat capitalei Bizanţului, departe de a fi o hiperbolă, este o stare de spirit, percepută într-un anume registru, cu reliefuri arhitectonice clare, proiectate cu atât mai mult dacă le fixăm în vremea „*Renaşterii Macedonene*", când valenţele geografice, politico-istorice, economice, culturale…. desăvârşesc plenitudinea apogeului.

Sigur, stări de regal, viaţa imperiului cunoaşte şi înainte şi după secolele IX–XI, dar mai cu seamă înainte, când sub bazilei puternici (Constantin I, Theodosie II, Iustinian, Heraclius, Leon III Isaurianul…), capitala şi Imperiul dimpotrivă împlinesc maximul dezvoltării şi extensiunii teritoriale.

---

[175] „În anul 529, Iustinian porunceşte să se închidă *Şcoala din Atena* (care rămâne credincioasă inspiraţiei păgâne) şi acordă întreaga sa protecţie *Universităţii din Constantinopol…* Sub domnia lui, *literatura* a devenit cu totul *creştină*, şi a făurit genuri noi: teologie, lucrări de ascetism, datorate unor călugări, imnuri religioase, ca acela al lui Romanos Melodul, etc. (Charles Delvoye, 1976, *Arta Bizantină,* vol. I, Ed. Meridiane, Bucureşti, p. 50.

[176] Charles Diehl (1919), *Byzance – Grandeur et Décadence,* Ed. Ernest Flammarion, Paris, p. 315.

[177] …vezi *gyrovagi* – monahi nomazi, consideraţi marginali, paraziţi, turbulenţi, neregimentaţi etc., dar ataşaţi „intru salvarea sufletelor", indezirabililor, oameni fără căpătâi, vagabonzi, tâlhari, prostituate ş.a. (n.a.).

Din perspectiva vizată, au fost făcute referiri la înzestrarea „*Noii Rome*" de către Constantin cel Mare, exponent, prin excelență, a modelelor arhitecturale precreștine, cu un patrimoniu edilitar filoroman[178]. Theodosie al doilea investește în strategie[179], iar sub Iustianian, se naște revelația în arta arhitecturii bizantine: Sfânta Sofia[180].

---

[178] Cu toate acestea, Constantin – diplomat de mare calibru – va fi ctitorul unor bazilici – îndeobște mari, de mare reverberație. Aflăm că aproape toate erau bazilici cu cinci nave, precedate de atrium, cu patru porticuri, fie că este vorba de Catedrala de la Roma, construită între anii 312 și 319, numită mai târziu Sfântul Ioan din Lateran, fie că este vorba de biserica martirială Sfântu Petru, de bazilica Sfântului Mormânt din Ierusalim, inaugurată în anul 335, de cea a Nașterii din Betleem, sau de cea de pe Muntele Măslinilor. La Constantinopol, pune în loc (împreună cu fiul său, Constanțiu, 337–361), bisericile închinare Păcii Divine (Sfânta Irina) și Sfinților Apostoli – din nefericire, distruse de flăcările răscoalei Nika (532). Marea creație ce va urma va fi închinată Înțelepciunii Divine – Sfânta Sofia – târnosită la 15 februarie 360 și organizată, se pare, pe matricea unui plan cu cinci nave. Ea va dispărea lovită de răzmeriță și incendii, dar va deveni o capodoperă milenară sub auspiciile lui Iustinian (n.a.).

[179] Cu anii 410–413, Teodosie al doilea începe (condiționat de insuficiența practică a incintei urbane, concepută de Constantin I) construcția unui mare zid terestru, dublu, pe care-l va consolida în 447, și care se desfășoară pe 7,7 km de la Propontida la Cornul de Aur. Cauzele majore sunt de departe cele de apărare, dar nevoia dimensionării este declanșată și din interiorul organismului urban, pe un fond dinamic de dezvoltare ce aliniază „*Noua Romă*" prin cei peste 200.000 de locuitori (sec. V) *Antiohiei*, respectiv *Alexandrei.* Cât privește zidul maritim, edificat, se pare, în intervalul aceluiași secol, se cunoaște o lungime de circa 5 km în Cornul de aur, respectiv de 7 km în Propontida (vechiul nume al Mării Marmara). În timp, incursiunile de cucerire, mai cu seamă ale avarilor, dar și ale altor seminții, vor produce întăriri sistematice asupra fortăreței. O modificare notabilă se va declanșa în urma asediului din 626, care va lăsa în afara incintei, cel mai venerat ansamblu creștin al Constantinopolului: Sanctuarul Sfintei Fecioare, Născătoare de Dumnezeu (Theotokos) din Blacherne (n.a.).

[180] Nicio biserică nu va atinge dimensiunile excepționale ale catedralei care rămâne, până în 1453, cea mai mare biserică a creștinătății; precedată de un gigantic *atrium,* înconjurat de porticuri de 60 m în lungime și 35 m în lățime, astăzi dispărut, Sfânta Sofia măsoară 77 m în lungime și 71 m în lățime. Este o bazilică precedată de două nartexuri (pronaosuri), ale căror colaterale și nartex interior au deasupra galerii superioare. Elementul principal este uriașa cupolă, cu o dimensiune de 31 m, care se înalță la 60 m deasupra solului, simbol al bolții cerești. Pentru soluționarea problemelor tehnice, Iustinian a făcut un apel la doi fizicieni, Anthemios din Tralles și Isidor din Milet. Catedrala construită în cinci ani a fost inaugurată pe 27 decembrie 537; zdruncinată de cutremurul de pământ din 6 decembrie 557, cupola s-a prăbușit în 7 mai 558. Ea a fost din nou inaugurată la 23 decembrie 563. De atunci încoace nu a cunoscut decât reparații parțiale (Michel Kaplan, Bizanț, 2010, p. 75) *(„*Atriumul*" asumă o curte înconjurată de porticuri, unde credincioșii se adunau să asiste la diferite ceremonii cu caracter funerar și unde marii penitenți, cărora le era interzis accesul în biserică, stăteau pentru a implora îndurarea celor care pătrundeau în edificiu. Înainte de a intra în biserică, credincioșii se spălau aici pe mâini și adesea pe picioare, într-un bazin sau *phiala*, simbolizând astfel, prin curățenia trupului, cea a sufletului, după un rit de abluțiune care fusese practicat mai înainte la păgâni și la iudei, și care s-a perpetuat în islam. Aceste *atria* nu sunt decât aplicarea la arhitectura creștină a formulei curților cu porticuri, folosită încă mai demult în arta păgână, mai ales în fața marilor temple romane).

Fig. 52. Catedrala Sfânta Sofia. Imagine din exterior. Sursa: autorul.

Este cu certitudine momentul când, vizual, bazilica cu cupolă[181] înlocuiește transparența templului, durat într-un spirit al libertății nude, netăgăduită alianță cu spațiul trăit, cu astrele, cu universul, cu zeitățile (vezi doar în animism prezența a opt milioane de zeități), aduse în planul palpabilului, al simțurilor, al gusturilor etc.

[181] Este cunoscut faptul că bisericile antice și paleocreștine erau în general cu șarpantă, nu cu boltă, aspect ce ne îndreptățește să subliniem dominanța în creștinismul timpuriu a modelului arhitectural grefat pe bazilica romană, clădire alungită în general cu trei, uneori cu cinci naosuri, separate prin stâlpi sau coloane și adeseori terminate cu abside. Elocvent este exemplul Bisericii Sfântul Dimitrie, patron al Tesalonicului, cea mai mare bazilică de acest fel a lumii ortodoxe. Un alt bun exemplu ni-l oferă începuturile Mănăstirii Stodios (anii 450), ctitorită de consulul Stodios, în proximitatea Porții de Aur, închinată Sfântului Ioan Botezătorul, și care din secolul IX își va atașa atributul de cea mai mare mănăstire din capitală (Imrahr Camii). Cât privește timpul și geospațiul de mare răspândire a bazilicii cu șarpantă, putem opina pentru veacurile IV, V și pentru un teritoriu generos, marcat din Spania până în Mesopotamia și din Armenia până în Egipt. Legat de cupolă, aceasta devine aproape omniprezentă începând cu secolul al VI-lea. O primă mănăstire, antemergătoare Sfintei Sofia, o prezintă biserica Sfântului Polieuct, edificată de către o descendentă a lui Theodosie I, Iulia Anica, (524–527). Trimiteri la cupolă, găsim sensibil mai timpuriu în Asia Mică, la edificii de mai mici dimensiuni, precum biserica Sfântului Ioan din Efes, care, sub raport arhitectural, adoptă planul în cruce greacă (n.a.).

Fig. 53. Sfânta Sofia. Atrium. Sursa: autorul.

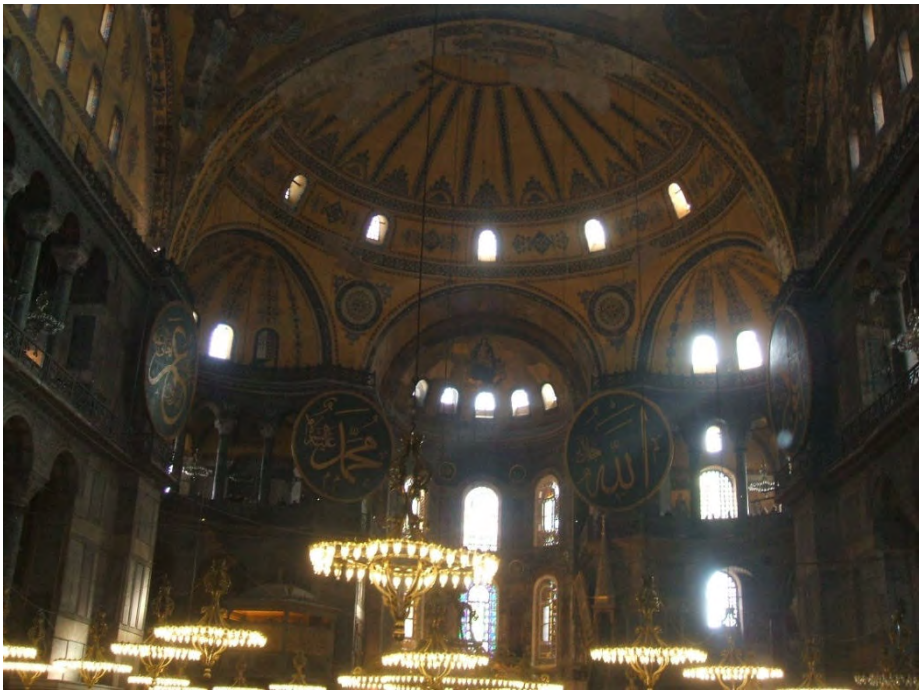

Fig. 54. Sfânta Sofia. Imagine din interior. Sursa: autorul.

Fig. 55. Sfânta Sofia. Cupola interioară. Detaliu. Sursa: autorul.

Fig. 56. Sfânta Sofia. Împăratul Ioan al II-lea, Împărăteasa Irina,
în mijloc Fecioara Maria cu Isus în brațe. Sursa: autorul.

*

O stare similară particularizează Epoca preislamică a *„ignoranței"*[182], când, prin intermediul poeziei arabe arhaice, ne este adus la cunoștință fondul vechi de *polidemonism* (cultul *pietrelor*, al *ginilor* și *gūlilor*, întrebuințarea *amuletelor* și *practicile magige* ori adorarea sanctuarelor aflate în proximitatea unor *izvoare, arbori* sau *stânci*, respectiv credințele în *zeitățile locale*, adorate prin *perelinaj,* prin *înconjurări ale idolilor* și *jertfe.* Semnificativ este apoi, că unele nume de zeități, venerate de vechii beduini, s-au păstrat și în Coran.

*

Într-un alt registru, de la grota paleocreștină la bazilică, avem de-a face cu o altă filozofie a religiei, una tainică, mistică izvodită din tradiția semitică (religie și popor al cărții), în osmoză cu religiile locale precreștine și prelungite într-un creștinism ce-și sprijină tâmpla în *„întruparea lui Hristos*".

Aducând lucrurile într-un convențional liniștit, am putea spune *„templul ne dezvăluie",* pe când *„bazilica, implicit cupola, ne învăluie"*[183], sau, alunecând pe aceeași linie, și ajungând la un alt simbol – *icoana*, la fel, ne putem zice că *taina* ei nu vine din afară, din lumesc, din perspectivă…., ci de dincolo, din interiorul pe care creștinul și l-a sacralizat prin credință. Revenind la cupola pe care în Bizanț, instinctiv o asociem Sfintei Sofia, aspect întru totul justificat de magnifica unicitate, nu putem omite că bazilica cu cupolă a fost identificată sensibil timpuriu, dar nici faptul că va fi preluată ca simbol identitar pentru alte culturi.

---

[182] „Denumirea de Gahiliya (epoca ignoranței), dată perioadei preislamice, re referă, evident, numai la ignoranța mesajului coranic și a revelației, fiindcă, altminteri, Peninsula Arabă (gaziratu-l-'arab) a cunoscut în epoca arhaică o efervescență culturală, politică și religioasă de netăgăduit" (Grete Tartler, 2014, *Înțelepciunea arabă,* Ed. Polirom, p. 13).

[183] „Evident, cupola este manifestarea omniprezentă a *bolții cerești.* Astfel, orice edificiu cu cupolă, este o imagine a lumii. Cupola este cel mai adesea sprijinită pe patru stâlpi sau pe o construcție cu bază pătrată; ceea ce ne trimite la simbolismul chinez, potrivit căruia *cerul acoperă* și *pământul sprijină*. În consens cu același simbolism, *cerul este rotund*, iar *pământul pătrat*. Construcții boltite, cu funcții dintre cele mai diverse, răspândite aproape în întreaga oicumenă din timpuri greu de sondat, au această semnificație generală a *Domului Cosmic*… Egiptenii reprezentau, bunăoară, cerul sub forma zeiței Nut, cu trupul arcuit, sprijinindu-se de pământ pe vârful degetelor de la mână și de la picioare. *Cupola bizantină*, *stupa budistă, qubbh-ul musulman* au aceeași valoare. Profetul Mahomed, ridicat la înălțimi, descrie *cerul* ca pe o *cupolă de sidef albă*, sprijinită pe patru stâlpi. *Cupola* este *spiritul* universal, învăluind lumea, *stâlpii* sunt unghiurile *cubului cosmic*, componentele sale sufletești și corporale. *Tronul lumii divine*, spune un text arab, *este precum un dom aflat deasupra îngerilor și a lumii.* La fel, cupola bizantină, împodobită cu imaginea lui *Isus Pantocrator*, are aceeași semnificație. Mai mult, identitatea este subliniată, odată în plus, dacă știm că ea este *sprijinită,* uneori, de imaginea celor patru Evangheliști…" (text extras și prelucrat din: Jean Chevalier; Alain Gheerbrant – coordonatori; (2009) al Dicționarului de simboluri, Ed. Polirom, p. 348).

În viziunea respectivei idei, reverberații estetice, dar și nuclee de polarizare a credincioșilor prin ritual, procesiuni, sărbători…. introduc în secolul al V-lea, probabil chiar mai devreme, *Biserica Sfânta Irina* (Agia Irini)[184], *Biserica Khora*[185] (Hora – „a câmpurilor", azi Muzeul Kariye), Biserica Sf. Policeut etc. Mai departe, în complexul Palatului Imperial, se detașează *Bazilica Magnaura*, cu a sa absidă centrală, loc sacru pentru tronul imperial în ocaziile ceremonialului de curte.

[184] *Biserica Sfânta Irina*. Unul dintre cele mai vechi edificii bizantine, îl găsim în topografia actuală a Istambulului, în grădina exterioară a Palatului Topkapı. Impresionează printr-o anume sobrietate arhitecturală, îndulcită de nimbul sacralității emanat. Importante sunt, totodată, proporțiile ei (100 m lungime, 35 m înălțime, diametrul cupolei de 15 m, cu o elevație de 35 m, sprijinită pe o bază structurată din patru mari piloni), multă vreme rămânând o a doua cea mai mare biserică, după Sfânta Sofia. Cât privește istoria sa, se înfățișează ca plauzibil debutul construcției – sub Constantin cel Mare – pe rămășițele unor temple de sorginte romană. Ars în întregime, în timpul revoluției de la Niceea, va fi readusă la viață (în anul 532) de împăratul Iustinian, creându-se astfel o filiație între Sfânta Irina și Sfânta Sofia. Supusă unor modificări repetate, va primi înfățișarea de acum în sec. al VIII-lea, în urma cutremurului din 738. Sub raportul decorațiunilor interioare, se încadrează în tiparul fastuos „propus" de Iustinian I, mozaicuri, fresce…, din nefericire în mare parte distruse. Ceea ce nu poate fi, însă, trecut cu vederea este faptul că Sfânta Irina este singurul vestigiu de artă iconoclastă unde există un unic motiv în formă de cruce pe semicupola absidei placată în aur (n.a.).

[185] *Biserica Khora (Muzeul Kariye).* Izvoarele istorice bizantine plasează data construcției cel puțin la început de secol VI și-l desemnează ca întemeietor pe Ayios Theodoros – conducător de armată și unchi al Împărătesei Theodora, soția împăratului Iustinian. Nu este însă deloc lipsită de importanță pentru cronologia edificiilor religioase, fixarea începuturilor în sec. IV și faptul că a fost închinată lui Isus. De asemenea, până în veacul al XIV-lea, corpul de biserică și mănăstirea (vezi inclusiv baia publică și adăpostul pentru orbi…), au suportat repetate și radicale modificări, susținute de membrii unei dinastii de bazilei. Astfel, în sec. al XI-lea, Maria Dukaina – soacra Împăratului Aleksios Komnenos (1081–1118), se dedică cu multă râvnă restaurării mănăstirii aflate în ruină. Îi urmează, la scurtă vreme, Isakios Komnenos (fiul cel mic al Împăratului Aleksios), care o ridică integral, pe noi temelii, conferindu-i o alură arhitectonică impresionantă, probabil și din dorința de a-i servi drept necropolă (gând la care va renunța, în favoarea bisericii Kosmosoteria). Alt moment de remarcabilă importanță survine în veacul al XIV-lea, când *Teodor Metochites* o redecorează în chip splendid cu mozaicuri și adaugă o capelă funerară, acoperită de fresce – lucrări care produc un viraj în arta bizantină, viraj ce semnalează curentul renașterii europene. Un alt aspect demn de subliniat, ține mai curând de o latură administrativă, Mănăstirea Khora servind și ca locuință temporară monahilor din Palestina, dar și drept reședință patriarhului Ierusalimului, când acesta nu putea să-și ocupe Scaunul. Cea mai recentă modificare apare după căderea Constantinopolului, când Marele Vizir Atik Paşa (vezi domnia lui Beyazit al II-lea: 1482–1512), o transformă în moschee, prin adăugarea unui minaret cu corp rotund și balcon (n.a.).

Fig. 57. Biserica Sfânta Irina. Sursa: autorul.

Fig. 58. Agora Acropolei. Lăcaș de cult bizantin. Sursa: autorul.

Sensibil spre sud și într-o geometrie paralelă, Palatul Boukoleon[186] – ce domina țărmul Propontidei – găzduia alte numeroase biserici[187], două dintre ele atingând o covârșitoare popularitate: *Theotokos a Farului* (cu relicve ale Mântuitorului) și *Noua Biserică Nea*[188].

De altfel, sub semnul fundamentalismului religios, și nu mai puțin a „*legăturii dintre Cer și Pământ*", intermediată de împărat – viziune în raport cu care este numit „*Locotenentul lui Dumnezeu pe Pământ*", bisericile și mănăstirile apar într-o fertilitate debordantă în întreg geospațiul bizantin. Un loc aparte, atât în mentalul colectiv, cât și în topografia capitalei, vor ocupa *Mănăstirea Stodios* (secol V), aflată în cartierul Psamathia, nu departe de *Poarta de Aur*, *Mănăstirea Chora* – edificată cel puțin în secolul al V-lea, și complementar situată în vecinătatea *Porții Adrianopole.* Trama axelor de dezvoltare urbană, pregnant modificată cu secolele X–XI, va fixa pe harta geografiei sacre noi și puternice repere.

Rol principal, politic și religios, va asuma *Cartierul Blacherne*, centrul decizional al *Dinastiei Comnenilor.* Tot în perioada respectivei dinastii, se vor pune în loc (1136), probabil cel mai grandios și ospitalier complex religios: *Mănăstirea Spitalului Hristos Mântuitorul Pantocrator*[189] la nord-vest de Pera.

---

[186] Dezvoltarea urbană se organizează în funcție de trei poli fundamentali, religios, politic și economic. Reținând aici vectorul comercial, subliniem prezența la Propontida a trei porturi de mare eficiență funcțională: *Portul Iulian* (cunoscut și sub denumirea de Sofian); *Portul Kontaskolion* și *Portul Teodosian.* În opoziție cardinală cu Portul Iulian, accentuăm importanța majoră a *Perei*, puternicul cartier (port) genovez din nordul Cornului de aur (n.a.).

[187] „Estimarea numărului bisericilor ce vor fi putut funcționa simultan la Constantinopol este un lucru imposibil: *bisericilor publice, depinzând de episcopie,* deci de Sfânta Sofia, cărora clerul pletoric le asigură deservirea. *Li se adaugă bisericile foarte numeroaselor mănăstiri,* dintre care unele sunt deschise credincioșilor de rând. În cea mai mare parte a lor, bisericile a căror funcționare este asigurată în veacul al X-lea, datează din perioada secolelor IV–VI, ceea ce nu înseamnă că au fost profund restaurate sau chiar total reconstruite" (Michel Kaplan – Bizanț, 2010, p. 76).

[188] În evoluția edificiilor religioase a capitalei, Nea Ecclesia, ctitorită de Vasile I, va purta încărcătura de simbol al Dinastiei Macedonene (n.a.).

[189] Spectaculosul construct a fost ridicat de Ioan II Comnenul și de soția acestuia, Irina – „prăpădită" – înainte de finalizare. Conceput polifuncțional (lăcașuri de rugăciune, spital, necropolă etc.), insistăm din prisma competențelor avansate asupra organizării moderne a spațiului sanitar, slujit de un personal specializat – medici și asistenți laici, la care se atașează, într-o formă de voluntariat creștin, un corp de femei destinate exclusiv îngrijirii bolnavelor. Pentru securitatea imensului complex, a fost necesară edificarea unei infrastructuri inginerești vaste, ce presupunea, în primul rând, terase și ziduri de fixare a terenului (vezi frecvența seismelor), apeducte, cisterne de apă, băi publice, spații de cazare pentru „oaspeți", bucătării, depozite etc. Peste toate acestea trona nucleul central, cu încărcătură sacră. Vorbim de aliniamentul sud-nord a celor trei bazilici: *Biserica lui Hristos Pantocrator* (în sud), *Biserica Sfintei Fecioare* (la nord) – legate prin *Biserica Sfântului Mihail* – rânduită drept mausoleu. Cât privește ornamentația, avem de-a face cu o exuberantă risipă de măiestrie și frumos (n.a.).

*

Altă geografie, alt loc sacru. Pe spinarea colinei ce alunecă de la Çarşamba, spre Cornul de Aur, se construia în veacul al XIII-lea, prin dania lui Mihail Glabas Tarkamiotes, demnitar al palatului, *Biserica și Mănăstirea Pammakristos*[190] – la acea vreme lăcaș de cult pentru femei, dar care pentru mai bine de 100 de ani avea să fie și centrul patriarhiei, pus în valoare și îmbogățit cu scene biblice în frescă și mozaicuri de aur.

*

Chiar dacă pentru un răstimp ne oprim cu exemplele arhitecturii ecleziastice din capitală, apreciem că motivul selecției acestor simboluri universale a fost acela de a tușa una dintre caracteristicile vizuale de bază ale peisajului urban, anume: „*acoperământul cupolelor*" – pe de o parte, și statutul lor de „*martori*", „*veghetori" și „mărturisitori"*a unei culturi, nu de puține ori controversate, dar fabuloasă prin profunzimile artistice, și efectul multiplicator într-o diversitate regulatoare.

Respectivele aspecte ne propun (printre altele) înțelegerea unui determinism geografic „*demiurg*" a unor diferite stări și, ca atare, a unor *provincii artistice* bine individualizate și consacrate la scara spațiului imperial[191]. Din această perspectivă vom percepe cum în baza unor cutume de neclintit, condițiile fizico-geografice și antropologice[192] („repertoriul" geologo-geomorfologic, clima, resursele în integralitatea lor, pluralismul etnic etc.) va genera reliefuri culturale prinse în mecanismul unei dinamici deosebite. Un alt factor purtător de diversitate îl identificăm în ierarhia claselor sociale, în potențialul lor economic și deschiderea nedisimulată spre mecenat – asumat ca formă de exorcizare a păcatelor. Măsura *darului* va fi cuantificată în libertatea și *starea de bine* din *lumea celor drepți*. Mai departe, se poate spune că aceste *danii*, în cazuri derulate de bazilei, aristocrația înaltă, elita militară, respectiv ecleziastică, îmbrăcau forma unor domenii cu funcții complexe* – monahale, economice, comerciale, de instrucție și nu mai puțin de caritate.

---

[190] În timpul domniei sultanului Murat al III-lea, lăcașul de cult ortodox este transformat, conform canoanelor arhitecturii islamice în moschee: Moscheea Fethiye – 1590 (n.a.).

[191] Vezi în primele secole creștine (IV, V, VI), apariția covârșitoare a bazilicilor (dominant cu șarpantă) în Constantinopol, Grecia, Salonic, Macedonia, Tracia, Siria, Palestina, Armenia, Egipt, Asia Mică, Galia, Spania, Roma, Ravenna, Lateran etc. Premergător sfârșitului de secol II, ori concomitent bazilicilor timpurii, semnalăm prezența *catacombelor* (Roma, Neapole, Sicilia, Insula Milos, Alexandria, Insula Khorg, Karmuz ș.a.), respectiv a caselor private de întâlnire și rugăciune, model preluat din cultura ebraică și deopotrivă din cea locală ancestrală (n.a.).

[192] Modelele arhitecturale comportă unele variante, după epoci și, mai ales, după locurile unde au fost construite. Diversitatea provinciilor care alcătuiesc Imperiul Bizantin s-a reflectat în arhitectură, ca și în celelalte ramuri ale artelor, și poate mai mult încă, deoarece *arhitectura este tributară resurselor locale de materiale*, care impun o continuitate în procedee (Charles Delvoye (1976), *Arta Bizantină,* Editura Meridiane, p. 60).

* Înfățișăm, după Michael Kalpan (2010), tabloul unui mecena de factură medie. Vorbim de Grigorie Pakourianos, cunoscut din hrisovul întemeierii de către el, în decembrie 1083, a Mănăstirii Sfintei Fecioare de la Petritzos, Tracia… azi lăcașul de la Bacikov, Bulgaria.

Pakourianos a fost unul dintre numeroșii georgieni care, părăsindu-și ținuturile de baștină, se puneau în slujba Împăratului Bizantin. Răsplata pentru serviciile aduse se materializa, în principal, prin înzestrarea cu pământuri în răsăritul Imperiului. Ulterior, după dezastrul de la Matzikert (1071), face un viraj în politica financiară, și împreună cu fratele său Apasios, Tracia devine ținta premiselor de înavuțire. Devotat lui Alexios Komneanul, în momentul loviturii de stat a acestuia, la 1081, este trimis să lupte împotriva normanzilor debarcați în regiunea Dyrrachionului. Abil atât în luptă, cât și în negocierile politice, se bucură de un succes care-i va rotunji avutul, cu atât mai mult cu cât l-a moștenit și pe Apasios, mort fără urmași. Nici el nu are copii și se arată preocupat de asigurarea unui loc de retragere pentru micul grup de fideli georgieni. Ca atare, donează întreaga avere mănăstirii sale: 12 sate, 11 domenii, un metoc (anexă de mănăstire), trei case de oaspeți, un teren urban, plus imobile în oraș, pescării, mori și drepturi de iarmaroace.
Situate în patru regiuni (theme) diferite, le regrupează într-un nucleu închegat: cel moștenit de la Apasios la gura râului Strimon; un al doilea – la sud de Philoppolis, iar al treilea la nord de kastron-ul Mosynopolis în Tracia Orientală, la aproximativ 20 km de mare. Personalul administrativ pare relativ restrâns, în raport cu anvergura imprimată de „militar" latifundiei sale și unde creșterea animalelor se creionează ca funcție de bază. Însemnările vremii arată despre 78 de vite de pajiște, 110 cai de pășune și 15 de călărit, 238 de oi, 94 de berbeci, 52 de capre, dar și 47 atelaje. Acestea din urmă arată că o parte a pământurilor era exploatată în regie directă și că o parte a surplusului va fi distribuită salariaților și parecilor (țărani pauperi).

De asemenea, trebuie integrat acestei ecuații, mai cu seamă pentru domeniile de mare rezonanță, abilitățile administratorului (epitropului). Un exemplu de excepție îl reprezintă *Atanasie*, care întemeiază la *Athos* (secolul X) – la ordinul și pe cheltuiala lui Nikephoros Phokas, mănăstirea *Marea Lavră* – unde practică masiv investițiile productive. Remarcabile sunt în această direcție agricultura cu irigații și comerțul pe apă. Probatoriu este construirea unui pod pentru corăbiile mănăstirii, care, scutite de taxe, practicau o dimensiune a schimburilor uluitor de profitabilă.

Logica donării de Pakourianos a pământurilor sale unei mănăstiri este evidentă, prevăzând în detaliu, inclusiv repartizarea surplusului. Lipsit de moștenitori, apare drept legic, ca jumătate din profitul realizat să fie distribuit săracilor și angajaților ctitoriei, pe când cealaltă parte să fie vărsată rezervei obligatorii.

Pakurianos moare în lupta cu pecenegii, răscruce – ce va imprima ctitoriei sale prerogative prin excelență monastice, într-un moment în care mănăstirile ajung adevărate puteri economice….

Drept concluzie, *devine clar că aristocrația se interesează insistent de mohahism și începe să investească masiv în el.*

Realizăm, ca atare, expansiunea generoasă (vezi principiul „petei de ulei") a complexelor monastice în primele secole ale creștinismului, atât în capitală, cât și în suburbiile ei, ori în provinciile Imperiului.

În acest răstimp, respectiva „lucrare" atinge proporții semnificative în geospațiile de proximitate a Constantinopolului, unde favorabilitățile environmentului sunt „exploatate", fie de mari domenii aristocratice, fie de complexe monastice și/sau sanctuare de ordin imperial sau privat.

Astfel, nu mult departe de Piața Augusteon (7 mile), în Cartierul Hebdomon (azi Bakirköy) – loc, să spunem, festiv, de adunare a trupelor din Tracia, exista, pe lângă un palat imperial, o rețea de biserici și mănăstiri, între care se bucura de o considerație aparte *Biserica Sfântului Ioan Botezătorul, care ar fi deținut* – de la sfârșitul secolului al IV-lea – *Capul Înainte Mergătorului*. Din fericire locul este recognoscibil prin prezența unei bisericuțe.

Poarta Selembrya (Silivari Kapı) este un alt reper pentru un venerat loc sacru. Vorbim de un izvor miraculos care alimenta *Sanctuarul Sfintei Fecioare din Pege*, inclusiv mănăstirea sa, ctitorită de *Împăratul Iustinian*. Importanța locului este sporită prin pelerinajele organizate de Ziua Înălțării, conduse de împărații Bizanțului. În aceeași notă a unei polarizări excesive a credincioșilor se înscriu Sanctuarul de secol V și Mănăstirea de secol VI a lui Cosma și Damian, numiți și sfinții *fără de arginți*, ori așezământul „*Sfintei Fecioare Binefăcătoare*" (Thetokos Everghetis), întemeiată la început de secol XI de un anume nobil Pavel, în zona de influență descrisă de Pege.

Nucleu de polarizare a pelerinajelor pe distanțe mari, împânzeau, după cum s-a spus, întregul imperiu. De o rezonanță specială se bucurau, bunăoară, Bari, Ravenna, Sicilia, Epir, Creta, Cipru, Antiohia, Edessa, Egipt, Mistra etc. – care impuneau, nu doar complexe religioase, ci adevărate domenii monastice.[193] În secolul al XI-lea, marile proprietăți au devenit regula. Fiind vorba de laici, nu le cunoaștem bine decât în cazurile în care proprietarul lor decide să întemeieze o mănăstire sau un așezământ de caritate ori ambele. În martie 1077, judecătorul Mihail Atlaleites, hotărăște să întemeieze câte o mănăstire și casă pentru oaspeți și pelerini la Constantinopol și la Raidestros (Tekirdağ) în Tracia, cedând cea mai mare parte a unei averi pe care a realizat-o în întregime el însuși (Michel Kaplan, Bizanț, p. 167).

Situația descrisă este aproape omniprezentă, înalții demnitari depunându-și averile Bisericii, sau devenind chiar ei locatari ai lăcașurilor ctitorite.

De asemenea, distingem câteva funcții dezvoltate de mănăstiri (religioasă, caritabilă, de sănătate, de ospitalitate, de instrucție – vezi prezența unor bogate biblioteci, a școlilor etc.) care vor impune în timp, ceea ce noi numim în actual *turismul religios*, detaliat la

[193] În intervalul marcat se secolele XIV–XVI, mănăstirile devin principala putere economică, cel puțin în zonele rurale.

rându-i în multiple forme: pelerinaje, ceremonii religioase[194], praznice, târnosiri, inclusiv *ospețe religioase*[195]– apanaj al împăratului și a marii aristocrații).

Vom relua problemele respective, accentuând mai mult sau mai puțin anumite aspecte, după modelul incursiunilor făcute în patrimoniul ecleziastic, unul mai mult selectiv, funcție, în principal de patrimoniul conservat.

Legat de acest fapt, dar mai cu seamă de harul, fără de pereche pe care-l emană, supunem atenției noastre, „*vetre sacre*" care transcend veacurile cu o putere greu de deslușit. Astfel, până în secolele IX–X, *Muntele Olimp* din Bithinia (Uludağ) în stare de vecinătate cu Brusa (Bursa) este centrul monastic cu cea mai pregnantă polatizare (vezi, între altele, legătura locului cu Teodor Studitul).

Perelinajele frecvente – dată fiind distanța nu prea mare de capitală, acționează dialectal, pe de o parte faima locului sporește, abgradându-se în același ritm și veniturile pecuniare, iar pe de altă parte, se simte o diluare a tihnei sufletești (hesychia), monahii răspândindu-se în căutarea spațiilor tot mai greu accesibile (vezi isihasmul). Cu certitudine, putem opina, că din acest punct, muntele devine cea mai bună gazdă pentru isihaști, numai că liniștea nu reușește a se împlini, asceții fiind veșnic „vânați" de frați monahi și de creștinii ce-și căutau izbăvirea etc.

Treptat, odată cu secolele X–XI[196] „*Athosul devine referința absolută*" – principii străini – ruși, sârbi, valahi ș.a., își întemeiază aici mănăstiri și fac totodată danii substanțiale pentru a cinsti „*Grădina Maicii Domnului*". Când Bizanțul pierde Asia Mică, Athosul devine locul central al monahismului bizantin, iar când Imperiul este văduvit aproape de teritoriu, el ajunge să „îmbrace" Ortodoxia.

O altă enclavă cu rol de excepție în păstrarea Tezaurului Bizantin este *Meteora*, nucleu puternic al Răsăritului Ortodox, încă din sec. al XI-lea.

Situată geografic în Câmpia Thessaliei, între Munții Koziakas și Antichossia, expresia reliefului este cel dintâi element ce-ți retează răsuflarea și te pune în condiția de aplecată

---

[194] Vezi cartea *Despre ceremonii* a lui Constantin VII Porphirogenetul.

[195] În Palatul Daphne, parte integrantă a sistemului Marelui Palat, ospețele regale, fie ele oficiale sau religioase, de desfășurau în tonalități înalte de fast. Înțelegem, de asemenea, că ele se derulau pe toată perioada anului, o frecvență aparte înregistrându-se între *Crăciun* și *Bobotează*. Și acum câteva elemente de scenografie. De pildă, în *Triklinos* (sala de recepții), cu 19 paturi aveau loc atât ședințele solemne (silentia), cât și o paletă largă de manifestări. „…«paturile» sunt, de fapt, mese de 12 tacâmuri, la care convivii mănâncă culcați, de unde numele; în fundul sălii, o absidă supraînălțată conține un «pat» rotund, rezervat împăratului și invitaților săi de onoare; sala principală, cu bolți în leagăn, conține celelalte 18 paturi. Împăratul primește la masa sa 12 oaspeți de vază, într-o simbolistică hristică ușor de deslușit; celelalte mese pot, așadar, să primească 216 invitați. O perdea (*velum*) separă cele două părți, împăratul putea astfel să fie vizibil sau ascuns, în funcție de fazele ceremonialului" (fragment preluat din Michel Kaplan, p. 72).

[196] Amintim că primul document imperial în favoarea călugărilor de la Athos este promulgat în anul 883.

sfială. O „pădure” de martori de eroziune (probabil terțiari), pe cât de diferit „sculptați”, pe atât de uimitori ca estetică de ansamblu, poartă ca pe niște „coroane” pe capetele aspru verticalizate spre înălțimi, mănăstiri austere, impunătoare și intime deopotrivă.

Fig. 59, 60, 61, 62, 63 Complexul monastic Meteora. Sursa: autorul.

Timp de secole, din cele 21 de mănăstiri a respirat un ascetism pur, nemaculat de dorințe, cultivând ascultarea, rugăciunea, postul, lipsurile…, dat și munci trudnice, fizice, ori de minte și suflet, precum scrierile sfinte și artele.

În prezent, în „oaza sacră" mai slujesc șase ansambluri: Mănăstirea Schimbarea la Față (Marele Meteor)[197]; Mănăstirea lui Varlaam; Mănăstirea Sfânta Treime, Mănăstirea Sfântului Ștefan; Mănăstirea lui Rusanu (singurul lăcaș de măicuțe) și Mănăstirea Sfântului Nicolae Anapafsa. Precum la Atos, și la Meteora, s-au vădit prezența danilor din partea unor principi străini, inclusiv valahi (vezi Neagoe Basarab).

Provincii artistice, unele eclectice prin arhitectura pusă în loc (vezi Asia Mică)[198], iar altele, frapând printr-o uimitoare unitate stilistică, împânzesc, după cum știm, din secolele IV, V, întregul geospațiu bizantin: Grecia, Siria, Palestina, Egiptul, Ravenna, Roma, Mesopotamia Nordică, Balcanii, Armenia, Georgia ș.a.

---

[197] Primele decenii ale secolului XX aduc la Meteora prefaceri de substanță, în primul rând prin edificarea unei infrastructuri de acces mult facile, efortul scripeților fiind substituit prin scări și coridoare săpate în stânca monoliților. Rezultanta tot mai vizibilă în timp se manifestă schizoid. Pe de o parte, numărul vizitatorilor sporește în progresie geometrică, pe când monahii părăsesc locurile lor de tihnă, căutându-și alte sălașe. Un excelent exemplu ni-l oferă Marele Meteor, unde timp de un veac numărul monahilor scade de la circa 300 la 3 slujitori permanenți (n.a. 2009).

[198] Orașele din regiunile de coastă; puternice cetăți negustorești încheagă – pe fondul dinamicii transporturilor – elemente arhitecturale particulare unor provincii omogene, precum Grecia, Siria și Palestina (n.a.).

O arhitectură peisagistică aparte, dacă ne raportăm bunăoară la „scările Meteorei", aparține deșerturilor egiptene, unde *cultura coptă*[199] amintește oarecum de Egiptul Faraonic, aici bisericile (mănăstirile) înfățișându-se precum niște fortărețe religioase izolate, ce „sparg" întinderile dezmărginite și roșii ale nisipurilor.

III.1.2. Construcții civile

Un impediment major legat de obiectivele arhitectonice profane este nivelul extrem de scăzut de prezervare, ele suferind o expunere „în carne vie", cu atât mai profundă, cu cât coeficientul lor strategic era mai ridicat.

Alte obiective, precum Marele Palat, „piere pe mâna bizantinilor", care cu secolul al XI-lea, după o evoluție continuă, în intervalul secolelor VI–X, este abandonat, odată cu el pierind podoabe, decorațiuni, o imensă bibliotecă….

Șanse sporite de a străbate veacurile – până la noi – asumă zidurile terestre, un procent scăzut al viaductelor, inclusiv al cisternelor pentru apă, câteva coloane aflate pe spina Hipodromului, porturile, o parte din trama stradală etc., – pe când alte construcții civile, extrem de populate – prăvălii, cârciumi, hanuri, ateliere meșteșugărești, cartiere cu funcții precise[200]… s-au lăsat vremuite de necruțarea timpurilor.

Despre *sistemul de fortificații* al capitalei am mai făcut pomenire, neadăugând, probabil, reputația de invulnerabilitate a zidurilor de-a lungul veacurilor și faptul că a trebuit să aștepte secolul al XV-lea și o artilerie precum cea a lui Mehmet al II-lea, pentru a le zdruncina.

Echipate cu zeci de turnuri, zidurile terestre erau perforate de zece porți și alte multe ușițe secrete – care, practic, structurau interfața orașului. O importanță majoră în acest ansamblu purta faimoasa *Poartă de Aur*[201], ei atașându-i-se și un sistem de patru turnuri,

---

[199] Cuvântul copt se individualizează drept o deformare a cuvântului grec *aigyptai*, „egipteni" (n.a.).

[200] Activitățile productive specifice breslelor dau numele unor cartiere găsite în proximitatea nucleului central: Sfânta Sofia, Marele Palat, Hipodromul. Astfel, la nord de Sfânta Irina se rânduiau cartierele lucrătorilor în bronz sau cele ale căldărarilor; în apropiere de Sfânta Sofia se identifică cartierul fabricanților de lumânări, iar la sud de Messe, în vecinătatea antrepozitelor de grâu, se individualizează cartierul brutarilor (Artopolia). Între aceste cartiere extrem de populate, și cu habitudini sociale pe măsură, spațiile libere erau concesionate unor mari aristocrați, care-și înălțau palate fastuoase, atribut dublat de repere importante pe harta metropolei (n.a.).

[201] *„Poarta de Aur",* aflată în partea de sud a zidului, servește pentru intrarea oficială a împăraților în momentul urcării pe tron sau la întoarcerea din expedițiile militare. Construită în 413, ea este flancată de două turnuri de marmură și precedată de propilee. Teodosie II dispune să i se aurească batanții, de unde și numele ei. Poarta este ornamentată cu un număr mare de statui și un grup de cinci elefanți, însoțiți de conducătorul lor, cei pe care Teodosie II își va fi făcut intrarea în oraș. O adevărată fortăreață, datorită celor patru turnuri, Poarta de Aur servește în principal intrărilor imperiale. Prin urmare, ea este dublată, sensibil spre nord, de o poartă obișnuită, care permite intrarea oamenilor de

sporite la șapte, în timpul Imperiului Otoman, de unde și numele „*Castelul celor șapte turnuri*", Yedikule Kapı, constituit în actual în unul dintre faimoasele obiective turistice ale Istambulului, iar pentru noi, un punct de reculegere și rugăciune.

*

Pentru o perioadă de excelență, *Palatul Imperial* a fost splendoarea incomparabilă a orașului, o operă arhitectonică ce s-a extins constant din secolul al VI-lea – marcat de Iustinian – până spre sfârșitul dinastiei macedoneene, aproximativ secolul XI, timp ce declanșează părăsirea lui și o decreptitudine[202] greu de acceptat.

Informațiile ajunse până la noi sunt rudimentare. Urmele – vizibile în actual, restrânse într-un perimetru meschin (întreaga zonă fiind în întregime construită) retează orice proces de imaginație. O percepție mai obiectivă ne este pusă la îndemână de călători – personalități politice puternice – dar și de celebra lucrare *Despre ceremonii*, a lui Constantin Porphirogenetul, la mijloc de secol X.

O informație precisă se raportează la principiul general de organizare a acestui uriaș sistem de clădiri, anume: „*Cu cât se merge de la est spre vest, cu atât se ajunge mai aproape de clădirile rezervate împăratului și apropiaților său*" (Michel Kaplan, 2010).

Tot din autorul menționat, vom extrage un decupaj, un „tablou" descris de ambasadorul regelui lombard Beranger 949–950, apoi al împăratului german Otto I, care era în 962, *episcopul Liutprand de Cremona*.

„În fața jilțului împăratului era un arbore din bronz aurit, pe ramurile căruia se aflau diferite soiuri de păsări, de asemenea din bronz aurit, și fiecare pasăre, după cum îi era soiul, scotea un cântec diferit. Cât despre tronul împăratului, acesta era făurit cu asemenea măiestrie, încât părea când modest, când ieșit din comun și sublim, de la prima vedere. Lei de o mărime uriașă, din lemn ori din bronz, nu știu, în orice caz cu totul acoperiți de aur, păreau să facă de gardă; lovind podeaua cu cozile lor, răgeau și în gurile lor deschise, vedeai cum li se mișcă limbile. Am fost introdus în această sală, purtat pe umeri de doi eunuci, până înaintea împăratului, și când am ajuns acolo, leii au scos răgete și păsările au început să cânte, fiecare după cum îi era soiul…. M-am prosternat de trei ori în fața Suveranului, apoi am ridicat capul și l-am văzut pe Împărat, care mai înainte mi se păruse la o înălțime potrivită, șezând deasupra, la oarecare distanță de podea, iar puțin după aceea, l-am văzut așezându-se, purtând alte veșminte la nivelul tavanului sălii. Nu am putut să pricep cum se întâmplase acestea, doar dacă nu ar fi fost purtat, poate, de un orgalio, acea mașinărie care se folosește la ridicatul buștenilor".

Mai subliniem prezența în acest ansamblu exotic a altor palate, anume, spre vest, *Palatul Daphne* sau l-am putea numi *Palatul Guvernamental, Palatul Boukoleon*, respectiv

rând, veniți de pe Via Egnatia, drumul Roma-Constantinopol, care se sfârșește aici" (Michel Kaplan, Bizanț, 2010, p. 83).

[202] „Până spre mijlocul veacului al XIV-lea, Marele Palat Imperial nu mai slujise decât în rare ocazii la celebrarea ceremoniilor. Mai apoi, fuse lăsat în părăsire. Prin anul 1350, caii, catârii și vacile pășteau în grădinile sale, iar femeile veneau să spele rufe în fialele vastelor sale curți. În 1422, florentinul Buondelmonte nu mai văzuse aici decât ruine" (Charles Delvoye, 1976, Arta Bizantină, p. 202).

Palatul Sacru – cel destinat împăratului și unde se aflau două săli cu adevărat emblematice.

Vorbim de Triklinosul din Aur, respectiv Sala de Purpură – Porphira, pardosită, după cum îi arată și numele, cu purpură, unde nasc împărătesele domnitoare și care le conferă moștenitorilor legitimi, născuți în Porfira, atributul de porfirogeneți. Marele palat mai adăpostește zeci de biserici, iar grădinile sale în terase expuneau peisaje în culori exuberante ce urcau pantele Acropolei.

Palatul Imperial – în afară de somptuozitatea în sine – intra în directă legătură cu alte două monumente identitare: *Piața Augusteon*[203] și *Hipodromul* (vorbim aici de Hipodromul acoperit al palatului) – asumat drept tribunal imperial și unde, printr-o galerie, împăratul ajungea direct la loja lui din Palatul Daphne, anturat de membrii cei mai importanți (judecători ai Hipodromului și / sau al velum-ului[204]) care fac dreptate în numele împăratului. Sigur, Hipodromul cumula alte multe funcții, în speță de divertisment, formulă absolut necesară într-o metropolă unde multietnicitatea, implicit multiculturalitatea, nu de puține ori erau generatoare de conflicte.

Odată cu secolul al XI-lea, Palatul Imperial, abandonat treptat, treptat va fi înlocuit în economia politică și arhitecturală cu noul palat al Comnenilor din cartierul Blacherne, poziționat în nord-estul zidurilor, acolo unde sacralitatea locului era întărită de *Sanctuarul Sfintei Fecioare*.

Urmașii lor, paleologii, vor aduce edificiului modificări substanțiale – între care și cele două etaje ale palatului, tradițional numit Palatul lui Constantin Porphirogenetul, azi Tekfur Serai. Ca elemente de arhitectură, se întâlnește un parter boltit cu deschideri germinate în arcadă. Cât privește zidurile, similar edificiilor ecleziastice, sunt din asize de blocuri de piatră, alternate cu trei straturi de cărămizi. Aceeași estetică se regăsește și la fațadele etajelor bogat ornamentate după tiparul paleologilor.

„Deasupra ferestrelor, se află câte două arhivote în retragere, la care bolțarii de marmură colorată alternează cu cărămizi grupate câte trei. Suprafețele dintre ferestre conțin ornamente ceramo-plastice, în care domină romburile, alături de rozete sau motive în tablă de șah, însoțite de încrustații în faianță. Un grad de originalitate, cu totul aparte,

---

[203] Puține sunt construcțiile religioase ori profane bizantine unde interpunerea „velum-ului" istoric este dată la o parte. Un minunat exemplu este Marea Piață Augusteon, circumscrisă de elemente blazon precum Sfânta Sofia, Palatul Imperial, Hipodromul, Băile Zeuxipolos… Subliniem, de asemenea, că palatul se deschide spre piață printr-un ansamblu ce-și datorează numele imensei porți de bronz Chalke. Acolo își avea sediul garda – contigentele scholai și exkoubitori, responsabile de închisori (n.a.).

[204] „Velum"-ul este o perdea grea, care în anumite situații, trebuia să separe două părți. Întâlnim acest velum atât la Hipodrom, cât și în Palatul Sacru – când ceremonialul cerea păstrarea „ascunsă" a împăratului ori în vechile lăcașuri de cult, unde velum-ul a fost precursorul catapetesmei sau a iconostasului (n.a.).

este dat de configurarea fiecărui etaj într-o singură sală, cu prezența pentru cel de al doilea a unei capele cu absidă. Fațada deosebit de frumoasă, cu numeroase ferestre, armonios rânduite, vestește, fapt extrem de important, palatele din Renașterea Florentină" (după Charles Delvoye, 1976 – pagina 203). Un curent în epocă era clădirea de mari palate (mai toate având câte o capelă rafinat decorată) și vile – nu atât în capitală, marea aristocrație și principii preferând zonele marginale ale Imperiului, acolo unde vaste spații permiteau edificii fabuloase, înconjurate de grădini – măiastru meșteșugite de arhitecți peisagiști. Astfel de „complexe" puteau fi admirate la Niceea, Arta, Trapezunt, Mistra etc., o parte dintre ele aducându-și „umbrele" până în prezent, probabil, și datorită funcțiilor lor – departe de zarva capitalei – de oaze de liniște, fie ca reședință de vară sau palate de vânătoare, omniprezentă fiind căutarea împlinirii gustului pentru confort, pentru plăcerile vieții și ale luxului, unde arta, fapt atât de evident, era iremediabil sedusă de frumos, de simțul culorii, de limpezimi.

*

Punctul de maximă convergență, pentru populația capitalei, îndeosebi, era Hipodrumul, o construcție înălțată pe trei etaje, și care, așa cum s-a arătat, avea legătură directă cu Palatul Daphne, respectiv cu apartamentele împăratului, în timp ce spre răsărit avea deschidere spre oraș. La venirea lui Constantin cel Mare, Hipodrumul exista deja, fiind ridicat la sfârșit de veac II de Septimiu Severus. Înclinat spre edificii și monumente grandioase, bine articulate cu somptuozitatea, Constantin își va dori pentru Hipodrom proporțiile atinse de Circus Maximus, capacitate de care Împăratul Iustinian se va apropia sensibil, astfel încât peste secole – gradenele, inițial din lemn, înlocuite cu altele din piatră, vor dispune de uimitoarea cifră de 40.000 locuri. Dincolo de toate aceste aspecte, trebuie să formulăm și funcțiile de bază: juridică, politică – aici fiind locul predilect de întâlnire dintre împărat și popor – și nu în cele din urmă funcția de agrement – diplomat susținută de Constantin prin instituirea unui sistem de aprovizionare gratuită. Cât privește partea de divertisment, ne aflăm într-o stare de similitudine cu oferta Romei, iar, dacă din punct de vedere al conservării, Hipodromul efectiv nu mai există, amplasamentul lui ne este minunat sugerat de coloanele de pe „spina" lui: *Obeliscul lui Theodosius*[205],

[205] Atributul de venerabil se asociază în Constantinopol obeliscului de pe Hipodrom, datat cu 1500 de ani î.Hr. și ridicat în fața unui templu din orașul Hieropolis din Egiptul Antic, în onoarea faraonului Tutmosis al III-lea. Și de această dată, Constantin I (337–361) își dorește monumentul ca pe o nestemată, motiv pentru care va adresa o „scrisoare de cerere" Alexandrinilor. Constantin moare, fără a vedea măreția suplă de aproape 20 de m lungime. Cert este că monumentul va fi adus la Constantinopol în timpul domniei lui Theodosius I (379–395) și amplasat pe 4 piedestale din bronz, împodobite cu reliefuri (n.a.).

Coloana Împletită[206] și *Coloana Zidită*[207], numită și coloana lui Constantin Porphirogenetul.

Fig. 64. Obeliscul lui Theodosius de pe spina Hipodromului. Sursa: autorul.

[206] Un alt element de interes, adus de Constantin I din teritoriile Imperiului și care poate fi admirat în actual pe „spina" Hipodromului este Coloana Împletită sau Coloana cu Serpentină. Povestea ne spune că Regatele mici din Grecia au construit un monument prin topirea și amestecul armelor și a altor obiecte din metal, ulterior războiului purtat cu armata persană în urma victoriilor de la Salamis (480 î.Hr.) și Plateea (479 î.Hr.). Estetica coloanei a fost dată de vârful împodobit cu un potir de aur, care se sprijină pe trei capete de șarpe, înălțate la 8 m și compuse din 29 de noduri și 36–32 de curbe. Separate la capăt, fiecare cap de șarpe privește în altă direcție. Un memoriu pentru istorie este de departe faptul că pe corpurile împletite ale șerpilor au fost înscrise numele a 31 de orașe, state grecești, care într-o alianță asumată, au participat la război (n.a.).

[207] Un al treilea punct de atracție, situat pe „spina" la Centrul Hipodromului, este recunoscuta Coloană Zidită, atribuită (chiar dacă faptele s-ar putea să nu stea întocmai) lui Constantin Porfirogenetul. Cu o înălțime de 3,2 m, este realizată din pietre finisate de diferite mărimi. Restaurată în timpul domniei lui Constantin al VII-lea (911–959), a fost inscripționată cu reliefuri care reprezentau victoriile purtate de tatăl său, Basileios I (867–886).

Fig. 65. Bazilica Cisternă. Coloana cu păuni. Sursa: autorul.

Fig. 66. Bazilica Cisternă. Coloana cu cap de meduză. Sursa: autorul.

Dincolo de registrele reale ale necesității pentru apă, bizantinii, aidoma arabilor, erau fascinați de jocurile de apă, de fântâni…. simțul lor artistic transferând asupra apei puteri creatoare. Plăcerea citadinului pentru limpezimile apei, pentru susurul ei dezmierdător, ori pentru binecuvântata răcoare, adusă chiar în palatele lor, invoca necesități tehnice de aducțiune și stocare. Un sistem de apeducte, restaurate în timp de otomani, aducea apa în oraș din rezervele cantonate în pânza freatică a dealurilor din proximitate, urmând a fi stocată, la fel, într-un sistem de cisterne, fie sub cerul liber[208], fie subterane. Din acest întreg complex, selectăm două valori de patrimoniu, pe care, din fericire, le putem admira în timpul și spațiul trăit, anume: Apeductul lui Valens[209] și Bazilica Cisternă[210] – construită pe amplasamentul bazilicii distruse în 532, în timpul răscoalei Nika și aflată în vecinătatea Muzeului Sfânta Sofia. Intrarea la suprafață, oarecum modestă, te coboară în tainele unui palat subteran, care fascinează prin lumini, prin coloanele ample ce sprijină tavanul boltit, prin scânteierea apei și jocul alunecos al peștilor, dar mai cu seamă prin proprii-ți pași care calcă pe lespezi milenare.

---

[208] Dintre cisternele uriașe, aflate sub cerul liber, majoritatea de secol V, și a căror urme sunt vizibile și în actual, punctăm: Cisterna lui Aietius – construită în 421, de 244 de m / 85 și 15 m înălțime, cu pereți de 5,20 m grosime și un volum de 300.000 m^3; Cisterna lui Aspar – construită în 459, un pătrat cu latura de 152 de m și înălțimea de 11 m, conținea 250.000 m^3; Cisterna Sfântului Mokios – construită sub Anastasius (491–518), cu o capacitate de 260.000 m^3… (după Michel Kalpan, 2010, Bizanț, p. 77).

[209] Apeductul lui Valens, aflat în prezent pe Bulevardul Atatürk (în zona Saraçhane), și atribuit de unele izvoare istorice Împăratului Adrian (117–138), construit, se pare, cu pietre din Zidurile Chankedon, s-a constituit într-o întreprindere inginerească menită să asigure alimentarea cu apă a orașului. Conectat la sursele de apă din exterior, în timpul Împăratului Theodosius I, apeductul, distrus și reconstituit de nenumărate ori, atinge o lungime de aproximativ 971 și o înălțime de 63 m peste nivelul mării (n.a.).

[210] Palatul Subteran sau Bazilica Cisternă, aflată în topografia orașului, pe drumul dintre Catedrala Sfânta Sofia și Cağaloğlu este alimentat cu apă din apeductele lui Valens și Malova. „Planul rezervorului a fost descoperit și desenat de marinarii germani în timpul Primului Război Mondial. Planul arată că rezervorul ocupă o suprafață de 9800 m^2 și are o lungime de 140 de m și o lățime de 70 m. Rezervorul conține 336 de coloane de marmură, fiecare cu o înălțime de 5 m. Coloanele sunt dispuse în 12 rânduri, iar fiecare rând are câte 28 de coloane. Acestea sunt aliniate la intervale de 4 m și o mare parte dintre ele pare să fie luată din clădiri mai vechi, în timp ce altele sunt alcătuite din diverse tipuri de marmură și granit. Pe coloane pot fi văzute capiteluri compuse care reprezintă un stil modificat al coloanelor corintice. Sistemul de acoperire al rezervorului constă din bolți dispuse în cruce și arcuri circulare. P. Gylles a vizitat orașul Istambul între anii 1544 și 1550 și a menționat că în acest rezervor înotau pești mari… Partea interioară a rezervorului a fost curățată în totalitate cu ocazia restaurărilor efectuate de Primăria Municipiului Istambul, iar cu această ocazie s-a constatat că fundul rezervorului era realizat din cărămidă" (Istambul. Orașul Civilizațiilor, Erdem Yücel, p. 31–32). Adevărată operă inginerească, Bazilica Cisternă uimește tehnica zilelor noastre, pe când estetica ei de templu te înfioară, iar vorbele nu pot fi decât murmurate. Ideea de loc sacru este transferată și de cele două coloane, anume Coloana cu Ochi de Păun, respectiv Coloana cu baza figurată în Cap de Meduză.

III.1.3. Domenii de excelență în artă

După ce am fixat în harta noastră mentală repere de impact a ceea ce va defini, în timp, fenomenul turistic urban, mai facem un important pas înspre patrimoniul artelor, domeniu percutant pentru care civilizația bizantină este cu adevărat renumită. De astfel, din această direcție, se procură cea mai rodnică moștenire a sa, în ansamblul spațiului ortodox, fie, dacă ar fi să amintim, reverberațiile producției de icoane, una dintre cauzele fundamentale ale gândirii religioase bizantine. Din nefericire, din variata bogăție a expresiilor artistice, cristalizate în unsprezece secole de istorie bizantină, astăzi ne-a rămas mult prea puțin și, totuși, acest distilat de cultură, ajută în întărirea percepției de unitate stilistică.

Atari aspecte le-am sesizat, extrem de succint, la arhitectura religioasă, mai substanțial prezervată, fie favorabilităților de poziționare în geospațiile marginale ale Imperiului, fie protecției „nimbului sacru" care, prin adăugarea unor elemente simbol a arhitecturii islamice – au trecut sub protecția religiei guvernatoare. De altfel, rodul perfect al civilizației bizantine este arta religioasă[211], exprimată deopotrivă viguros și emoționant în formule extrem de variate: mozaicuri, icoane, sculptură, muzică, fildeșuri, steatite, metale, orfevărie, emailuri, sticlărie de lux și vitralii, podoabe, monede, țesături, ceramică etc. Important este că toată această largă producție purta pecetea unui stil puternic reconoscibil și că rădăcinile atât ale artelor majore, cât și ale celor somptuare se grefau pe artele laice (păgâne), cu profund caracter mitologic, dinaintea epocii creștine. De asemenea, nu putem ignora originile de esență orientală, syro-babiloniană, iraniană (vezi frescele sinagogii din Dura Europos și mozaicurile de la San Vitalle din Ravena). Spunând acestea, amintim că alături de o artă religioasă, care predomina în chip ferm, a înflorit și o artă profană, care avea misiunea de a contribui la divertismentul împăratului și al aristocrației, pe de o parte, dar și la dezlegarea canoanelor și la aducerea în față a flexibilității de gândire ce prefațau, oarecum, „Renașterea", pe de altă parte. În continuare, alegem de o manieră subiectivă[212], din largul și variatul complex al artelor, să vorbim din trunchiul artelor majore, despre pictura religioasă – aportul ei în amprenta turismului urban fiind indiscutabilă.

---

[211] „Funcția esențială a artei bizantine a fost aceea de a exalta măreția supranaturală a împăratului și a bisericii, de a crea cadrul somptuos în care se desfășoară liturghiile lor, de a ilustra prin imagini natura divină a misiunii lor, de a furniza obiectele necesare celebrării ritualului. Nu este o artă a rațiunii și a realității, ci a transcendenței și a fastului, o artă care trebuie să uluiască și să insufle respect supușilor, credincioșilor și popoarelor învecinate. Acest caracter imperial este una dintre trăsăturile ce o deosebesc net de celelalte arte creștine, cum ar fi cea romanică și cea gotică" (Charles de Voye, *Arta bizantină,* 1976, p. 28, vol. I).

[212] Selecția este determinată și din perspectiva economiei spațiului acordat acestei lucrări (n.a.).

III.1.4. Imaginea religioasă. Icoane și iconoclasmul

Cunoaștem că începuturile creștinismului se înfățișează destul de vitreg, deopotrivă, în raport cu imaginea și statuarul sacru, stare depășită de triumful creștinismului sub Constantin și influența mediului grecesc care vor îndulci treptat această prohibiție. Ca atare, până la criza iconoclastă (717–802) se dezvoltă o admirație dezmărginită față de frescă, mozaic și icoană, concepute ca o ilustrare a Istoriei Sfinte, destinată credincioșilor neștiutori de carte. Pe lângă procesiunile de sfinți și împărați[213], redate conform unui riguros program iconografic[214], o prezență bogată o constituie și două simboluri legate de Hristos: Crucea și Mielul. Apoi, chiar dacă nu aparțin imaginii, relicvele sacre fac obiectul unei adorații populare de neostoit, rotunjind devoțiunea religioasă. Așadar, prin intermediul acestui corpus semiotic, poporul este sedus, fără cale de întoarcere. Oamenii se rugau, se închinau, se prosternau dinaintea obiectelor religioase. Le sărutau, le aprindeau candele și tămâie, le acopereau cu flori și așteptau să le vadă săvârșind miracole, datorită forței lor oculte. Mai cu seamă în *Grecia*, *icoana* sau *imaginea sacră*, erau omniprezente, iar așteptările salvatoare puse în aceste „semne", erau atât de puternice, încât îngenuncheau voința de acțiune a maselor.

Fire mai austeră, dar și influențat de anumite religii și curente religioase, unele venite chiar din creștinism (nestorianismul, monofizismul….), Leon al III-lea (717–741), deranjat de escaladarea acestor excese ale credinței populare, precum și de clerul care, sub sutana modestă a sistemului monahic, acționa cu o putere excesivă, fățarnic disimulată, atât asupra poporului, cât și a elitelor cârmuitoare, publică în anul 726 un edict prin care cerea „totala îndepărtare a icoanelor din toate bisericile". Reprezentările lui Hristos și ale Fecioarei au fost pe deplin interzise, pereții bisericilor urmând a fi acoperiți cu ipsos, în vederea „ocultării" imaginilor religioase.

---

[213] Deslușim aici prezența manifestă a mesajului politic, una dintre sarcinile principale ale clerului, respectiv a credincioșilor, fiind aceea de a se ruga pentru victoriile Imperiului și a Împăratului. De aici și reprezentarea lui Iustinian și a Teodorei, cu suitele lor, pe pereții bisericii San Vitale din Ravenna (n.a.).

[214] „Locul lui Hristos, sub forma sa doctă și severă de Pantocrator, era cupola principală; Sfânta Fecioară Maria Theotokos tronează în absida principală, a cărei intrare este adesea surmontată Deisis, rugăciunea adresată lui Hristos de Fecioară, aflată la dreapta Sa, și de Ioan Botezătorul, la stânga sa. Pe bolta care separă corul de cupolă, apare Hetimasia, pregătirea revenirii lui Hristos, al cărui tron era gol. În jurul cupolei, în axă, sunt reprezentate față în față Nașterea și Răstignirea; în cealaltă axă se găsesc principalele etape din viața lui Hristos; Botezul și Învierea. Ulterior, Sfânta Fecioară a ocupat un loc tot mai important, până la situarea într-o poziție bună în biserică a scenei Adormirii. În general, scenele direct legate de Hristos și de Fecioară se află în părțile de sus ale naosului și nartexului. În bisericile monastice sau în capelele anexă ale mănăstirilor, decorația principală o constituie figurile de sfinți: Biserica Sfântului Luca din Phokis (Hosios Loukas) este literalmente înțesată cu ele" (Michel Kaplan, 2010, Bizanț, p. 284).

Scapă acestei rigori, biserici și mănăstiri aflate, progresiv, la distanțe tot mai mari de Constantinopole, cel mai aspru lovit, în pofida avalanșei de proteste stârnite.

Așa stau lucrurile cu bisericile rupestre din Capadocia, cu lăcașurile de cult din Italia (Veneția, Ravenna, Roma…) aflate sub protectoratul papei Grigore II – o voce extrem de aspră la adresa iconoclaștilor. În aceiași zonalitate se așează și fostele provincii creștine din Orient.

Cu toate frământările vremii, în această direcție, reținem moderația, dacă nu chiar blândețea cu care Leon al III-lea aplică edictul, astfel încât la moartea sa, în anul 741, majoritatea bisericilor și-au păstrat nealterate podoaba frescelor și mozaicului.

Cu urmașul lui, însă, Constantin al V-lea (741–775), tulburările iconoclaste vor escalada aproape orice limită, prigoana asupra mănăstirilor, călugărilor și artiștilor fiind una dintre cele mai crâncene. Se închid mănăstirile, averile le sunt confiscate, monahii și monahiile sunt batjocoriți, obligați fiind la mariaje între ei; artiștii sunt mutilați (mâini tăiate și / sau arse, ochi scoși, limbi smulse etc.), patriarhul este schingiuit și decapitat (767).

Sunt ani grei pentru arta religioasă în Imperiu, realități ce determină *un exod de ordinul a mii de călugări, refugiați* cu precădere *în sudul Italiei.* Datorită acestor exilați și negustorilor orientali, stilurile arhitecturii și decorațiunii bizantine au înflorit la *Bari, Otranto, Benevento, Napoli, Roma* ș.a. *Ravenna* a continuat să rămână greacă în artă; ea a produs în secolul VII, minunatele mozaicuri de la Sf. Apolinoris in Classe. *Salonicul* nu a încetat nici el să fie grec și și-a împodobit propria Sfântă Sofia cu mozaicuri întunecate, înfățișând niște apostoli la fel de filiformi ca sfinții lui El Greco" (Will Durant, Era Credinței, vol XI, 2003, p. 144).

Aidoma adăpostului din Italia, generoase se arată Egiptul, Siria și Palestina – trecute sub dominația arabilor – și unde pictorii, scăpați de autoritatea basileilor lucrează în libertate. Conform unor cronici, este probabil ca la mănăstirea Sinai să se păstreze icoane din acele vremuri.

Pe aceeași descendență de bazilei, Leon al IV-lea (775–780) și Constantin VI (780–797), politica iconoclastă continuă, fără a mai atinge însă apogeul mai sus amintit. Apoi, sub regența împărătesei Irina, urmată de propria-i domnie (797–802), cu numele de *basileus*, iconoclasmul este înlăturat, Conciliul de la Niceea (787) – îngăduind reintroducerea închinării dinaintea imaginilor – nu și cultul lor.

Odiseea iconoclastă nu se oprește însă aici, o nouă interdicție a imaginilor fiind promovată de Leon al V-lea, Armeanul (813–820), care întrunește pentru susținere sinodul la Sfânta Sofia, în anul 815. Este și perioada când doi dintre cei mai activi iconoduli, Teodor Studitul și patriarhul Nichifor sunt surghiuniți.

Ultimele acțiuni iconoclase se consumă în vremea Împăratului Teofil I (829–842) despre care vom mai face vorbire, datorită gusturilor sale pentru prețuirea luxului, și nu a unuia oarecare. Cert este că aceste din urmă puseuri se limitează cu precădere la manifestările din capitală.

Închidem cercul acestor informații, spunând că: la 11 martie 843, prin participarea Teodorei, văduva lui Teofil, se întrunește un sinod în vederea reinstituirii cultului imaginilor. Această zi, prima duminică din Postul Mare, este celebrată până în actual în Biserica Ortodoxă, sărbătoarea purtând numele de Triumful Ortodoxiei sau Duminica Ortodoxiei.

*

Pe de altă parte, iconoclasmul nu presupune totala anulare a „imaginii"[215], mulți artiști îmbrățișând cu destulă efervescență *pictura seculară* mult mai flexibilă în abordări. În contextul dat, temele religioase sunt substituite cu imagini ale familiilor imperiale, ale protectorilor aristocrați, cu scene istorice, cu subiecte campestre, unde animale, păduri, roadele câmpului și flora exuberantă sunt redate în culori vii și o fluiditate candidă. Aceluiași registru se înscriu cursele de cai, scenele de vânătoare de teatru și de jocuri din Hipodrom, cele care făceau deliciul și amuzamentul împăratului și a înaltei aristocrații, despuiate fiind de orice emoție spirituală.

Sigur, iconoclasmul lasă multe exemple de acest fel, atât în frescă, cât și în mozaic, și al căror conținut de geniu nu poate fi ignorat, numai că reintrați pe scena istoriei, iconodulii nu se vor arăta mai îngăduitori, astfel încât, după anul 843, vor distruge din biserici orice urmă de artă profană, asociind-o nelegiuirii.

O situație aparte, cel puțin paradoxală, atât de-o parte, cât și de cealaltă, o validează Împăratul Teofil, principe cultivat, atașat luxului de mare rafinament de inspirație abbasidă[216]. Este timpul să spunem că, indiferent de scară și de situațiile conflictuale, influențele artistice, relațiile intelectuale, comerciale și chiar politice curgeau între cele două lumi.

---

[215] Edificatoare sunt în acest sens cele patru capele de la Naxos, care păstrează picturi murale din acea vreme cu vizibile tente orientale. Fenomenul se verifică mai cu seamă prin apariția de păsări cu gâtul înfășurat în panglici după moda sasanidă și cu articulațiile exagerat marcate.

[216] „«Când în 831, Ioan Gramaticul s-a întors uluit de la Bagdad, unde condusese o ambasadă cu misiunea de a negocia pacea, el și-a convins fostul elev – Teofil – să ridice în fața Constantinopolului, pe coasta Asiei, la Bryas (la est de actualul Maltepe) un palat care, prin plan și decorație, reproducea fără nicio schimbare palatele sasanide». Teofil a înconjurat construcția cu grădini vaste, numite *paradeisoi* și a adus apă din abundență de la izvoarele din vecinătate. Însă, chiar dacă acest palat îl imita pe cel al prinților arabi, el rămânea al unui împărat creștin prin prezența unei săli închinate Maicii Domnului și a unei biserici consacrate Sfântului Mihail și a unor sfinți martiri" (Charles Delvoye, 1976, vol. I, p. 256). Întreprinderile lui Teofil, de a-și aduce somptuozitatea orientului în spațiul trăit, se întinde și la Palatul Sacru, complex arhitectural, unde fiecare împărat își lăsase propria-i amprentă, așa cum și Vasile I a construit Nea, Noua Biserică, „împodobită toată cu perle minunate, aur, argint strălucitor, mozaicuri, mătăsuri și mii de varietăți de marmură". Revenind la Teofil, adorația lui pentru arta și spiritul oriental se împletește, oarecum, chiar disimulat pentru producția iconoclastă, unde ochiul se lasă sedus de plăcerile omenești: pereți decorați în freamăt de păduri, îmblânzite de zări aurii; pardosele din marmură, cu efect de pajiști înflorite; mozaicuri superbe din aur ce înfățișau

Așa se face că în timpul primei Dinastii, cea a Umayyazilor, cu capitala la Damasc, apare imperios nevoia normelor de structurare administrativă, atât în interiorul spațiului islamic propriu-zis, cât și în cel „recent" cucerit, fapt pentru care califii Omeiazi fac un riguros apel la „concursul unor dregători, inclusiv la personalități culturale bizantine[217] în Siria și Egipt, sau la cele persane în Mesopotamia și Iran.

Ecartul influențelor reciproce este unul extrem de larg și cuprinde elemente de o varietate uimitoare, de la domenii unde elementul organizatoric este aproape vital pentru o funcționalitate coerentă, până la aspecte de imagine. Menționăm, ca atare, de la necesitatea păstrării limbii grecești, în redactarea documentelor oficiale, până la preluarea Ceremonialului de la Curtea din Constantinopol, de întemeietorul Dinastiei Moavia. De asemenea, în lumea finanțelor, Monedele Omeiazilor au reprodus până la sfârșitul sec. al VII-lea tipurile de monede bizantine[218] și /sau susanide.

Din perspectivă culturală, arta bizantină asumată de clasa elitelor (califilor) s-a metamorfozat treptat într-o artă princiară musulmană de o estetică profundă, unde, desigur, prezent era și elementul iranian.

---

bărbați și femei fericiți, culegând fructe. Dincolo de aceste scene decorative, accentul major se pune pe particularitățile ansamblului construit. În acest sens, un prim plan este acordat *Sălii Tronului* – numită *Triconc* (datorită absidei sale în formă de cochilie, ce acoperea trei laturi, potrivit unui plan verificat în Siria) și porticului semicircular numit Sigma. Și iarăși din lucrarea lui Charles Delvoye, aflăm că „Bolțile Triconcului și tavanul Sigmei erau acoperite în întregime de un fond mozaicat de aur. Din Sigma se cobora în curtea Fiolei (fântână), al cărui centru era ocupat de o fântână de bronz împodobită în mijloc cu un con de brad, de aur și al cărei ghizd era placat cu argint. Marginile curții erau ocupate de trepte de marmură, întrerupte de paliere. Pe unul din aceste paliere, un portic mic, tot de marmură, adăpostea lei de bronz, din a căror gură țâșnea apă. Acest ansamblu, inspirat dintr-o estetică a teraselor și a scărilor monumentale pe care Bizanțul o moștenise de la Persia ahemenidă, prin intermediul Pergamului și al Romei, alcătuia un cadru menit să întărească strălucirea serbărilor care se desfășurau înlăuntrul lui. Imitând chioșcurile arabe, Teofil presară în vegetația din jurul Triconcului și Sigmei somptuoase pavilioane cu nume adesea poetice: *Amor, Perla* (care își datora numele minunatului decor al pereților și pardoselii, *Musicas* (cu pereții acoperiți cu plăci de marmură din Cariu), *Pyxites* (care slujea ca vestiar), *Kamilas* (un apartament cu acoperișul de aur, coloane din marmură verde și mozaicuri absolut superbe). Acestora li se adăugau mai multe *heliaka* sau camere ale soarelui". În final, coborând pe mai multe surse, înțelegem că Teofil a atins maximul dorinței sale pentru frumos și straniu, totodată, în sala de *audiențe*, unde un platan de aur, în care se cuibăreau păsări tot de aur, îi umbreau tronul (numit „*tronul lui Solomon*", pentru că era precedat de șase trepte de lei de aur, ca și acela al regelui Ierusalimului). „În timpul audiențelor, când se prosterau ambasadori, păsările zburau și cântau, tronul se înălța, leii se ridicau pe labele dinapoi, răgeau, făceau cu coada în podea. De cealaltă parte a sălii se auzeau sunetele orgilor de aur împodobite cu emailuri și nestemate". Fantezii asemănătoare populau și palatul lui Hacun-al-Rashid din Bagdad.

[217] Vezi sfântul Ioan Damaschinul, care a fost unul dintre cei mai mari teologi ai Bisericii Bizantine și, în același timp, un înalt funcționar al Curții Omeiazilor (n.a.).

[218] Când Abd el-Malik (685–705) a înfățișat pe monedele sale lancea Profetului, el nu a făcut altceva decât să se inspire din *crucea* de pe monedele bizantine (n.a.).

Este știut, de altfel, că artiștii bizantini au participat la Ierusalim la edificarea Cupolei de pe Stâncă (Kubbetes – Sachara).

Lucrurile stau la fel și în orizontul privat, Castelele Omeiazilor (din prima jumătate a sec. VIII) datorând mult tradițiilor bizantine în ceea ce privește arhitectura ori amprentele de decor, un vârf în aceste tendințe revenind picturii.

Exemple concludente ne pun la îndemână Palatul Mașatta de secol VIII, cu a sa sală triconcă și o magnifică friză apreciată ca una dintre cele mai proeminente ale artei creștine din Orient. La fel stau lucrurile în aceeași etapă, cu palatele Kasar al-Hayr, ori cu frescele de la Kusayr Amra, în Iordania. Sincretismul se „mișcă" și în estetica urbană, unde în Siria, bunăoară, dar nu numai, turnurile bisericilor dau naștere minaretelor, iar instituția termelor romane se metamorfozează în hammam-urile musulmane.

Talerele balanței de dezechilibrează în lumea creștină dominată. Chiar dacă la început libertatea artistică dă o stare de exuberanță creatoare, cu timpul însăși lipsa marilor ateliere, precum cele din Constantinopole, vor determina o dinamică înspre pictura religioasă populară, secvență deloc lipsită de o anumită forță empatică, dar căreia, pe fondul unor factori social-politici, îi va amputa vlăstarii de sevă.

Ruptura cu Bizanțul, pe de o parte, eliminarea oficială a limbilor greacă, coptă, siriană, apoi convertirea la islam – susținută bazal de diferite criterii – pune sub semnul suficienței impactul bizantin, ca factor formator în registrul artelor.

Faptele se vor tranșa de o manieră hotărâtoare, odată cu stingerea Dimastiei Omeiazilor, în 750 și preluarea puterii de către Abbasizi (urmașii lui Abbas, unchiul Profetului).

Este vremea când lumea arabă își va făuri propria-i cultură și civilizație, o cultură sub semnul rafinamentului în arte, filozofie, științe, arhitectură, spirit civic etc.

III.1.5. Icoanele

Apetitul pentru icoane în Imperiul Bizantin era unul fără echivoc. Cotidianul le avea în mijlocul lui. Perioada iconoclastă continuă să le execute sub perdeaua unei clandestinități relative, iar secolul IX le „așează" pretutindeni.

Necesitatea lor de „a fi", surmontează dorința sinceră a prezenței lor în lăcașurile de cult, în locuințe, pe străzi, pe veșminte și podoabe, în călătorii, în preajma sanctuarelor etc., motiv pentru care, tehnic, se va apela la dimensiuni și materiale dintre cele mai variate. Sfinții eremiți, obișnuit, le dădeau pelerinilor mici discuri de lut ars cu imagini de-o sacralitate penetrantă (vezi imaginea pe stâlpul sau a lui Simeon Stâlpnicul) marea lor oportunitate fiind însăși mobilitatea, putând fi luate astfel în călătorii sau purtate în fruntea procesiunilor.

Sculptate cu finețe în piatră, încrustate în fildeș, în pietre semiprețioase, icoanele deveneau adevărate podoabe miniaturale purtate în buzunarele hainelor, ori ca bijuterii la gâtul credincioșilor. Arta acestor icoane e inspirată direct din „gliptica" clasicității grecești.

Cu secolele XI–XII, modul de prezentare a icoanei devine tot mai complex, exacerbând, uneori, prin uimire, sentimentul de pioșenie, de aplecare spășită. Vorbim astfel de icoanele în formă de *diptic, triptic* sau *poliptic*, „adevărate sanctuare miniaturale și portative", majoritatea reprezentând chipul Fecioarei (protectoarea Constantinopolului) ori pe acela ale sfinților militari.

Un construit aparte, de ordin arhitectural, va proiecta icoana într-o formulă nouă, extrem de bogată: *iconostasul*[219] și care va evolua în timp în registre nu numai din ce în ce mai complexe, dar și de un distilat rafinament.

III.1.6. Sărbătorile, între rânduiala statică și funcțiile dinamice

Marcarea rostului timpului trăit, și nu vorbim aici de măsurarea timpului în ceea ce privește calendarul, suportă numeroase perspective, venite din medii sociale diferite, din habitate diferite și, cu siguranță, din considerente politice și ideologice distincte, precum și din *ziua obișnuită a bizantinului*, care, în afara *zilelor de sărbătoare,* este ritmată de un interval natural, *lumina zilei*, și două acte vitale, *munca* și *masa*, continuate în secundar cu *spațiul de veghe,* extrem de important, după cum vom vedea, pentru segmentul divertismentului, parte componentă a ceea ce ne propunem a decripta: fenomenul turismului urban. Coroborând respectivele repere, vom extrage importanța elementului sărbătoare, care, în acordul celor mai sus pomenite, îl vom trata cu urmările-i firești (pelerinaje, procesiuni, târnosiri, ospețe…), ca aparținând la două tipare consacrate, ce marchează evoluția anului, implicit pe cea a comunităților sociale: *fondul sărbătorilor laice (civice)*, inclusiv *programul sărbătorilor liturgice (religioase)*, firesc întregite de *ritualurile de trecere sau sărbătorile din ciclul vieții* – repere ce fundamentează a treia categorie a timpului festiv. Din lumea mediului rural, se adaugă într-o comuniune organică, așa-numitul *calendar popular,* puțin sensibil la sărbătorile cetății, fie ele civile și / sau religioase. Așezarea timpului de lucru sau de repaus era determinată aici de un alt ciclu al oportunităților, pecetluit de „petrecerea" anotimpurilor, de durata luminii și a întunericului, de ritmurile vegetației, de comportamentul animalelor, inclusiv de o spiritualitate credibil atașată fastului și nefastului. Se adaugă acestei panoplii semiotice prezența solstițiilor, evenimente de o mare spiritualitate „păgână", pe care doctrina creștină, în înțelepciunea sa, le asociază, așa cum se petrec faptele și cu dominanța zilelor însemnate, sărbătorilor religioase. În datele prezent susținute, corelațiile sunt date de Nașterea Domnului – grefată perioadei solstițiului de iarnă, respectiv de nașterea sfântului Ioan Botezătorul, atașată solstițiului

[219] „În secolul al XII-lea, templon-ul este înlocuit de iconostas, un perete adăugat la semiînălțime, pe care se pictează icoane pentru a răspunde așteptării poporului izolat de sanctuar; prin uși care se deschid, clerul iese să împartă credincioșilor euharistia, la a cărei pregătire nu au putut asista. În cazul de față, evoluția arhitecturală traduce o modificare profundă a însăși concepției despre ce înseamnă Biserica, acum divizată între profesioniștii religiei și masa considerată ignorantă" (Michel Koplan, 2010, *Bizanț,* p. 263).

de vară. Ambele momente, suprapuse, peste două cele mai percutante credințe și manifestări populare: Saturnaliile, respectiv Sânzienile. Mai mult, în consonanță cu dimensiunea acestui calendar popular, unde valorile precreștine au o vivacitate și o longevitate remarcabile, se derulează mult după încreștinare (și vorbim de secole), un repertoriu de festivități impregnate de vechea spiritualitate greco-romană[220]. Am făcut în primul rând legătura cu mediul cultural rural, datorită unei prezențe, mai mult sau mai puțin în substrat până în actual, similitudine pe care ne-o validează propria noastră cultură populară. În mediul „cetății", al orașului bizantin, acest tip de acțiuni, cu toată interdicția clerului, se manifestă cu o plenară debordanță până prin veacul al X-lea, curtea imperială și împăratul fiind „buni părtași" fapt ce respiră din libertatea dezinhibată a ospețelor. Unul dintre cele mai clasice exemple îl găsim în *Lupercalii*, festivități debordante, pline de culoare, de libertăți excentrice, de jocuri… etc., închinate deopotrivă întemeierii Romei și fertilității, prelungite cu toată vehemența potrivnică a clerului până în secolul al VI-lea. Aceluiași context i se înscrie *Sărbătoarea Legămintelor* (Bota, 3 ianuarie), punctată aproape la patru secole de la încreștinare de săvârșirea sacrificiilor, intezise apoi, dar agrementată prin însăși implicarea împăratului de manifestări majore la Hipodrom. La fel, *Brumalia*, *Sărbătorile lui Dionisos*, deloc cuminți, cu explozie de voie bună și carnaval, celebrate timp de aproape o lună (24 noiembrie – 21 decembrie), sfârșesc prin a interfera cu pregătirile praznicului Nașterii Domnului. Amenințați de cler cu excomunicarea, pentru cei care o practicau, se cunoaște obișnuința ei la curtea imperială, unde până în secolele X–XII, demnitarii îl aclamă pe împărat și îi urează o domnie îndelungată, acesta răsplătindu-i în schimb cu pungi de aur. Întâlnim aici două elemente de bază a sărbătorii populare, ritualice, actul de orație și actul darului, care ne transferă într-un câmp al jertfei și al plății simbolice, acte magice necesare pentru împăcarea sau câștigarea bunăvoinței

[220] Un fapt destul de important, pentru a susține argumentația făcută, derivă din statutul special al zonelor rurale, care ridică Bisericii probleme surprinzătoare, în ceea ce privește capacitatea lor de rezolvare. Dacă în marile metropole, bisericile sunt în număr considerabil, la fel și clerul, în lumea satului fie se construiesc sporadic și insuficient câteva biserici numite publice, fie comunitățile sătești își edifică oratorii sau capele, deschise la actul rugăciunii, dar interzise săvârșirii tainelor în absența aprobării episcopului. Observăm intruziunea unui prim dezechilibru. Temporar, se încearcă soluționarea lipsei prelaților, printr-o acțiune de „navetism" a așa-numiților episcopi de țară (horepiscopi) sau „intineranți", acțiune fără sorți de izbândă din numeroase cauze, una fundamentală fiind lipsa dijmei pentru întreținerea clerului. Aproximativ cu secolul al IX-lea, și probabil de aici revelația unei zone rurale cu personalitate distinctă, se face de obicei apel la un țăran cu mai bune competențe de comunicare, i se acordă o instrucție sumară, dar suficientă pentru a cunoaște liturghia pe de rost și a putea oficia slujbele duminicale și pe cele din zilele de sărbătoare. Ca atare, vorbim mai degrabă de interpretarea unui rol formal, țăranul „nostru" continuând să-și muncească pământul împreună cu familia și să trăiască din rodul muncii lui. Pentru el și pentru comunitate, cutumele și ritualurile fiind cele care pecetluiau legea pământului (n.a.).

zeilor, cu deosebire la cumpăna dintre ani sau la înnoirea anului (a lumii), la vremea solstițiilor de iarnă, la vreme de criză celestă. Suntem în timp istoric, nu prea departe de sincretismul păgâno-creștin, care lasă loc jertfei, o acceptă, și o consideră chiar necesară.

Sărbătorile civile, dar și unele praznice religioase, chiar dacă desfășurate într-o altă cheie, vor prelua o parte din tematica de divertisment, fie ele de o amploare generală (și aici, cu certitudine, intervin pelerinajele, sau pur și simplu călătoria turistică de tip comercial…) sau localizate, și spunem aceasta pentru că omniprezent sărbătorile erau animate de târguri, jocuri sportive, spectacole, focuri de artificii ș.a.

Cu totul relevantă este, din această perspectivă, probabil, cea mai importantă sărbătoare civică: *Ziua de 11 mai,* aniversarea inaugurării Constantinopolului de către Constantin și care prilejuia la Hipodrom cele mai splendide curse de care ale anului, însoțite, chiar dacă la mijloc era o oarecare prohibiție, de pâine, pește și vin.

Împăratul și suita sa, în ținute somptuoase – ele însele un spectacol, erau ovaționați cu o explozie de bucurie, fastul și petrecerea coborând în stradă, împodobită și ea de mare paradă.

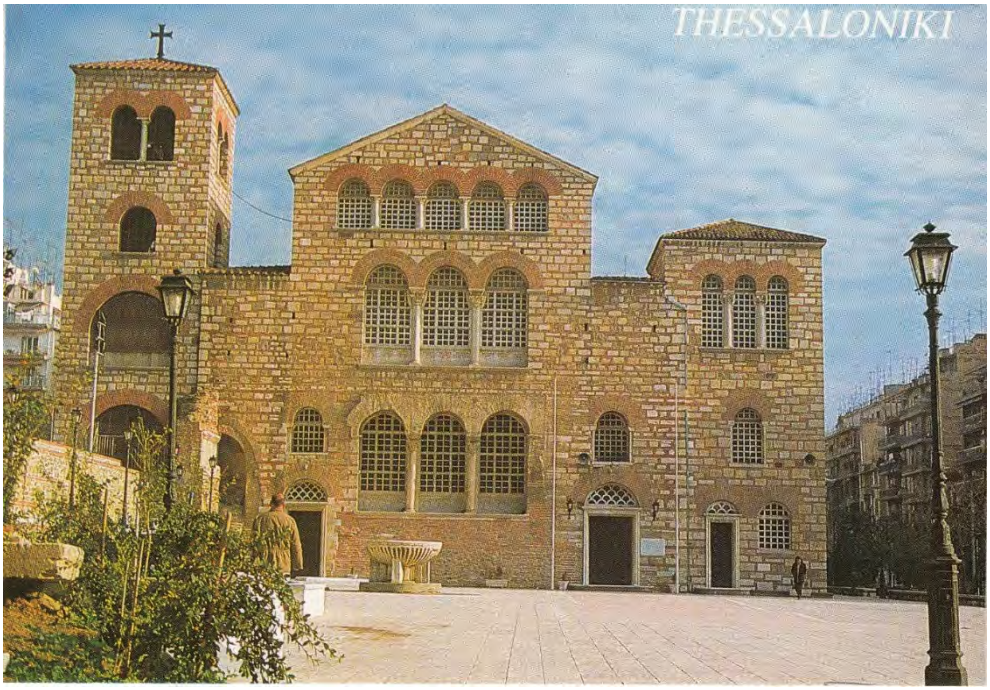

Fig. 67. Tesalonik, Catedrala Sfântul Dimitrie.

În orașele de provincie, *sărbătorile civice* corespund mai degrabă cu sărbătorile religioase, dedicate sfântului protector (patronul orașului), de la care urbea posedă, de regulă, relicve sau chiar o icoană făcătoare de minuni. În aceste cazuri, fenomenul dinamic de cinstire este *procesiunea*, dar nu lipsesc nici târgurile, cu comercianți veniți de la mare

distanță, anturate de alte manifestări dezinhibate. Și iarăși venim cu unul dintre cele mai autentice exemple, oferit de metropola Tesalonik, al cărui patron este Sfântul Dimitrie, sărbătorit încă din secolul al V-lea pe 26 octombrie, prilej de a găzdui unul din cele mai importante târguri din Imperiu, aspect verificat și în actual, atât la Tesalonik, cât și în întreaga lume ortodoxă, unde sărbătoarea de Sfântul Dimitrie asumă conotații dintre cele mai complexe: perelinaje, târguri, rituri și obiceiuri precreștine, acestea din urmă izvodite din arhaica sărbătoare a lui Sânedru.

În ceea ce privește praznicele religioase, conturăm un tablou al celor mai importante dintre ele, începând cu Paștele, sărbătoarea principală a creștinătății, interrelaționată cu trei sărbători mobile (Floriile, Înălțarea și Rusaliile), și nouă fixe legate de Hristos (Buna Vestire, Nașterea Domnului, Boboteaza, Întâmpinarea Domnului, Schimbarea la Față) sau de Sfânta Fecioară Maria (Nașterea, Intrarea în Biserică, Adormirea), la care se adaugă Înălțarea Sfintei Cruci. Lor li se atașează Tăierea Împrejur, două sărbători legate de Ioan Botezătorul (Nașterea, în 24 iunie și Tăierea Capului, în 29 august), respectiv Sărbătoarea Sfinților Petru și Pavel (29 iunie).

Acestui orizont i se adaugă mulțimea *sărbătorilor religioase locale*, născute din faptul că fiecare așezare, oraș sau sat, își avea propriul patron spiritual, care, de altfel, era și hramul bisericii, și fapt deosebit de important, era că sărbătoarea în sine dădea amprenta de identitate comunității.

La fel, *ritualurile de trecere* (de prag), *nașterea, nunta, înmormântarea*, adăugau elemente de sărbătoare religioasă, corelate cu o serie de obiceiuri civile – unele de factura divertismentului.

Nu uităm apoi, că precum duminicile, toate aceste zile de sărbătoare erau și ele nelucrătoare, situație care conducea, firesc, la anumite obișnuințe, la timpi de odihnă, la timpi de slujire și rugăciune etc., care vor sintetiza, împreună cu mișcarea religioasă[221], profilul unui turism religios de mare anvergură.

---

[221] Numai la Constantinopol, în secolul al IX-lea, existau 68 de zile de procesiune, dintre care 17 îl implică pe împărat și 32 pe patriarhi. Firescul spectaculozității era incontestabil, dar cea mai complexă, prin amploarea mișcării, prin fast, prin numărul de participanți, prin aureola locurilor sacre vizitate etc., este, cu certitudine, pelerinajul. Mai puțin practicat în creștinismul timpuriu, el nu se exclude, distincția predilectă pentru un segment special de populație fiind Ierusalimul, asumat ca o etapă a itinerariului personal care duce la mântuire. Chiar dacă nu era obligatorie, prin valențele încărcăturii sacre, putem descifra o similitudine cu pelerinajul lumii musulmane la Mecca. Revenind la creștini, un reper important pe drumul spre Ierusalim era popasul la Marea Lavră a Sfântului Sava din Deșertul Iudeii – unde primirea hainei monahale avea aici conotația unei sanctificări aparte. Intervenția cuceririi arabe va slăbi pentru un timp această verigă a drumului spre Ierusalim, întărind voința pelerinilor pentru alte destinații, clasificate, tehnic, tot la mare distanță – vezi Sfântul Ioan din Efes, Sfântul Mihail din Chonai, Sfântul Petru din Roma, Sfântul Simeon Stâlpnicul (atât cel de la Muntele Koryphaios, cât și cel de la Muntele Admirabilis), Mănăstirea Sfântului Ioan Teologul din Patmos, Sanctuarul Sfintei Fecioare din Pege, Sfântul Dimitrie din Tesalonik ș.a. La fel de apreciate,

De altfel, întreaga noastră pledoarie, începând cu arhitectura religioasă, respectiv cu acțiunile intim legate de Biserică, au avut drept scop punerea în evidență a acestui fenomen, de esență în principal urbană, și ilustrarea imensei puteri de care dispune.

III.1.7. Popularitatea divertismentelor

Fără îndoială, Biserica consacră turismul religios ca prim segment de ocupare activă a timpului liber, timp pe care, de altfel, tot Ea îl promovează, dar chiar și în acest context, nu poate fi ignorată dimensiunea laică, de destindere, pe care factorul uman instinctiv o caută, ca măsură sigură a unui comportament mental echilibrat. Așa se face că în prima perioadă a creștinismului (secolele IV–V), acțiunile de divertisment sunt în continuitatea obișnuințelor din culturile greacă clasică și romană, boicotate ulterior de cler, fapt ce determină, fie restrânge, mutații sau cristalizarea de manifestări specifice. Grav afectate se arată a fi, în acest sens, instituția teatrului, cea a băilor publice, respectiv a jocurilor olimpice. De asemenea, dacă ar fi să propunem o taxonomie a formelor de divertisment, am implica trei coordonate majore: categoriile sociale și intelectuale, locul desfășurării acțiunii (în aer liber, respectiv în interiorul casei) și vârsta participanților (maturi și copii). Astfel se va decela *divertismentul de lux* atașat împăratului și înaltei aristocrații (banchetele, vânătoarea, vilegiatura la reședințele secundare, saloanele artistice…); *divertismentul popular* – particular îndeosebi negustorilor și meșteșugarilor (hopodromul, teatrul, petrecerile în stradă, jocurile de masă etc.). Pentru ambele categorii menționate, găsim în Bizanț moștenirea interesului pentru *băi*[222], ca locuri predilecte de întâlnire, socializare și destindere cu ștaif.

Cât privește clasele de jos, paupere, la îndemână era relaxarea prin consumul de alcool – oferit de taverne[223] cu multă generozitate, precum, la fel de gustată era și participarea la spectacolul străzii, extrem de savuros, mai ales în cartierele populare ale porturilor.

---

având și avantajul, pentru turismul sacru de a fi mult mai numeroase, sunt pelerinajele la mică distanță, unde mobilul polarizării putea mula obiective diferite: un sanctuar sacru, sfinte relicve, un lăcaș cu nimb aparte, un sfânt apreciat, o icoană făcătoare de minuni, un izvor tămăduitor etc.).

[222] „Deja pe la 400, Ioan Gură de Aur, eminent teolog și patriarh al Constantinopolului, îi blamează pe aristocrații care rivalizează în construirea de băi pe domeniile lor, atrăgând o masă de lucru prea rară, în loc să edifice lăcașuri de cult. În treacăt fie spus, asta arată că unele târguri și chiar sate nu sunt lipsite de băi" (Michel Kaplan, Bizanț, 2010, p. 300).

[223] „Despre meseria cârciumarilor Cartea Eparhului (Prefectului) din Constantinopol, promulgată în 912, îi consacră un întreg capitol. «Nu le va fi îngăduit cârciumarilor, la cele mai mari sărbători și duminicile, să-și deschidă ergasteria înaintea celui de al doilea ceas al zilei și să vândă cuiva vin sau merinde. Noaptea, de la al doilea ceas, ei vor trebui să închidă și să stingă luminile, pentru a evita ca obișnuiții care-și petrec ziua acolo și care, dacă ar fi cu putință, s-ar duce și noaptea, ca să se umple cu vin, să poată ajunge cu ușurință la încăierări, violențe și altele». De remarcat, așadar, că acești cârciumari deschid în mod normal la prima oră a zilei, totuși, duminica și cu prilejul sărbătorilor religioase, la care masa credincioșilor ar urma să participe, ei deschid cu o oră mai târziu, căci prima

Această convenție schițată nu este una rigidă. Formele de divertisment sunt fluide, interrelaționând categoriile sociale. De exemplu, colindatul tavernelor ori practicarea prostituției – deplin prezentă în viața cetății – atrăgeau deopotrivă de la aristocrați la plebei, la fel cum vânătoarea, apanaj al superiorității de clasă, era practicată, sigur din alte perspective și în alte tipare, și de către țărani.

De departe, însă, un maxim de popularitate revenea Hipodromului și manifestărilor intim legate de acesta. Obiectivul exista deja sub Septimius Severus, dar Constantin este cel care i-a articulat atributele de bază, *amploarea, semnificația, importanța…* de unde și construirea Palatului Imperial în proximitatea imediată, gândindu-se totodată și la legăturile directe cu el.

Important în evoluția funcțională a Hipodromului este un moment de prag sincron veacului al VII-lea, când se desenează marele viraj dinspre politic spre divertisment. Anterior, rol dominant purta dialogul dintre împărat și poporul care îl ovaționa, aclamația maselor fiind una dintre etapele ce probau accesul la tron, ba mai mult, în vreme de criză politică, împăratul revenea la Hipodrom, revenea la impactul ovațiilor, ca la o putere ce-i legitima calitatea.

Treptat funcția politica se estompează, lăsând tot mai mult loc distracțiilor și festivităților, unde purtător de flamură erau *cursele de cvadrige* – cu deosebire cele derulate la fiecare 11 mai, aniversarea inaugurării capitalei de către Împăratul Constantin. Complexitatea lor reclamă o organizare fără cusur, aspect de care responsabile erau demele, însă din unghiul nostru de interes, accentul cade pe elementele furnizoare de bună dispoziție, precum: ceremonialul de pregătire al cursei, cu amplasarea demelor; livrările îmbelșugate de merinde (pește, pâine, legume proaspete, dulciuri…); spectacolele de dansatori, muzicanți și mimi[224] – desfășurate în pauze; manifestările exuberante din stradă – un loc în permanență aflat la dispoziția chefliilor.

Pe lângă cursele de care – cu certitudine divertismentul de masă al capitalei – prezențe memorabile constituiau și organizarea de vânători, sau punerea în scenă a unor acțiuni stânjenitoare[225], dar totuși cu apetența la aglomerările de „gură-cască". Cât privește paleta

---

oră este cea a slujbei principale. Regulamentul urmărește să-i împiedice să rămână deschiși măcar o parte a nopții, limitând la o oră această deschidere nocturnă; este în mod evident o interdicție nouă, pe care eparhul încearcă s-o pună în aplicare și ne dăm seamă că *bețiile nocturne* erau un obicei, cel puțin în capitală" (Michel Kaplan, Bizanț, 2010, p. 195).

[224] Un exemplu sugestiv îl găsim în veacul al X-lea, când Nikeporos Phokas oferă un spectacol excentric, plin de culoare, cu o mulțime de personaje venite din afara Imperiului: mimi, saltimbanci, acrobați, dansatori, indieni, arabi, scandinavi etc. Nu au lipsit atunci nici animalele exotice, unele expuse ca mari curiozități, altele executând dresuri inedite, spre deliciul unui public deprins cu surprizele.

[225] „La apogeul crizei iconoclaste, în secolul al VIII-lea, Constantin V Kopronymos organizează aici o ceremonie de batjocorire a monahilor, în multe privințe apropiată de o reprezentație teatrală: dezbrăcați de haina lor monahală, înlocuită cu veșminte obișnuite, călugării și călugărițele trebuie să

altor divertismente, subliniem, bunăoară, ca singurul element de sportivitate, păstrat ca reminiscență a Jocurilor Olimpice – stinse odată cu triumful creștinismului – este *vânătoarea* – identitară întru totul împăratului și curții. Prezența scenelor de vânătoare pe mătăsuri bogate, adesea adevărate opere vertimentare, podoabe și vase din argint, casete de fildeș, uneori chiar în fresca și mozaicurile ce decorau reședințele private, confirmă implicarea deosebită a aristocraților în respectiva distracție, progradată și sub influența curților occidentale, tot mai activ prezenta la Constantinopol. Organizarea partidelor de vânătoare revendica multă minuțiozitate, detaliile fiind extrem de importante. Aristocrații erau atrași, în primul rând de animalele de interes cinegetic – urși, mistreți, cervide…, vânate pedestru, cu lancea ori călare, cu ajutorul câinilor sau chiar a unor leoparzi dresați. Pentru vânatul cu pene, se folosesc tot mai mult *șoimii*, acțiune ce va caracteriza, pentru multe culturi, vânătoarea de elită.

Aproximativ aceeași soartă a jocurilor olimpice o ilustrează starea de decadență a *băilor*. Moștenite de la romani, ca un mod sănătos de igienă, deopotrivă a trupului și minții, vor fi interpretate din perspectiva unui cler tot mai puternic, drept habitudini imorale, promiscue și, ca atare, înlăturarea lor se înscria ca un act obligatoriu, cu păstrarea, totuși, a unei rezerve ce viza serviciile de caritate. Fenomenul este bine sugerat statistic. Astfel, dacă Constantinopolul avea în vremea lui Iustinian peste 150 de băi, echivalentul unor cluburi cu pretenții, numărul lor se reduce la mijlocul perioadei bizantine la circa 30, stabilimente cu scopul redus la furnizarea oamenilor din popor în mod gratuit celor nevoiași a unor echipamente colective de igienă.

Tot pe o latură descendentă se înscriu, ceea ce pentru Europa Medievală era o particularitate, *călătoriile la mare distanță*. Cu excepția perelinajelor religioase, *călătoriile de plăcere se grefează vilegiaturii lumii bune la reședințele de vacanță*, aflate pe domeniile, nu departe de interesele Palatului. Literatura în domeniu ne informează despre o locație privilegiată, anume Coasta Bithyniei.

O acoladă mai strâmtă și deformată, în raport cu genul literar propriu antichității, încadrează și *teatrul*, transformat dintr-un fenomen adresat elitelor într-un spectacol facil de esență populară. Așadar, teatrul clasic este substituit cu pantomima, farse care sunt un amalgam de bufonerii și scene de un realism brutal. Măștile dispar și ele, esențiale devenind grimasele ce animă fața actorilor, de unde și denumirea personajului principal, de *Grimasier*. O altă noutate o reprezintă apariția pe scenă, alături de bărbații puternic fardați, a femeilor și copiilor cu interpretări inspirate din cotidian, redactate într-un limbaj neglijent și gesturi vulgare. Cert este, însă, că acest tip de manifestare seduce publicul tot

---

defileze perechi, mână în mână, pentru a simboliza reintegrarea lor în lume. Același împărat organizează tot aici o altă manifestare teatrală: senatorul Georgios s-a dus la Ștefan cel Tânăr, oponent al iconoclasmului, și a primit de la acesta haina monahală; la hipodrom, Georgios este despuiat de acest veșmânt, spălat, gol în fața mulțimii, ca pentru a-l curăța de murdărie, apoi îmbrăcat în haină militară" (Michel Kaplan, Bizanț, p. 294).

mai numeros, aspect confirmat și de scrierile lui Psellos, tot el pomenind de transferul spectacolului din aer liber în săli de mici dimensiuni, unde domnea promiscuitatea, dar foarte important, promotoare a studiourilor moderne de teatru.

Rămâne în schimb fidelă distracțiilor neîngrădite și petrecerii timpului liber, *strada.* Promenada pe sub porticuri, vizita prăvăliilor și a tarabelor meșteșugarilor se statuează ca gesturi particulare genului de viață urban. În afara locului predilect de plimbare, de conversații cu prietenii sau cu cei care, precum călugării gyrovagi, nu ezită să abordeze trecătorii, strada este un spectacol permanent. Scenografia străzii este, de departe, plină de culoare și dinamism. Oamenii se închină la sfintele icoane ce decorează intersecțiile; trupele de mimi, muzicanți și jongleori se întânesc la tot pasul; prezentatorii de animale sălbatice, dresate, fac senzație, precum impresii ciudate *nebunii întru Hristos* denumiți *solo.* La modul pseudoecleziastic, aceștia simulează dezechilibrul mental în vederea convertirii, practic, însă, ei sunt percepuți drept un amuzament popular. Procesiunile religioase sau nu, reprezintă și ele o marcă de atracție care metamorfozează masele în participanți fervenți. De asemenea, nu putem omite din savoarea trăirilor în stradă, *tavernele*, care, după cum am mai pomenit, cu puține excepții, erau deschise în permanență, beția nocturnă, mai ales, provocând gâlceavă și încăierări, continuate într-o logică aproape firească cu nopțile la bordel, mulți tineri entuziasmați lăsându-se prinși în iluzia salvării „locuitoarelor păcătoase".

Divertismente domestice

Cunoscute, în special, prin intermediul aristocrației, relaxarea în intimitatea locuințelor, plăcută și prin comoditățile atașate – reprezintă o componentă a stilului de viață urban. O prestanță a înaltelor valori caracterizează *saloanele literare* și în general *cercurile de oameni cultivați* (vezi Photios, Ioan Mourapous, Ana Comneana…), unde participanții se întrec în erudiție, elocvență, oratorie, în arta epigramei, iar începând cu secolul al XII-lea, în poezie epică și roman. Tot în decupajul plăcut al saloanelor se practică *jocurile de masă,* numite adesea și jocurile minții, uzuale fiind arșicele, zarurile, tablele…, iar mai târziu, veacul al XI-lea, apare *șahul,* care operează o anumită selecție, atât prin adresabilitatea unor minți agere, cât și prin prețiozitatea jocului propriu-zis, adesea piesele fiind confecționate din aur și din argint, iar tabla din esențe prețioase din lemn ori chiar din fildeș. Victoria în joc este percepută ca răsunetul unui succes pe câmpul de bătălie sau în afaceri.

Banchetele aristocrației sunt o altă măsură de petrecere cu fast a timpului, tipicul lor fiind mult asemănător ospețelor romane. Pe de altă parte, aceste întruniri aproape exclusive între bărbați, erau și un prilej de a pune în evidență dărnicia și starea materială a amfitrionului. Belșugul de bucate prisosea. Gătelile din vânat și pescuit erau preferate, precum mult gustate erau dulciurile – prăjituri rafinate, îndulcite cu miere, fructe proaspete și stafidite – totul udat cu vinuri dulci și aromate. Între secvențele principale de masă,

se strecurau scene de teatru, amuzamente cu mimi, muzică instrumentală sau cu vocea, dansatoare etc. – aspecte ce desăvârșeau ținuta acestor adevărate regaluri.

Timpul de veghe. În oraș, iluminatul care se face cu opaițe sau lumânări este deopotrivă prea costisitor și insuficient pentru activitățile lucrative. În schimb, el îngăduia *veghile*, oportune relaxării, prin practicarea unor jocuri sau, pentru cei instruiți, și care aparțin dominant aristocrației, a lecturii.

Observăm, ca atare, conturarea unor direcții clare în ceea ce privește reliefarea turismului urban, tipurile și formele de turism active în Bizanț, continuându-și evoluția plină de prospețime până în actual.

IV.
Atmosferă urbană, manifestări umane relaxante. Creația artistică. Elemente de bază ale ecuației turismului urban

Țesutul urban al orașului medieval era organizat sub raportul texturii pe matricea unei trame stradale radiar-concentrice.

Punctul de maximă încărcătură funcțională și estetică îl individualiza *catedrala* – edificiu care prin proporții și forța impactului arhitectonic domina o piață publică largă și degajată, bine desenată de aliniamentul circular al clădirilor publice sau private, distincte la rândul lor prin nota de „împăunare" atașată.

Fig. 68. Model de oraș medieval cu structură radiar concentrică.

Atitudinea insolită și totodată trufașă a catedralei în peisajul urban era progradată de o poziționare atent căutată, în locul de maximă forță al topografiei terenului (înălțime, vizibilitate, potențial strategic…). Complementar, dimensiunile sensibil mai „cuminți", mulate de restul clădirilor și fragilitatea lemnului ca material de construcție dominant, extrapolează discrepanțele urbanismului medieval, în favoarea ansamblului central. Astfel, construcția generală a orașului îmbracă o formă piramidală ce detașează în treimea superioară burgul propriu-zis, perimetrat de fortificații, în timp ce baza coagula așa-numitele „suburbii".

Citit pe verticală, desfășurarea spațiului citadin procura cea mai expresivă scală a ierarhiei societății medievale, pe categorii de clasă, ascuțit decelate.

Relevante erau, apoi, culoarea vie și atmosfera „condimentată". Estetica, departe de a fi una ternă – în pofida promiscuității igienice – era exuberantă, fluidă, cu străzi înguste și sinuoase ce-și adunau „mănunchi" spițele în piața publică. Aproape fiecare dintre ele purta clar, personalitatea unei bresle, devălmășia de locuire nefiind o caracteristică. Sub raport social și economic viața se oferea cu voluptate, străzii. Comerțul de gen, sărbătorile (laice și religioase), marile și micile amuzamente (în Siena, de exemplu, piața publică avea locuri special destinate jocurilor: șah, table, zaruri, dansuri…), întrecerile de turnir, paradele breslelor, procesiunile religioase, teatrul, reprezentațiile de circ, cântecul, poezia, dansul…, totul se expunea cu o largă generozitate, atitudinea comportamentală specifică fiind una de viguroasă socializare.

Blazoanele și flamurile breslelor; însemnele cavalerești; heraldica nobiliară; extravaganța abundentă a straielor – prin stil, culoare, accesorii, prețiozitate; mulțimea nenumărată a cârciumilor – „trosnind" de mirosuri și voie bună ambianța veselă a duminicilor ori a zilelor de sărbătoare etc, – pigmentau orașul cu tușe strălucitoare și-n tonalități de o vitalitate debordantă. Ca atare, urmărind această atmosferă urbană, deloc prăfuită și închistată, mai obținem un punct în favoarea reabilitării Evului Mediu „Eroic".

O altă atitudine comportamentală care sugerează o noblețe patinată, pentru societatea medievală, altfel „cam din topor", plină de asperități, vicii și moravuri îndoielnice, de dureități brute, de sărăcie și nevoi existențiale etc. este „***onoarea sau spiritul cavaleresc***". Nimic altceva nu a avut o atât de mare putere de șlefuire a manierelor, de introducere a puterii de sacrificiu, a onoarei și a loialității, a curtoaziei, a eleganței, a reverberațiilor poetice, muzicale (Chanson de Roland, Carmina Burana) și literare (povestiri romantice de iubire, aventuri cavalerești: Regele Arthur, Tristan și Isolda).

Conduita, stilul de viață, mai cu seamă cel de curte – o artă în sine – era detaliat reglementat de „*codul bunelor maniere*", ghiduri care în secolul al XIII-lea erau realități livrești cât se poate de obișnuite. În aceste îndrumare nu puține erau informațiile legate de eticheta ospitalității în raport cu călătorul. Era o cutumă ca hanurile, mănăstirile, cetățile seniorale… să primească cu fast orice călător bogat, în orice moment al anului, dar să fie deschise în numele milei creștine și săracilor, fie ei artiști, poeți, studenți, pelerini, călugări, meseriași, mici negustori, turiști, vagabonzi etc.

Dintr-un astfel de unghi, *gustul pentru călătorie* devine în Evul Mediu un mod de a fi care jalonează drumul înspre *Renașterea timpurie.*

*

Într-un plan similar, multe dintre manifestările umane aveau un conținut ce propunea cu dezinvoltură și naturalețe – o consumare relaxantă, spumoasă, fascinantă, uneori violentă sau candidă a timpului.

Dialectica de clasă se arată la fel de evidentă în călătorii, vestimentație, discurs, confort de locuire, habitudini…, precum în *natura amuzamentelor*. Uneori, doar spectatori la evenimentele de paradă ale aristocrației (turniruri, încoronări și nunți regale, serbări și/sau sărbători festive), pauperii deveneau parte însuflețită a *bâlciurilor, târgurilor,* a *pelerinajelor* și *târnosirilor,* a *sărbătorilor agricole* – mai cu seamă a celor destinate primăverii și culesului viilor, a *spectacolelor date de circuri, de trupele de actori nomazi, de trubaduri și menestreli.*

Viața din cârciumi și hanuri – fluidizată de vin, bere și cidru, mirosind a transpirație, fum, paie mucegăite și heringi prăjiți, le era nu numai familiară ci și prețioasă, pentru ei fiind mereu învăluită de prospețimea trufandalei. Aceeași stare de bine le-o procurau *sărbătorile câmpenești,* agrementate de febrilitatea *dansului* și a *muzicii populare.*

Fig. 69. Harta principalelor centre urbane renascentiste din Italia și Europa de Nord.

La celălalt pol, reședințele nobiliare decupau în peisajul social urban, tot atâtea „câmpuri" oportune actelor de o extravagantă desfătare. *Turnirul* bunăoară, presupunea o scenografie complexă și bine articulată, unde actori și spectatori, deopotrivă, își asumau cu aceeași intensitate, rolurile jucate. Caracter exclusivist aveau și *vânătoarea* – un spectacol ce integra, riguros, o serie de ceremonialuri, iar o ținută absolut elitistă revendica *șoimăritul* – sport, prin excelență, aristocratic – grație implicării privilegiate a elegantelor doamne de curte. Gustate cu plăcere de nobilime, erau diferite alte sporturi – nu puține și de inspirație orientală – precum *șahul, hocheiul, înotul, tenisul, echitația, mânuirea arcului, fotbalul, popicele, patinajul* etc., forme incipiente ale sporturilor noastre de azi.

Banchetele și *ospețele* aveau opulența necesară rangurilor înalte. Hrana era îmbelșugată; băutura – un viciu puternic și constant nu introducea segregarea pe categorie de sex, glumele neaoșe; jocurile de noroc; dansul; plăcerile trupești… nimic din voluptățile irezistibile, nu rămâneau pe dinafară. O veritabilă stare de mulțumire atașa agreabilul obicei de a face *daruri* și, iarăși trebuie spus că un șoim bine dresat constituia un dar aproape inestimabil pentru nobili și capetele încoronate, valoarea lui fiind folosită adesea, în scopul tranzacțiilor politice.

În concluzie, viața Evului Mediu „Eroic" nu îți permitea răgazul liniștii, efervescența trăirilor fiind tradusă în catedrale și cruciade; în celebre producții artistice și literare (vezi „divina Comedia"); în fastuoase reședințe seniorale; în evoluția politică și economică a vieții; în dezvoltarea bine închegată social, material și estetic a orașelor; într-un stil de viață coordonat de deviza „*noblesse oblige*", dar și de „*carpe diem*" și nu în cele din urmă în erupția de divertisment și voie bună.

Bibliografie selectivă

1. **Chevalier, Jean, Gherbrant, Alain** – coordonatori (2009), *Dicționar de simboluri,* Edit. Polirom.
2. **Ciangă, Nicolae** (2001) *România, Geografia turismului,* Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
3. **Cocean, Pompei** (1996) *Geografia Turismului,* Edit. Carro, București.
4. **Cole, Alison** (2006), *Enciclopedii Vizuale. Renașterea*, Edit. Litera Internațional, în colab. cu Galeria Națională din Londra, București.
5. **Delvoye, Charles** (1976), *Arta bizantină,* vol. I, II, în românește de Florica Eugenia Condurachi, Editura Meridiane, București.
6. **Diehl, Charles** (1919), *Byzance. Grandeur et Décadence,* Edit. Ernest Flammarion, Paris.
7. **Djuvara, Neagu** (2006), *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne*, Edit. Humanitas, București.
8. **Djuvara, Neagu** (2006), *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*, Edit. Humanitas, București.
9. **Drimba, Ovidiu** (1998), *Istoria culturii și civilizației*, vol. III, Ediție definitivă, Edit. Vestfalia, Edit. Saeculum, I.O., București.
10. **Drimba, Ovidiu (**2004), *Istoria culturii și civilizației* vol. IX–X, Edit: Saeculum. I.O.; Edit Vestala, București.
11. **Durant, Will** (2003), *Civilizații istorice. Era credinței,* Edit. Prietenii Cărții, București.
12. **Eliade, Mircea** (2006) *Tratat de istorie a religiilor*, Edit. Humanitas, București.
13. **Erdem, Yücel** (2010), *Istambulul, orașul civilizațiilor,* Edit. Özgün Ofset.
14. **Gaudin, Philippe** (1995), *Marile Religii – Iudaismul, Creștinismul, Islamismul, Hinduismul și Budhismul.* Edit Orizonturi; Edit. Lider, București.
15. **Gerrard, Mike** (2010), *National Geographic Traveller. Grecia,* Edit. Biblioteca Adevărul, București.
16. **Hourani, Albert** (2010), *Istoria popoarelor arabe,* Edit. Polirom.
17. **Ilinca, Nicolae** (1999), *Geografia urbană*, Edit. Atlas Multimedia, București.

18. **Ionescu, Adrian-Silvan** (2006), *Modă și Societate Urbană în România Epocii Moderne,* Edit. Paideea, București.
19. **Kaplan, Michel** (2010), *Bizanț,* Edit. Nemira, București.
20. **Lips, Iulius** (1958), *Obârșia lucrurilor. O istorie a culturii omenirii*, Edit. Științifică, București.
21. **Naum, Alexandru** (2010), *Istoria artei,* Edit. Paideia, București.
22. **Nicoară, Liviu, Pușcaș, Angelica;** (2002) *Regionare Turistică Mondială*; Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
23. **Pascu, Vasile** (1997), *Atlas istoric didactic,* Edit. Clio Nova, București.
24. **Păcurar, Alexandru** (2009), *Turism internațional,* ediția a III-a, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, ISBN 978-973-610-844-0, 327 p.
25. **Pecican, Ovidiu** (2003), *Originile istorice ale regionalismului românesc,* Edit. Ethnograph, Cluj-Napoca.
26. **Pecican, Ovidiu** (2006), *Între Cruciați și Tătari*, Edit. Limes, Cluj Napoca.
27. **Pecican, Ovidiu** (2006), *Trasee culturale Nord-Sud,* Edit. Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca.
28. **Pirenne, Henri** (2000), *Orașele Evului Mediu,* Edit. Dacia, Cluj-Napoca.
29. **Stan, Magda, Vornicu, Cristian** (2007), *Istoria lumii pentru toți. Antichitatea,* Edit. Niculescu, București.
30. **Tartler, Grete** (2014), *Înțelepciunea arabă. De la preislam la hispano-arabi*, Edit. Polirom.
31. **Vasile, Vasile** (1997), *Istoria muzicii bizantine și evoluția în spiritualitatea românească,* Edit. Interprint.
32. **Wright, John, Kirtland** (1947), *Terrae Incognitae: The Place of Imagination in Geography,* Annals of the Association of American Geographers 37: 1–15.
33. *** *Enciclopedia religiilor* (2005), coord. Jacques Bersani; trad. Constantinescu, N., Edit. Pro-Editura, București.

Le véritable voyage, ce n'est pas de parcourir le désert ou de franchir de grandes distances sous-marines, c'est de parvenir en un point exceptionnel où la saveur de l'instant baigne tous les contours de la vie intérieure.

Antoine de Saint-Exupéry

ISBN: 978-973-595-869-5